İnsanın Boyutları • İsmet Zeki Eyüboğlu

35

ÇAĞDAŞ YAYINLARI

İsmet Zeki Eyuboğlu

insanın boyutları

İSMET ZEKİ EYUBOĞLU

İNSANIN BOYUTLARI

(Araştırma, inceleme)

ÇAĞDAŞ YAYINLARI
GAZETE, DERGİ, KİTAP, BASIN ve YAYIN
ANONİM ŞİRKETİ
Türkocağı Caddesi No. 39 - 41 Cağaloğlu - İstanbul

Hocam Takıyettin Mengüşoğlu'*ya saygılarımla.*

Dizgi - Baskı :
Hilâl Matbaacılık Koll. Şti - Tel. 22 91 78 - İstanbul, Nisan 1979

İÇİNDEKİLER

Yaşama Ortamı 5
Doğal Ortam 16
Üretim 30
Yaratma 51
Felsefe 63
Bilim 85
Sevgi 105
Saygı 113
Kuşku 122
Yarına Kalma 127
Zaman 132
Yorum 138
Yargılama 141
Eylem 147
Araştırma 152
Ölçü 157
Yer 161
Evren 168
Ben 176
Bencillik 183
Devinim 192

Ölümsüzlük 201
Sezgi 205
Güzel 213
Doğadan Kopma 218
Kişilik 225
Erek 236
Çağın Kişisi Olmak 242

YAŞAMA ORTAMI

İnsan yaşama ortamının çevrelediği bir varlıktır. Onun kimliğini biçimlendiren, kişiliğini belirleyen bu yaşadığı ortamdır. İnsanın anlaşılması bu ortamın bilinmesine, tanınmasına bağlıdır. Ortamından ayrı düşünülen bir insan boşluktadır, özünü kuran öğelerden soyulmuştur, yerinden yurdundan edilmiş bir «yabancı» dır ancak. Bundan dolayı, insan ortamıyla vardır, demek onu en kesin çizgileriyle açıklamaktır. Yeryüzünü dolduran diriler içinde kimliğini yaşama ortamıyla kazanan en olgun varlık insandır, onun dışında ortama böylesine özden bağlı bir varlık düşünülemez.

Yaşama ortamı insanın üretim - tüketim ilişkilerinin oluştuğu dar yöre değildir yalnız. Düşünme, yaratma gibi başlıca insan eylemlerinin gerçekleşmesini sağlayan olanakların bulunduğu ortam da bu varlık alanına giren yaşama ortamının içinde yeralır. Doğumdan ölüme değin insanı etkileyen bütün eylemlerin oluştuğu ortamdır yaşama ortamı. Onun içinde bilgi, öğrenim, eğitim, görev, sorumluluk, sevgi, suç, sevinme, tiksinme, savaş, yontu, şiir, öykü, roman, oyun türleri, anlaşma, antlaşma, tartışma gibi sayısız insan eylemleri yeralır. Bu nedenle yaşama ortamı insanın gerçek biçimini kazandığı

yerdir. Orada insan bir yandan bir «gövde varlığı», bir yandan da bir «düşünen varlık» olarak kesin biçimini kazanma olanağı bulur, daha doğrusu bir diri olarak «yaşar». Burada «gövde» ile «düşünen» sözlerini iki ayrı varlık değil de konuyu açıklama kolaylığı olsun diye kullandık. Yoksa «gövde» olmadan bir «düşünen insan» kavramı ileri atılamaz, «düşünme» eylemi önceden «gövde»yi gerektirir.

İnsan, yaşama ortamında bölünemeyen, ayrılamayan, bir «bütün»dür. Bu «bütün» içinde insan «görünen», «görünmeyen» yanları var diye ikiye bölünmüş boşuna. Bu bir «bölme»dir, insanı açıklamak, anlamak değil. İnsan için «tin» ile «gövde» kavramları bile gereksizdir, bölücüdür, bütünlüğün dışındadır. İnsanı böyle «bölmeler»e ayırmak, onlara birbirinden ayrı birer varlık ortamı bulmak, eski düşünce çığırlarının, dinlerden bir türlü kopamayan tutumları sonucudur. Kendi başına yaşama gücü olmayan, varlığını başka bir kavramla açıklanan nesneyle birleşerek sürdürebilen ne olursa olsun «var» değildir. Bu yüzden insan için «gövde - tin» bağlantısı gibi bir «ikileşme» geçersizdir.

Bizim «tin», ya da «can», «dirilik» dediğimiz kavramlar birer bağımsız varlık değil, gövdenin değişik davranışları, eylemleri, daha doğrusu bu eylemlerin görünür duruma gelmesi, algı güçlerine sunulmasıdır. Olduğu gibi duran, kımıldamayan bir insana, bir başka diriye uzaktan bakın, onun ölü mü, diri mi olduğunu anlayamazsınız. Ayakta dik durması diriliğin kesin kanıtı değildir. Bir ağaca yaslanıp kalmış, soğuktan donmuş insan da dimdik durur. Bunun yanına sokulmadan ölü, diri olduğu kestirilemez. Ses, görme de yeterli değildir. Sağır, görmeyen bir kimseyi uzaktan etkileme kolay değildir pek, kımıldatmak için (araçlara başvurmadan).

Kavram ne olursa olsun, var olan bir nesne kendi başına «olan»dır. Bundan dolayı gövde dışında bir «tin» yoktur. Varsa, kendini hangi «varlık ortamı»nda sürdürüyor? Eskiler buna şöyle bir karşılık bulmuşlardı: «Tinler gövdelerden ayrıldıktan sonra kendi uzayüstü ortamlarında yaşamlarını sürdürürler.» Bu «uzayüstü ortam» dedikleri de eski deyimle «ruhlar âlemi», türkçe söyleyişle «tinler ülkesi»dir. Oysa bu ülke de gene insan düşüncesinde vardır. İnsanın olmadığı, düşünme eyleminin oluşmadığı bir yerde böyle kavramlar da yoktur. Burada bir çelişkiye düşer eskiler. Önce «tin»i insan düşünme yeteneğinin dışında bir eylem varlığı olarak niteleyemiyor, sonra da «bağımsız varlık» dediği bu «tin»i yalnız insan düşüncesinin ürünü olarak bilinen bir «soyut evren»de yaşatabiliyor. Bu «soyut evren» de insan düşüncesinde yaşıyor. Geometricilerin «nokta-doğru» tanımlarına benzer bu. «Doğru iki nokta arasında ki en kısa yoldur», öyleyse «nokta iki doğrunun kesiştiği yerdir». Burada doğru ile nokta birbirini gerektiriyor, birbirinden ayrı düşünülüp tanımlanamıyor. Bu güçlük doğada nokta, doğru gibi birer varlığın olmayışındandır. Doğada belli olaylar, nesneler vardır, onların izleri, biçimleri vardır. Sözgelişi doğada bir dikdörtgen yoktur, dikdörtgen kavramıyla anlatılan somut nesnelerin biçimleri, durumları vardır. İşte tinle gövdenin ilişkileri de buna benzer. Gerçekte tin değil, eylemde bulunan, devinen gövdenin davranış türleri vardır. Bu davranış, bu eylemler de gövdenin kuruluşundan, yapısından, doğadan aldığı düzeninden geliyor, içinde saklı bir nesneden, kendi yapısına aykırı nitelikte bir «görünmez güç» itiminden değil besbelli.

Nokta ile çizgiyi kaldırın, birdenbire geometri denen bilimin canına okursunuz, o da yokolur gider. Şu ne olduğu bir türlü bilinmeyen uyduruk «tin»i geldiği

yere gönderin yüreğinizi bulandıran sayısız yazılardan, yapıtlardan kurtulursunuz. İnsanın bölünmesini kolaylaştıran bu «gövde - tin» soyutlaması gerçeğin kavranmasını önlemiş, insanın açık anlamını karartmış, güçleştirmiştir. İnsanın ölümü de bu ikiye bölünmeyle başladı bilinmeyen, eski çağlarda, günümüzde de sürüp gidiyor işte. İnsanı yaşama ortamında bir bütün değil de iki ayrı özden kurulu «birleşik» diye anlama yüzünden, insanla ilgili, ayrı ayrı düşünce çığırları, onlara dayalı yorumlar, inançlar doğdu. İnsanın gövdesi de, tini de ayrı birer varlık türü olarak ele alındı, gerçek yaşama ortamından uzaklaşıldı.

Yaşama ortamı insanın «oluş koşulları»nın doğduğu, düzenlendiği varlık alanıdır. Onun kendine göre yasaları, koşulları, ilkeleri vardır. Orada en geçerli yasa durmaksızın değişmektedir. Bu değişme bir gelişme, ilerleme, olgunlaşma doğrultusundadır. İnsanın yaşama ortamında değişme; ilerleme, olgunlaşma atılımıdır. Yaşama ortamının koşulları arasında en önemlisi de bir yere bağlı olmadır. Bu bağımlı olma anlamına gelmez. İnsan diri bir varlık olarak belli bir «yerde»dir. Bu yer onun varlık çizgileriyle kuşatılmıştır. Bu yer neresidir? Diye bir soru sorulabilir burada. Bu «yer» insanın kendini sürdürdüğü, yaşama olanağı bulduğu alandır. İnsan oraya damgasını vurur, kendini kanıtlar. Ne denli gezip dolaşla, uzaklara gitse o «yer»den kalmış anıları, çizgileri vardır, onu birlikte götürür. Öteki dirilerde bu yoktur. İnsan geliştikçe, olgunlaştıkça bu «yer» genişler «yurt» denen alana dönüşür. Yaşama ortamının ilkelerine gelince birdenbire görüş alanı genişler, daha uzun açıklamalar yapma gereği doğar. Bu ortamda ilke, insanın kendi özünde, düşüncesinde bağlı kaldığı değerlere denir. İnsanda «ben» bilinci bu ilkenin ürünüdür. İnsan yaşama ortamında kendi «ben»iyle bağlantılı gör-

düğü varlık türlerini kendinden sayarak onlara «benim» demeye başlar. Bu dosdoğru iyelik bilincinin ortaya çıkışıdır.

Burada yaşama ortamının yasa-koşul-ülke üçlüsünden kurulu bir düzene bağlı olduğu sorunu çıktı ortaya. Bu üçüzlü düzeni oluşturan varlıkların sayısı da çoktur. Yaşama ortamında ne tek yasa, ne tek koşul, ne de tek ilke vardır; birçok yasa, birçok koşul, birçok ilke sözkonusudur burada. Onların nitelikleri daha sonra açıklanacak. İnsan yaşamını ancak bu üçüzlü düzen içinde sürdürebilir. Bu üçüzlü düzen bir bakıma insanın «varlık alanı» niteliğindedir. İnsanı arayan, görmek isteyen, anlamaya çalışan orada bulabilir boyuna. Yaşama ortamı, belli bir anlamda doğal ortam diye anlaşılabilir. Ancak, bu ortamda insan bir atılım varlığı, bir bilinçli güç olarak düşünülmeli, kendine verilenle yetinen bir «diri» diye alınmamalı.

Doğal ortam, insanın beslenme-çoğalma-korunma gibi üçlü bir koşul örgüsünde yaşadığı ortamdır. Orada ne varsa insana doğa vermiştir önceden, öteki dirilerde görüldüğü gibi. Oysa insanla ilgili yaşama ortamında insanın kendi elinden, düşünce evreninden çıkan ürünleri, etkileri vardır. Sözgelişi beslenme, çoğalma yetenekleri insanın kendi ürünü değildir. Öte yandan evini süsleme, kendini koruma yolları arama, araçlar yapma insanın elinden çıkan birer başarıdır. Bu özelliklerinden dolayı doğal ortamla, yaşama ortamı (insanda) birbirinden ayrı tutulmalı. Yaşama ortamı yalnız insanla, doğal ortam bütün dirilerle ilgilidir. İnsan bir diri olarak kaldığı sürece doğal ortamda öteki dirilerle ortak bir yeri bulunacaktır.

Yaşama ortamı, insanda, boyuna düşünmeye, yaratmaya, davranmaya yönelik bir atılım duygusunun varlığını, gelişmesini gerektirir. Yaratamayan, kesintisiz bir

akış içinde düşünemeyen, düşünmeyi belli konular üzerinde yoğunlaşan birer sorun biçimine sokamayan, ileriye doğru fırlayıcı bir atılım için davranışa geçemeyen insan olduğu yerde «duran» bir diridir. Böyle bir diri de kendi kendisini «sınırlandırmış», bağımlı kılmış demektir. Öyleyse yaşama ortamı boyuna yaratmalarla gelişip değişen bir ortamdır.

Değişme insanda bir gelişme, anlayış yönünden bir büyüme eylemidir, bir durumdan başka bir duruma geçiş değil yalnız. Durum değiştirme bir ilerleme olabilir, ancak eski duruma, ya da eski durumu oluşturan koşullara dönmeme gereği vardır. Olduğu gibi kalan koşullar altında ortaya çıkan bütün değişmeler birer «yerinde sayma»dır. İlerleyen değişmenin koşulları da birlikte değişir. Bunun en belirgin örneğini dirileri, bitkileri konu edinen bilimlerde görürüz. Doğumdan, ya da tohumdan çıkıştan ölünceye değin geçen aşamalar içinde bütün koşullar değişir, onlarla birlikte yaşam olayları da değişir. Beslenen bir dokunun bağlı bulunduğu koşullarla ölmeye yönelmiş bir dokunun koşulları eşit değildir. Yeni doğan bir diride büyümeyi sağlayan koşullarla çöküşü gerçekleştiren koşullar başka başkadır. Burada değişme ölüme doğru gitme niteliğindeyken bile koşullar boyuna değişir. Sözgelişi yürek vuruşları yavaşlayan, soluk alış verişleri azalan bir sayrının içinde bulunduğu sağlık koşulları, bütün gövdede, büyük bir hızla değişir. Vuruşları seksenden kırka düşen bir yürekle bağlantılı olarak gözler, eller, ayaklar, soluk alış verişler, öteki üyelerin çalışmaları değişir. Yüreğinin vuruşu yüz olan bir kimsenin davranışları, bu vuruş elliye indiğinde bambaşka bir niteliğe bürünür.

Koşulların olduğu gibi kaldığı düşüncesinin doğruluğu da epey sugötürür. Bugün değişmeden, olduğu gibi kaldığı sanılan bir demir nesne bile hızla değişiyor

biz görmeden. Bu değişme *Herakleitos*'un anladığı türden bir değişme değildir. Ünlü bilgenin dediği değişme bir «oluş» ilkesidir, varlık türlerinin oluş alanına çıkışı, biçimlenişi bu değişmenin, daha doğrusu bu dönüşmeni sonucudur. Burada sözü edilen değişme ise yeni bir varlığın oluşuyla değil, nesnenin kendi bütünlüğü içinde yıpranması, büyümesi, dağılması, bg. olaylarla ilgilidir. Bu değişme koşullarla atbaşı gider. Dirinin doğumdan ölüme değin geçirdiği değişim aşamaları sayısızdır. Bu aşamaların koşulları da sayısızdır. Oysa, biz, bu koşulların, birer koşul olmaları yüzünden, olduğu gibi kaldığını sanırız. Büyümeyi sağlayan koşullar büyüme süresinin en kısa kesiminde bile sayısız değişmelerden geçer.

Bu değişmeler, bu sayısız çalkantılar insanı kuşatan yaşama ortamında yaratmanın, ilerlemenin, düşünme bakımından güçlü olmanın öznedenleridir. Yaşama ortamında yaratma, olduğu durumdan başka bir duruma geçerken daha verimli bir atılım içine girme, bu değişmenin erkine bağlıdır. Değişme dönergesi (çarkı) ne denli hızlı çalışırsa yaşama ortamında insanı eyleme iten yaratıcı güç de o denli başarılı, verimli olur. Yaşama ortamının diriliğini, uzun süre yaşamasını sağlayan bu değişmelerdir. Öyleyse değişmenin ardından, düşünme akışı içinde doğurma gelir. Böylece yaşama ortamı insanın yaratıcı eyleme geçemeyen, değişmeyen, doğurmayan «insan» ancak bir «kalıntı»dır. Yaşama ortamında insanın bütünlüğünü sağlayan varlık koşulları da değişir. Bu değişme sonucu insanı birtakım gelişim aşamalarından geçer. Burada gövdenin gelişimiyle düşünme yeteneğinin gelişimi atbaşı gider. Düşünme yeteneğinin gelişimi ortamın yapısıyla, özellikleriyle bağlantılıdır. Bu durumda insan - yaşama ortamı - doğa gibi üçüzlü bir bağlantı ortaya çıkar. Doğa yaşama ortamını etkiler. Sözgelişi ku-

rak, çorak, verimsiz, ağaçsız, susuz bir ülkede oluşan yaşama ortamıyla verimli, ağaçlık, çiçekli, sulak, yeşilliklere boğulmuş bir ülkedeki yaşama ortamının insan üzerinde ayrı ayrı etkilerde bulunacağı tartışma götürmez. Bu ortamların insanın yaratılış (genel davranış biçimleri) olanağını etkiledikleri açıktır. İnsanlarda görülen yaratılış ayrılıkları bundan doğmaktadır. Bir Afrika insanının düşünce evreniyle bir Kuzey Avrupa insanının düşünce evreni arasında görülen ayrılığın nedeni bu ortam değişikliğidir.

Yaşama ortamında görülen gelişmelerin, değişmelerin doğal ortamla bağlantılı bir yanı olduğunu, bu bağlantının karşılıklı etkiyi doğurduğunu daha önce görmüştük. Şimdi, insanın yaratıcı, bulucu gücünün bu iki ortamla belirlenen bir doğrultuda yürüdüğünü söyleyebiliriz. Bir insanın düşünce kaynağından fışkıran ürünleri karnını doyurduğu nesnelerin türüyle, az da olsa, bağlantılıdır. Düşünme yeteneğine akan besleyici, içaçıcı güzel sulardan biri de boğaz oluğundan geçer. İnsanın yeyip içtiklerinin boyasıyla düşünce ürünlerininki arasında içten bir ilişki vardır kuşkusuz. Mutlu yaşamış, yılları bolluk, eğlence içinde geçmiş bir ozanın, bir yazarın ürünleriyle yaşamını vuruşmakla, tutsak alıp satmakla, savaştığı obaları ılgarlamakla sürdüren bir oymakta yetişen ozanın, yazarın ürünleri özdeş nitelikte değildir. Birincisinde egemen olan gününü gün etme, sevip sevilme, ötekinde yiğitlik duygusudur. Buna en güzel örnek yaşamayı savaşmak diye anlayan Arap göçebelerinin şiiri olan «*Yedi Askı*» ile yaşamayı içmek, sevişmek, eğlenmek olarak gören Türk ozanı *Nedim*'in şiirleridir. Boyuna insanı düşünen, insan-Tanrı birliği görüşünü savunan *Yunus Emre* ile bütün yıllarını sevmekle, kızların ardından koşmakla geçiren *Karacaoğlan*'ın şiirleri de bu yaşama ortamlarının değişikliğini

gösterir birer örnektir. Savaşan *Köroğlu* ile sevişen *Karacaoğlan* ayrı ayrı yaşama ortamlarının ozanlarıdır, şiirlerinde, davranışlarında dile gelen düşünce başkalığının nedeni budur.

Bu durumda, yaşama ortamını doğa ortamı dışında etkileyen başka bir olanak ortaya çıkıyor, o da insanın geçimi, beslenme kaynaklarıdır. Üretim - tüketim koşullarıyla düzenlenen bu ortamın insanın düşünce ürünlerinin boyasını değiştirdiği görülüyor. İnsan yaşama ortamında bir üretim - tüketim varlığı olarak çıkıyor karşımıza. Toplumda oluşan türlü çalkantıların üretim - tüketim ilişkilerini etkilediği, ya da bunun karşılıklı olduğu ayrı bir sorundur. Burada önemli olan üretim - tüketim ilişkilerinin doğal ortamın dışında kalan yaşama ortamını açıkça etkilediğidir. Böylece yaşama ortamı biri doğal ortam, öteki üretim - tüketim ilişkilerinin geliştiği ortam olmak üzere iki büyük etkenle karşı karşıyadır. İnsan bu ortamda salt bağımsız değildir. Düşüncelerinin kaynağı, davranışlarının akış yönü elinde olmayan etkenlerce belirlenmiş gibidir. Ancak bu durum insanın, düşünme bakımından, kesinlikle bağımlı olduğu, düşünme özgürlüğünden yoksun kaldığı anlamına gelmez. Yaşama ortamı düşünmenin olanaklarını özünde saklıyor, düşünülmesi gereken konuyu oluşturan ilkeler bu ortamda var demektir. Düşünme eylemi bu ortamda gerçekleşebilir.

Yaşama ortamında oluşan bir düşünce ürününün bütün etkilerden sıyrılmış, arınmış bir varlık olarak anlaşılması doğru değildir. Ortamı biçimlendiren etkenlerin ürün üzerinde de izleri görülecektir. Hangi yanından alınırsa alınsın, yaşama ortamı bir tarih varlığıdır. Onun da geçmişi vardır. Onun tarihi özünü oluşturan olanakların gelişim çizgisi üzerindedir. Burada geleneklerin, geçmiş yıllardan kalan alışkanlıkların izleri, kalıntıları

vardır. İnsan bütün bunları söküp atamaz. Ancak bunlardan kurtulma yolları aranır, bu da sağlam bir düşünme yöntemi için gereklidir. İnsan bulunduğu yaşama ortamını ne denli iyi anlar, kavrarsa o oranda sağlıklı bir yol yapar kendine. Düşünme örgüsünün ilk ilmikleri bu ortamdadır. İnsan doğanın gösterdiği yolda yürüme, düşünme gereğindedir. Doğanın dışına çıkacağını sanan insan kuruntulara kapılmış, kökleri sökülmüş bir diridir ancak. İnsan kendini ne denli doğa-dışı, doğa-ötesi sayarsa saysın gene doğanın içindedir, doğaya bağlıdır. Yaşama yalnız doğada olacağına göre, insan da yaşarken düşünebildiğine göre, tek ortam doğadır.

İnsan, yaşama ortamında, bir inanca, bir düşünceye bağlılığın ilk nedenlerini bulur, daha doğrusu bu nedenler bu ortamda oluşur. Aradan geçen süre, düşünce ürünlerinin başkalarına aktarılması, başkalarından öğrenilenler, özel denemeler, algılar sonucu kazanılanlar insanda ikinci bir kişiliğin varlığı kanısını uyandırmaya başlar. Düşünce ürününü gövdenin dışında, bağımsız, kendiliğinden oluşan bir varlık sanır. Hangi çağlarda başladığı kesinlikle bilinmeyen, bilinmesi de pek gerekmeyen bu «bölünme» uygarlıkların gelişmesi, bilgi edinme olanaklarının çoğalmasıyla bağlantılıdır. Büyük uygarlıklarda büyük soyutlamalar başlar. Kavramların gittikçe soyutlaşması, düşüncelerin aktarılmasında, öğrenilmesinde yalnız sözlerin kullanılması gövde dışında bağımsız bir varlık alanının bulunduğu inancını geliştirmiştir. Bugün *bilinç, tin, can, erdem, iyilik, doğruluk, bilgi* türünden genellikle soyut varlıkları bildiren kavramların oluşmasında çağların derin etkileri, uygarlıkların baskıları açıktır. Gerçekte sözlerin kökleri arandığında soyut değil, elle tutulur somut varlıklara dayanıldığı, gövdeye bağlı bir ortamda geliştikleri görülür. *Tin* denen varlığın yel, *bilgi*'nin bir yeri eşmek anlamı-

na gelen bellemek'le bağlaşımlı oluşu gibi. Nitekim *doğruluk* sözü de *doğmak*'la, *erdem* ise *er(kek)*'le ilgilidir. Bu yüzden insan varlığında iki ayrı özün bulunduğu, onların birbiriyle bağlantılı olmadığı görüşü pek tutarlı değildir. Ancak, çağların akıp gidişiyle bu ikili varlık anlayışı pekişmiş, bırakılmaz olmuştur. Bugün, en geniş düşünceli bir aydına bile, dilci değilse gövdesini devindiren tinin eskiden bir *yel* olduğunu anlatma, onu kandırma olanağı azdır. Sözün kısası tin, ruh gibi kavramların yerine yel'i koyamayız artık. Kimseye Arapça *akıl* sözünün devenin ayağına vurulan bağ, köstek anlamına geldiğini anlatarak, aklın olmadığı, sonradan soyutlama yoluyla uydurulmuş bir kavram olduğu konusunda söz geçiremezsiniz. Burada inanmalar katılaşmış, belli bir biçimde diriliğini yitirmiş, birer kalıntı, değişmez nesne durumuna gelmiştir. Bunu en ağır başlı bilgelerin, bilginlerin bile bu *akıl* konusunda uzun uzun düşünüp taşınmalarından anlamak kolaydır. En büyük deneyci düşünce çığırları bile *akıl* üzerinde sayısız görüşler ileri sürmekten kendilerini alamamıştır. Aklın, insandaki düşünme öğesinin, düzgün bir çalışması, devinmesi olduğuna çağımızda bile inanacak kişi az bulunur.

Yaşama ortamı bir yerde doğal ortamla bağlaşımlıdır demiştik daha önce. Bu bağlaşımı kavramların oluşmasında kolayca buluruz. İki ortamda da bir öz birliği vardır. Yaşama ortamı doğal ortamın soyutlanması sonucu, birtakım, olanaklar kazanır. Somut varlıklar giysilerini çıkarır, yalnız düşüncede yaşayacak olan bir kılığa bürünüverir. Bu, insanın, doğadan uzaklaşmasıdır. Düşünce ürünlerinden oluşan bir örtü kaplar yaşama ortamını. İnsan bunun özünü bilmez çokluk, bütün düşünce ürünlerini kendinin sanır. Gelenekler, görenekler, inançlar, benimsenmiş düşünceler, görüşler, uygarlık ürünleri insanı gizliden gizliye baskıya alır. Böyle bir

ortamda ortaya konan ürün insanın kendi elinden çıkmış gibi bir özellik taşır. Oysa derin incelemelere, ayrıntılı çözümlemelere girişince düşünce ürünlerinin başkalarından akatrıldığı, boya değiştirdiği anlaşılır. Bunun en açık örneği şiir, öykü, yontu, resim, bilgelik türünden yaratma alanlarında çıkar ortaya. Kullanılan kavramların, deyimlerin incelenmesi, köklerinin araştırılması sonunda onlarla yansıtılan düşüncelerin nereden geldiği anlaşılır. *Plâton* (Eflâtun) bu konuda çok ilginç bir örnektir. Özellikle yaşlılık çağı yapıtlarında, elinde olmadan, eskiçağdan süzülegelen inançların derin etkisi altında kaldığı bellidir. Onun tin (ruh) konusundaki açıklamaları, pek ünlü «idea» öğretisi eskiçağ inançlarının yeni bir yorumundan öteye geçemez.

Düşünen insanın içinde bulunduğu ortamı aşması durumunda bile salt yeni, özlü olduğu ileri sürülemez. Yaşama ortamı ona kendinden önce gelenlerden sayısız özsular içirmiş, kanına karıştırmıştır. İnsan bu ortamda bir düşünce varlığıdır, kendi kendisiyle sınırlıdır.

DOĞAL ORTAM

İnsanın, bir doğa varlığı olarak, yaşadığı ortam, doğal ortamdır, onun içinde bütün doğa varlıkları gibi insanın da özel bir yeri vardır. Burada insan kendi bütünlüğü içinde bir üretim - tüketim varlığıdır. Onun ürettikleriyle tükettiklerinin kaynağı doğadır. İnsanın, bir diri olarak, yaşaması, kendini, soyunu sürdürmesi bu ortamda olabilir. İnsan bu ortamda bir «gövde»dir de denebilir. Bütün diri varlıkların yaptığını yapma gere-

ğindedir. Beslenme, korunma, dişi - erkek ilişkilerini sürdürme, çoğalma, sayrılık, ölüm, savaş türünden gövdeyle ilgili bütün eylemler bu ortamda geçer. Bu ortamda insan tarımcıdır, taş işçisidir, ağaç işçisidir, ağaç yetiştirir, avlanır, hayvanları besler, evcilleştirir. Bütün bu işler doğa ile kurulan bağlantı sonucudur. Bu bağlantının sürüp gidişi insan yaşamı denen olaydır. Doğal ortamla olan bağlantının koptuğu gün ölüm gelip çatmış demektir. Öyleyse ölüm olayı bir bağ kopmasıdır, insanın doğada bir «bütün» olarak değil de bir «nesne» kılığına girmesi, kendinden uzaklaşmasıdır.

Doğal kurumlar arasında kendini bağımsızmış gibi gören insan, gene bu doğal ortamın dürtüleriyle kendini aşmaya başlar. Bu atılımla çevresine katkıda bulunur. Çorak yere ağaç diker, su getirir, çiçek diker, yemiş yetiştirir, onlardan yararlanır. Başlangıçta bunları yapamazdı, bulduklarıyla yetinirdi. O dönemde daha somut bir doğa varlığıydı, yalnız tüketici bir diriydi. Gelişme onu üretici yaptı, güçlendirdi. Tarım, ağaç yetiştirme, hayvan besleme doğada ortam değiştirme, doğa varlıklarını «aktarma»dır. Dağda gezen bir diriyi evcilleştirme doğaya bir katkıda bulunma değil, doğa varlığına yeni bir yer bulma, yeni bir yön vermedir. İnsan, bu yabansıl dirileri evcilleştirirken için için kendini de geliştirir, çok yavaş da olsa, belli ilerleme aşamalarından geçer. Bütün bu uzun süreli gelişmeler yaşama ortamına gerekli gereçleri sağlamaktadır. Doğal ortamında bilinen, tanınan doğa varlıkları insanda düşünme yeteneğinin gelişmesine yardımcı olur, gelecekte kullanacağı kavramların toprağını sular, verimlendirir. Bu ortamda insan doğa varlıklarıyla sınırlıdır. Orada tin, can, erdem, bilgelik, namus, ün, saygı, güzellik, sevgi, özveri, bağımsızlık, özgürlük, doğruluk, yardım, yiğitlik bg. kavramlar daha doğmamış, birer düşünce varlığı olarak biçimlen-

memiştir. Doğal ortamda yalnız somut nesneler, birbirini etkileyen olaylar vardır. İnsan bu olaylar karmaşası içinde bir «diri»dir, gelişme olanağı olan, bilinçlenme yetenekleri bulunan bir «diri». Bu ortamda doğa insan gövdesine birtakım tohumlar ekmiştir, onlar da ortamın verimliliği oranında gelişecek, çoğalacaktır. Ancak bu yetenek özleri gimi bilgelerin sandıkları, ileri sürdükleri gibi soyut değildir, us, kavrayış gücü (zekâ), algı yeteneği, bellek türünden doğa-ötesi varlıkların bu doğal ortamda yaşayan insan gövdesinde yeri yoktur. İnsanda yalnız duyular, beyin gibi öğeler vardır. Doğanın ektiği çiğitler onun toprağı üzerindedir.

İnsan, doğal ortamda gövde yapısı gereği, gelişmeye en elverişli diridir. Onun bu elverişliliği de doğanın, doğal ortamın itimleri yüzündendir. Son biçimini alıncaya değin, gelişim çizgisi üzerinde çok inişli çıkışlı yollardan yürümüş, aşamalardan geçmiştir. Doğa insanlara boyuna gelişen gövdelerinin bütünlüğü içinde, ona uygun nitelikte, bir bevin vermiştir. Onu oluşturan dokular arasında kavramlar, düşünceler, görüşler, düşler yoktur, yalnız gövdeyi kuran özler vardır. Bu beyinde kimi bilginlerin, bilgelerin ortaya attıkları türden özel çekmeceler de yoktur, duyularla gelişip biçimlenmeye elverişli bölmeler vardır. Bu bölmeler gövdenin yapısı, kuruluşu gereğidir, gelişerek, çok uzun yolları teperek ilerleme, olgunlaşma gücündedir. Bu da doğal çevreye, doğal ortama bağlıdır. Doğal otramda ne varsa önce duyuları, onların uyarılarıyla beyni etkiler, oluşturur, bölmeleri pekiştirir. Bir insanın doğal ortamında ne varsa beyninin küçücük bölmelerinde de onların izleri, kalıntıları bulunur. Bundandır filin yaşamadığı ortamda yaşamış bir insanın beyninde onunla ilgili kalıntıların olmayışı. İnsanı bütün yanlarıyla biçimlendiren, yürüten, gördüren, belkemiği doğrultusunda dik tutan, elle-

rini, dişlerini, ayaklarını bir gelişim çizgisi üzerinde değiştirerek daha kullanılır biçime sokan doğal ortamdır. Doğal ortamın türleri dirilerin türleriyle orantılıdır. Tilki, çakal, kartal, karga, yılan, ayı, porsuk, tavşan, doğan, kırlangıç, serçe, balık (bütün türleri), sığır, koyun, tavuk, akbaba, turna, çaylak, karınca, güvercin, kedi, arslan, sırtlan, ördek gibi daha yüzlerce dirinin doğal ortamları ayrı ayrıdır, birbirine benzemez. Bu dirilerin beslenmeleri, barınmaları, korunmaları, çoğalmaları, sözün kısası birer doğa varlığı olarak ortaya çıkışları ayrı davranış biçimlerine dayanır. Doğa, üzerinde yaşama olanağı sağladığı bütün varlık türlerine (dirilerde) en uygun giysiyi de biçip dikmiş, giydirmiştir. Bitkiler, diri olmayan öteki varlıklar için de böyledir doğanın yasası.

İnsan gövdesinde bulunan bütün öğelerin (yürek, bağırsak, göz, kulak, el, dil, diş bg.) belli bir yeri, belli bir biçimi vardır. Doğada da böyledir bütün varlık türleri, ne varsa yerli yerindedir. Bal kabına tuz koymaz, kuş yuvasında balık yumurtlatmaz doğa. Doğanın diriye ayırdığı bu özel yer insan dışında kalan bütün dirilerde tek doğrultuludur. Diri doğadan yalnız kendisine «ayrılanı» alır, öte yanına karışmaz. Doğa karşısında o yalnız «tüketici»dir. Dirilerin çoğalmaları bile kendi soylarını sürdürme kuralına göre düzenlenmiştir doğaca. Yavru doğar doğmaz doğada kendisine «ayrılan» yere kurulur, doğrultusunu bulur. Kişinin burada başka bir özelliği vardır. Eskiçağlara, kişinin oluşma ortamına değin bizi ulaştıracak olanaklara kavuşmadığımız için kaynak sorunlarını çözümleyecek durumda değiliz. Bu yüzden insanla hayvanı karşılaştıran kimi bilgeler, insanda birçok eksiklik bulmuş, bu eksiklikleri giderme konusunda doğanın ona anlayış gücünü verdiğini, öteki diriler karşısında bu yetenekle üstünlük sağlandığını ileri sürmüşler. Oysa başlangıçta insan da öteki diriler gibi

doğa karşısında yalnız tüketici durumdaydı. Özel bir eğitim, özel bir geliştirme yöntemi yoktu. İlkel insan da kendini hayvanlar gibi korur, savunurdu. Araç kullanma çok sonradır. Doğa karşısında, insanın, araç kullanmaya, araç yapmaya başlaması onu, doğal bir varlık olarak, soysuzlaştırmıştır, geriletmiştir. İnsan doğal ortamda yarattığı ocak, bıçak, yatak gibi üç ilkel araçla kendi eliyle kıymış kendi canına, doğadan kopmaya, uzaklaşmaya başlamış hızla. Bu üç araç onun sindirim üyelerinde, ellerinde, ayaklarında, dişlerinde, doğa karşısında barınmasında, korunup savunmasında gerilemesine, güçsüzleşmesine yolaçmıştır. Yarattığı araçla öteki diriler karşısında güçlenen insan doğal yapısı bakımından soysuzlaşmaya, çökmeye başlamıştır. Uygarlık alanında ilerleme insanın anlayış gücünün gelişmşesi, gövdesinin hızla gerilemesi, yıkıma yönelmesi doğrultusunda olmuştur. Bu bakımdan, doğa karşısında, uygar insan geri, güçsüz bir varlıktır. İnsan elinden çıkan aracın gücü insanın erki anlamına gelmez. İnsan bulduğu bir araçla dağları devirir de yakaladığı bir balığı çiğ çiğ yiyemez. Dağları deviren araç sindirim üyelerini ilkel insanınkiler gibi doğal güçle donatamaz. Uygar insan, kendi ortamında, ilkel insana göre çok daha yaban, çok daha yırtıcı, çok daha azgındır. Bu alanda en korkunç yırtıcıları bile geride bırakmıştır. İlkel insan, yırtıcı diri, bulduğunu, eline geçeni parçalar, yutar, gücünün belli bir sınırı vardır doğal ortamında. Buna karşılık uygar kişi yarattığı araçla yüzbinlerin başını yer, canına okur. Avını dişleriyle parçalayan, soydaşlarını yiyebilen ilkel insan Hiroşima'ya atom bombası atan uygar yaratıktan daha azgın, daha yırtıcı, daha yaban değildir. İlkel insan bir doğal ortam varlığıdır, uygar insan ise yaşama ortamı üvesidir. Oysa ilkel uygara oranla daha «insan»dır. Doğal ortamda sınırlandırılan insan gücü,

yaşama ortamında bütün bağlardan çözülüyor, çok daha geniş bir alana açılıyor. Açıldığı oranda da yırtıcı, kırıp dökücü oluyor. Doğal ortamda kişinin düşmanı karşısındakilerdir, uygar sayılan yaşama ortamındaysa kendi gibi düşünmeyenler. Burada «karşısındakiler» sözünden yiyeceğini elinden alan, saldıran, avı kapan kimseler anlaşılmalıdır, birlikte yaşanan kimseler değil. Doğal ortamda yaşayan bir kimse için bilmediği, görmediği soydaşlarına karşı yavı kesilme, saldırma, ılgarlara girişme atılımları sözkonusu olamaz. Buna karşılık uygarlaşan yaşama ortamında saldırmak, yakıp yıkmak, yutmak için tanışma, karşı karşıya gelme gereği yoktur, araçlar bu güçlükleri ortadan kaldırmıştır, bir ülkede insanların yaşadıklarını öğrenmek oraya ölüm yağdırmak için yeter de artar bile. Yaşama ortamıyla doğal ortam arasında görülen en belirgin ayrılık budur işte. Birincisinde insan doğadan kopmuş, kendi çizdiği sınırlar içinde dilediğini yapabilecek duruma gelmiştir, ikincisinde doğa insanı bir «yere» koymuş, ona yeteneğine göre başarı alanları göstermiştir.

Doğal ortamda egemen olan yaşama, soyunu sürdürmedir. İnsan orada bir doğa varlığıdır, somuttur bütün atılımları. Bu ortamda bütün yönleri belirleyen doğadır, insan doğa karşısında bir araştırıcı, inceleyici değil bir «yaşayıcı» varlıktır, derin derin düşüncelere dalsa da, dalmasa da yaşama gücü vardır, sağlıklıdır, kendine yeterlidir. İnsan bu durumuyla da insandır gene, onun öteki dirilerle bir «yapı» bağlaşımı yoktur. O, soyu yokolmuş, çağımızda izleri bile kalmamış bambaşka bir diriden türese bile, o dirinin insanın gelişim çizgisi üzerinde bir varlık olması gerekir. İnsanı, kaynak bakımından, kendisiyle ilişkisi olmayan bir diriden türetme eğilimi ele geçen çok eski buluntular arasındaki benzerliklere dayanan aşırı bir güvenç sonucudur. Doğa,

barındırdığı bütün dirilerin, gelişim çizgisini daha başlangıçta belirlemiş, bir bir yönlerini göstermiştir. Doğada, bir dirinin başka bir diriye dönüşmesi olanağı yoktur. Ne denli eskilere gidilirse gidilsin, iki diri arasında dönüşüm olasılığını kanıtlar bir belge bulma bir kuruntu olmaktan öteye geçemez. Bu yüzden kaynak sorunlarının kesinlikle çözümünü beklemek doğru değildir.

İnsan, doğal ortamda, tek başına bırakılmış, yalnız kalmış bir varlık olarak yorumlanamaz. Bir dişi, bir erkekten, daha sonra çocuklardan oluşan küçük bir birlik diye de açıklanamaz. Bu ortamda insan kendi «ben»i ile değil, çevresiyle bir bütündür. Bu çevreyi oluşturan, bu bütünlüğü sağlayan varlıklar da ağaçlar, bitkiler, insan dışında kalan diriler, dağlar, taşlar, sular, otlar gibi şu «doğa» denen bütünü kuran nesnelerdir. Bunların «oluş koşulları» ayrıdır, doğal ortamları ayrıdır, ancak doğa düzeninde yanyana bulunurlar. Ağacın yanında taş, taşın yanında toprak, toprakta böcek, yosun, ot, çiçek, solucan, su türünden varlıkların içiçe dizilişi gibi. Öte yandan yeller, soluk, ışık, güneş, sıcaklık, soğukluk gibi doğal etki kaynakları da bu ortamı oluşturan öğeler arasındadır. İnsan bunlarla da bağlantılıdır. İnsanın bütünlüğü bu doğal ortamın kuruluşuna dayanır, onunla varlık alanına çıkar. Yoksa, insan düşünen yetenekleri ile ayrı, öğrendiklerini saklama gücüyle ayrı, beslenme - büyüme - çoğalma - ölme gibi diriliğe bağlı olaylarıyla ayrı, gövdesinin ağırlığı, yerkaplayışı, genişleyip daralışıyla ayrı bir varlık alanına girer, ayrı bir bilime konu olur demek sorunu çözmek değil daha da karıştırmak, içinden çıkılmaz duruma sokmaktır. İşte burada okunur insan bütünlüğünün canına, burada girilir insanı oluşturan öğelerin kanına.

İnsan, bir bütün olarak, doğal ortamda vardır. Onun

tek dayanağı, oluşunun ilk koşulu bu ortamdır. Yaşama ortamı, daha önce söylendiği gibi, doğal ortam olmadan varolamaz. Öyleyse insanı anlamak doğal ortamını bilmeye bağlıdır açıkça. Doğal ortamdan insana geçme gereği vardır, insandan doğal ortama değil, Doğal ortam bütün içeriğiyle önümüzdedir, onun gizli kapalı bir yanı yoktur. İnsan ne denli sağlıksız, duyuları bozulmuş (ortadan kalkmış değil) olsa bile doğal ortamdan izlenimler alır. Bir sayrının gövde ısısı ne denli yükselirse yükselsin elini ocağa uzatınca yandığını duyar. Bir delinin başına kaynar su dökseniz «yanmadım, üşüyorum biraz daha dökün» demez. Oysa en güçlü, en yaratıcı bir başa bile görmediği, bilmediği bir boyayı sözle anlatamazsınız, ya örneğini, ya bir benzerini göstererek duyularına sunmanız gerekir. İşte doğal ortamın özelliği burada gösterir kendini. Duyular doğal ortamın oluşturduğu birer yetenektir. Gövdenin bütünlüğü içinde gelişe gelişe, dış olayların etkisiyle biçimlene biçimlene düzenlenmiş, gövdenin yaşamını sürdürme konusunda iş bölümü yapmış birer yetenek. Bunlar arasında kurulan uyum anlayış gücünün sağlıklı, düzenli çalışmasını, belli bir yönteme göre daha önceden kurulmuş gibi işlemesini sağlar. Gövdenin en güvenli yerine yerleştirilen, bütün yeteneklerin birleşmesinden oluşan, adına «beyin» denen önemli üye doğal ortamın etkileriyle, verileriyle gelişmiş, biçimlenmiş düzenlenmiştir. Bu gelişme, bu biçimlenip düzenlenme başlangıcı tasarlanamayacak ölçülerde eskilere, yürüyüş hızı düşünülemeyecek oranda yavaş yavaş olup uzaklara gider. Toprak altından çığan insan kalıntıları, baş kemikleri belli çağlardan kalmadır, insanın son biçimini aldığı dönemlerin kalıntılarıdır. Doğa bize yarattığı insanın, gelişime yöneldiği başlangıç çizgisini değil, bir «insan» olarak son biçimini aldığı, bir değişmezlik kazandığı dönemlerdeki kalıntıla-

rını sunmaktadır. Onlara dayanarak gövdenin, onun kapsadığı üyelerin hangi gelişim aşamalarından geçtiğini, hangi biçimlerden hangi biçimlere dönüştüğünü kesinlikle açıklayamayız. İşte bu güçlük, bu açıklama olanaksızlığı gericilerin, karanlık başlıların ekmeğine yağ sürüyor. İnsanın bugünkü biçimiyle «yaratıldığını» ortaya atıyorlar. Bu konuda öylesine ileri gidenler vardır ki bu «yaratılış» yılını, gününü bile kesinlikle söylemekten çekinmiyorlar.

Yaratılış, evrende, bir yoktan varediş, birdenbire bir ortaya koyuş değil, çok uzun yollardan geçen, çok uzun süreleri içeren bir gelişimdir. Bunda en büyük etken doğal ortamdır. Bunu yeryüzünde doğal ortamlara göre varlıkların türlenmesinden, dizilişinden anlarız. Özellikle diri varlıklarda çok belirgindir bu. Bütün diriler bulundukları doğal ortamın yapısına, etkisine, düzenine göre oluşur, biçimlenir, gelişir, türlere ayrılır. Türlere ayrılmanın da gelişim çizgisini ilk verileriyle bilme olanağı yoktur. Ele geçen buluntular çağımızda yaşayan türlerin açık benzerleridir. Bu durumda başlangıç çizgisini bulma, belirleme yolu kapalıdır bize. Bütün güçlükler, yokluklar, olanaksızlıklar karşısında insana bir kaynak arama, onun ilkel biçimini belirlemeye çalışma boşuna emek tüketmedir. Sonuç ürünlerine dayanarak kaynağa doğru gitme beklenmedik bir yerde, bir çağda kesintiye uğruyor, karanlıklara karışıyor. Ortada kalan, parlayan tek gerçek insan denen dirinin çok uzun, çok yavaş bir gelişim yolundan geldiğidir. Elde bulunan uygarlık ürünleri, insan gelişmesinin öyle binlerce yıllara dayalı olmadığını gösteriyor. Günümüzden yedibin yıl önce yaşamış bir insanın elinden çıkan uygarlık ürünü ile çağdaş bir insanın elinden çıkanı karşılaştırdığımızda, arada büyük bir anlayış gücü, bir beyin gelişmesinin olmadığı ortaya çıkar. Çağımızda kaç kişi vardır

İ.Ö. 2500 yıllarından kalan Mısır uygarlık ürünlerini eş çizgi üzerinde giden bir başarıyla ortaya koyabilecek? Kaç *Sin Lekke Unnini*, kaç *Homeros*, kaç *Eflâtun* bulunur çağımızda onlarla eşit başarı ortamında? İnsandaki yaratıcı yeteneklerin gelişmesi öyle binlerce yılla ölçülse, öyle onbin, beşbin yıllık süreler içinde önemli ilerlemeler görülse (beyinde) birçok çağdaşımızın, bir bakıma bütün çağdaşlarımızın, yukarda adı geçen aydınlardan daha ileri durumda, daha yüksek bir anlayış aşamasında bulunmaları gerekmez miydi? 1974 - 1976 yılları boyunca ülkemizde geçen olayları inceleyen bir araştırıcının, bir insanbilim uzmanının, konu olarak bu dönem yöneticilerini ele alırsa gelişmesi onbinlerce yılla saptanamayan beynin yıldan yıla hızla gerilediğini, çöktüğünü somut örneklerle ortaya koyması güç değildir. Davranışlar örnek alınırsa kimi insanlarda ağır bir sayrılık, bir sarsıntı geçirmeyişlerine karşılık belirgin bir çöküntünün, gerilemenin yüzeye vurduğu görülür. Bunda da doğal ortamın, yaşama ortamının etkileri vardır. Sözgelişi eskiçağda, ilkçağda yeryüzü uygarlığının ön dizide gelen yaratıcı başlarını yetiştiren Anadolu altıyüz yıllık Osmanlı döneminde önemli bir gelişme gösterememiş, uygarlığa katkıda bulunan bir iki devşirmeyle yetinmiştir. *Mimar Sinan*'ı bir yana bırakınca bu dönemin damgasını taşıyan yepyeni yaratmalar bulma olanağı kalmaz. *Mimar Sinan* da eski bir uygarlığın gelişim çizgisi üzerinde ele alınma gereğindedir. Oysa bu dönemde Anadolu gerek doğal ortamı, gerekse yaşama ortamı bakımından hızla gerilemekte, bozulmaktadır. İlkin aşırı yıkıcılık yüzünden ülkenin bitki örtüsü değişmeye başlamıştşır. XIII. yy'.da orman olan yerler çöle döndürülmüş, bunun sonucu göller, kimi akarsular kurumuş, yağmurlar azalmış, ulusun beslenme olanakları kısıtlanmış, tarım alanları daralmış, insanlar yeryüzü-

nün değil başka bilinmez bir ülkenin yurttaşı oldukları inancına kapılarak işi tapınmaya, yalvarıp yakarmaya, dilenmeye, bütün başarıları Tanrı'dan beklemeye koyulmuş. Nerdeyse o dönemde Anadolu'da çamaşır yıkamak, ortalık silmek, yemek pişirmek, yırtık - sökük dikmek, ekin ekmek, ekin savurmak, ot biçmek, yün eğirmek, süt sağmak, çocuk emzirmek gibi günlük, gerekli işleri bile Tanrı'nın görmesi istenecekti.

Doğa insana verdiğini öteki dirilere de verdi demek geçerli değildir. Doğa bütün dirilere, türlerine göre, gerekli olanı vermiştir. İnsanla bir yırtıcının bir bölgede yaşaması onların eşit ortamda bulundukları anlamına gelmez. Ancak insan bulunduğu doğal ortamı değiştirebilir az çok. Sözgelişi ormanları kırar, yakar, otlakları tarla yapar. Bu gibi işlemler sonucu doğal ortamda değişmeler başlar yukarda söylendiği gibi.

İnsanın kırıp dökücülüğü, yakıp yıkıcılığı yüzünden doğal ortamda görülen değişmeler sonraları, gene insanları, için için etkiler. Bitki örtüsünün değimesi kuraklığa, suların azalmasına, çekilmesine bağlıdır. Böyle bir durumda ortaya çıkan en önemli olay beslenme sorunudur. Doğal yörenin besleyici varlıkları azaldıkça, özleri bozulup değiştikçe insanlar da, özellikle büyüme çağında olan küçükler, etkilenir bundan. Görünmeyen, içten içten, yavaş yavaş yürüyen, ancak durmayan bu etki insan soyunda birtakım gelişim sapmaları, duraklamaları doğurur. Doğal ortamın etkisi, daha çok, gövde üzerinde açıkça görülür. Bu etki çok kısa bir süre içinde çıkar ortaya. Özellikle sayrılıklar, sağlık bozuklukları, soy bakımından yıkımlar, soysuzlaşmalar bu ortamın belirgin etkileri sonucudur. Yaşama ortamında bu tür değişmeler daha uzun süreli, daha örtülüdür. Gözsüz, kulaksız, elsiz doğan, doğumdan bir süre sonra gövde üyelerinden birinde, birkaçında gelişme görülmeyen belir-

tilerin soya çektiği, atalardan birinde böyle bir eksiklik olduğu, bir sayrılık sonucu bu bozukluğun yeni kuşaklara geçtiği çağımızda deneylerle saptanmış, açıklanmıştır. İşte bunlarda da doğal ortamın etkileri açıktır. Kimi sayrılıkların soydan soya geçtiği de biliniyor artık. Frengi, alkolizm türünden sayrılıkların etkisi kuşaktan kuşağa sürüyor. Yaşama ortamı yüzünden kimsenin sayrılaştığı, çıldırdığı, çocuklarının gözsüz, ağızsız doğduğu söylenemez. Buna karşılık boyuna yakınlar arasında uygulanan evlenmeler yüzünden nice çocukların eksik, sayrılı, bir üyesi çelimsiz doğduğu çok sık görülen olaylardır. Düşünce, bilgi türünden varlıkların insan soyu üzerinde yıkıcı, çökertici etkileri görülmemiştir, öte yandan besinsizlik, susuzluk, nedeniyle nice yavruların sağlıksız, eksik, çelimsiz kaldığı, doğduğu biliniyor deneylerle. Bilginlik, bilgelik, uzmanlık, ozanlık, yontuculuk soyaçekimle bağlantılı değildir de dölyatağında çocuğu oluşturan öğelerdeki bozuklukların doğurduğu eksiklikler bağlantılıdır. Bu örnekleri istediğimizce çoğaltabiliriz burada, gereği yok artık. Bir olayın doğruluğunu açıklamak için örneklerin, kanıtların çokluğuna başvurma, tanıkların sayısını arttırma pek gerekli değildir. Bir yalımın yaktığını anlamak için elimizi sık sık ocağa sokmamızın da gereği yoktur.

Doğal ortamın düşüncelerin oluşmasında, kavramların doğmasında, özellikle konuşma dilini bütünleyen sözlerin biçimlenmesinde görülen etkisi çok daha büyük, çok daha derindir. Konuşma dilimizde geçen sözlerin, varlıkları yansıtan adların tek kaynağı bu ortamdır. Bir topluluğun anadilinde ne varsa ona yaşadığı doğal ortamda verilmiştir. Söz, kavram aktarmaları, başka uluslardan deyim, kavram, söz alma olayları yaşama ortamıyla bağlantılıdır yalnız. Doğal ortamda bulunmayan bir varlığın, oradan geçmeyen bir doğa olayının o or-

tamda yaşayan insanların dilinde karşılığı kavramı da yoktur, tasarımı da. Kulakları duymayan (doğuştan) bir kimsede ses duyumunun, ses kavramının bulunmayışı gibi kar yağmayan bir ülkenin insanında da kar kavramı olmaz, varsa başka yerden aktarılmıştır. Bir Hindlinin dilinde *hamsi*, bir İsveçlinin dilinde de zencefil kavramı aramak boşunadır, doğal ortam varlığı olarak. Burada, kavramların oluşması, yaşanan olayların birer ürünü niteliğindedir. Ortam ne vermişse düşünme yeteneği onun üzerinde çalışabilir. Yalnız bu sözlerimiz şu pek yaygın olan: «Duyularla verilmeyen anlayış gücünde yoktur» açıklamasıyla eşanlamlı değildir. Duyulara verilen ortamda olandır, bu yüzden ortamda olmayan anlayış gücünde de olamaz demeli. Kulak, göz birer duyu üyesidir. Onlarla verilen bütün izlenimler doğal ortamda bulunmaz oysa. Başkasından dinlenen bir öykü, yontucunun elinden çıkan bir yontu kulağa, göze sunulur, ancak bunların doğal ortam varlığı olarak gerçekliği ileri sürülemez. Ayrıca doğal ortamda bulunan bütün varlıklar da duyulara verilmiyor. Onların varlığı duyulara bağlı değil. Doğal ortamda duyulara verilemeyen nice küçük diriler vardır, onları araçlarla büyülterek görebiliyoruz. Aracın duyulara yardımcı olması sorunu çözümlemez. Öyleki araç duyulara verilmeyenlerin verilenlerden daha çok olduğunu ortaya koyarak doğal ortamın tasarlandığından çok mu çok geniş bir alanı kapladığını serer gözler önüne. Sonra atalardan soyaçekim yoluyla gelen bir bozukluğun veriliş yolunda hangi duyular vardır? İnsan gövdesini oluşturan, onun doğayla bağlantısını kuran bütün üyeler duyu olarak nitelenirse gövde neyle vardır? Gövde duyulardan kurulan bir bütündür, onlarla vardır dersek diri olmayan nesneler neyle vardır? Bu soruların karşılığı, işi baştan savmak isteyen bir kimse için, kolaydır. «Diri olmak duyarlı olmaktır» de-

yip işin içinden çıkıldığı sanılır. Burada şöyle bir soru çıkar karşımıza: peki diri olmak duyarlı olmaksa, duyarlı olmak nedir? Duyarlılığı oluşturan koşullar nelerdir? Bu sorulara karşılık aramak gözleri bağlı bir atın su çekmek için kuyu yöresinde dolaşıp durmasına benzer.

Doğal ortamda duyarlılığı sağlayan diriliktir, dirim duyudan önce gelir, daha doğrusu dirim duyuyu oluşturur. Bir bebeğin büyüdükçe duyarlı oluşu gibi. Aşırı içki alıp kendinden geçen, uyuşturucu nesnelerle uyutulan, bayıltılan bir insan diridir de duyarlı değildir. Bir insanın duyarlılığını istediğiniz gibi yokedersiniz, belli bir süre elini, kolunu, yüreğini, dalağını kesersiniz oysa en kısa bir süre bile diriliğine son veremezsiniz. Sağırlaşan kulağı, görmeyen gözü, uyuşan dokunma duyularını (büsbütün yokolmamışlarsa) onarır, eski duruma, ona yakın bir duruma getirebilirsiniz de tükenen diriliği bir daha onarma olanağı bulamazsınız. Bunu doğa da yapamaz. Gövdenin kopan bir bölümünü yeniden yaratamaz. Bu, doğanın başlangıçta kurduğu düzene, dirilerde görülen gelişim aşamalarına, büyüme ilkelerine aykırıdır. Bundan da doğal ortamın değişmeyen yasaları, kuralları olduğu sonucu çıkar. Doğal ortamda geriye dönüş, işe yeniden başlama yoktur. Bütün oluşmalar belli bir gelişim çizgisi üzerinde, belli koşullar altında sürüp gider. Duyarlığını büsbütün yitirmiş, onunla ilgili üyesi yokolmuşsa doğal ortamın bu kişide işe yeniden koyulmasını sağlayacak bir güce görev vermesi beklenemez artık. Oysa dirilik gene kalır. Bir dirinin ellerini, ayaklarını, kulaklarını, gözlerini, sindirim üyelerinin çoğunu, solunum üyesinin yarısını; daha başka üyelerini keser atar, çalışamaz duruma getirirsiniz de gene diri kalır, yarıbuçuk bir gövdeyle kendini sürdürür. Ancak diriliğini ortadan kaldırdıktan sonra bütün üyeleri sapasağlam olsa bile

işe yaramaz, birer kalıntı olmaktan öteye geçemez. Doğal ortam kendi koşulları dışında bir «yenilemeye» girişmiyor, kendine aykırı davranmıyor demek. Bir üyeyi ortadan kaldırınca, onunla ilgili, duyarlık olanaklarını da yokediyor. Ondan sonra o duyarlık üyeleriyle ilgili kavram türetimi de sona eriyor. Daha önceden edinilenlerle yetinme gereği doğuyor.

İnsanın bütünlüğünü sağlayan doğal ortam, onun bir düşünce varlığı olarak, yönünü de belirlemiştir. O, doğanın dışına çıkamaz, birtakım soyutlamalarla çıktığını sanırsa da aldanır. Bütün soyutlamaların kökeni somut nesnelerin bulunuşu, soyutlamanın somuttan başlayışı bunu vurur açığa. Bu insanın bağımsız olmayışı, belli koşullar altında tutsak oluşu anlamına gelmez. İnsanda doğanın verdikleriyle yetinme olmadığını daha önce görmüştük. İşte insanın bağımsızlığı, özgürlüğü burdadır. Bağımsızlık doğal ortamda verilenle yetinmemedir. Bu yetinmeme, yeni yeni olanaklar arama, buluşlar ardınca koşma, anlayış gücünü, düşünme yeteneğini geliştirme insanı yeni bir alanla karşı karşıya getirir. doğal ortamda, bu da *yaratma, üretme* denen atılımdır.

ÜRETİM

İnsan üreten bir varlıktır, doğanın verdiklerine yenilerini katma eğilimindedir. Üretme verilenlerden yararlanarak onların kullanım alanını genişletmek, sayılarını çoğaltmaktır. Üretim insan emeğinin bir varlık olarak ortaya konması, somutlaştırılmasıdır. Diriler içinde verilenle yetinmeyen, doğa yolunda, doğanın önderliği al-

tında yürüyerek üreten tek varlık insandır. İnsanın bu yeteneği ürettiği nesnede biçimlenir, ortaya çıkar. Kayaları oyup yapılan bir tapınaktan, bir evden, bir kabartmadan düşünce ürünlerine, düşkurmalara değin insan kokuşlu ne varsa birer üretilmiş varlıktır. Ancak bu üretim de kaynağını doğada, doğal ortamda bulur. İnsan ne denli güçlü, yetenekli olursa olsun üretirken doğadan aldıklarıyla çalışır, onlardan yararlanır. Doğadan yararlanmamış, birçok izlenim almamış bir insan için üretme de sözkonusu değildir. Öyle bir insan bir diridir ancak, onun öteki dirilerden ayrılır bir yanı yoktur. İnsan olmak biraz da doğadan aldıklarını düzenlemek, biçimlendirmek, onları yeni atılımlar, üretim eylemleri için kullanmaktır. İnsan ürettiği sürece gelişir, varlık alanını genişletir, doğal ortamını daha iyi anlama olanağı kazanır. Üretmeyen insan bir «yerde» duran, olduğu gibi «kalan» insandır. Üretim insan yeteneklerinin gelişmesini, daha işlek, daha verimli olmasını sağlar. Bildiğimiz bütün uygarlıklar üreten insanların emeklerinin ürünüdür yalnız.

Üretim doğmak, doğurmak, çoğalmak eylemleriyle bağlantılı değildir. Doğanın insan soyunu sürdürmek, insan yaşamını güven altına almak ereğiyle sağladığı olanaklar birer üretim aracı diye anlaşılmamalı. Bir dişinin doğurganlığı üretici olması anlamına gelmez. Üretim doğa olayları dışında kalan insan ürünlerinin kaynağıdır. Üretimin doğaya uygun olan ürünlerini, doğada bulunmayan ürünlerinden ayırmak gerek. Doğada bulunmayan, yalnız insan düşüncesinden doğan, doğadan alınan güçle yoktan varedilen üretim ürünlerine «yaratma» diyoruz, onu gelecek bölümde ele alacağız. Yaratma da bir üretimdir, ancak onun daha başka koşulları, olanakları vardır. Üretimin sınırlarını aşar, daha yoğun bir emek ister. Üretimde elde bulunanın geliştirilmesi, çoğaltıl-

ması, olgunlaştırılması sözkonusudur. Buğdayı eken, biçen, savuran, öğüten, ondan ekmek, yiyecek başka nesneler çıkaran insan, üreten insandır. Türlü türlü bitkileri aşılayan, daha verimli duruma getiren, yabanları evcilleştiren, evcilleri daha da geliştiren, üzümü yetiştirip ondan içki, tatlı çıkaran, ağaç yetiştiren, beslediği koyunun yününden iplik, iplikten giyecek yapan insan üreticidir. Topraktan tuğla, tuğladan yapı kuran, köklerden, topraktan boya yapan insan bir üretim eylemi içindedir.

Üretim eyleminin geliştirilmesi, üretim ürünlerinin daha olgun bir duruma getirilmesi üreticinin de ilerlemesini sağlar. Üretim eylemi bir yandan kendi ürününü, bir yandan da insanı, insanın yeteneklerini geliştirir. Bu yüzden üretimde gelişme iki katlıdır. Üreten varlık ürettiğiyle birlikte gelişir boyuna. Üretim eyleminin olmadığı, doğanın verdikleriyle yetinmenin bir yaşama kuralı olarak yürürlükte kaldığı bir ortamda gelişmeden, ilerlemeden, uygarlıktan, başarıdan sözedilemez. Özellikle toprağa bağlı üretimin çok geliştiği yörelerde başka başarı alanlarının da ileri bir durumda olduğu görülür. Topraktan çıkan demir, bakır türünden doğal varlıkları işleme, öteki değerli toprakaltı varlıklarından yararlanma, dokumacılık, yapı işçiliği, tarım, hayvan besleme, topraktan değişik türde kap kaçak yapma gibi ayayrı ayrı emek, başarı isteyen işlerde gelişme birlikte yürür. Demiri, bakırı en iyi işleyen, ondan en yararlı araçları yapmayı bilen bir toplumda tarımın da, yukarıda adı geçen uğraşların da en verimli nitelikte geliştirildiği görülür açıkça. İnsanın anlayışgücünün, düşünme yeteneğinin oluşmasında, gelişmesinde üretim işleminin etkisi vardır. Boyuna toprağa atılan bir tohumun, toprak verimsizse, birkaç yıl sonra bozulduğu, soysuzlaştığı görülür. Buna karşılık verimli, gübreli, besleyici özler-

le yüklü toprağa ekilen bir tohum daha gelişli, daha iri, özlü olur. İnsanın düşünme yeteneği de böyledir. Boyuna işler, üretirse ilerler, alış gücü çoğalır. Bütün tarihi boyunca düşünen, üreten, çalışan toplumların insanlarıyla çalışmayan, oradan oraya göçen, bulduğuyla geçinen, yetinen bir toplumun kişileri arasında büyük ayrılıklar görülür ilk bakışta. Üretici, çalışan, işleyen toplumun insanları daha kavrayışlı, daha yaratıcı, daha verimlidir ötekilerden. Büyük uygarlıkların doğduğu toprakların insanlarıyla geri kalmış ülkelerin insanlarını karşılaştırmak yeter bu konuda. Çalışan Sümerlerin, Mısırlıların, Hititlerin, öteki eskiçağ uluslarının yarattıkları uygarlıklarla tarihleri boyunca konup göçer Afrika, Arabistan insanlarının boşuna geçmiş yaşamları güzel bir örnektir bu olaylara.

Üretim, insanın yaşadığı toprağı, doğal ortamını anlamasını sağlar ayrıca. Bir bakın toprağını iyi bilen, altını üstünü tanıyan toplumların durumlarına, üretim alanında ne denli ileri bir aşamada olduklarını görürsünüz. Toprağını bilmeyen, öğrenmeyen toplumlar da başkalarına el açar, yardım dilenir boyuna. Toprağı bilmek, değerini kavramak onu işlemeyi, üretici olmayı, bu yolla da gelişmeyi gerektirir. Çağımızda toprağının değerini bilmeyenlerin yeraltı varlıkları, gelir kaynakları işini bilenlerin, toprağın özünü görenlerin elindedir. Bir ülkenin göklerinde dalgalanan bayrak değil, toprağın içindeki gelir kaynaklarını işleten, işleyen eller egemendir orada doğruyu söylemek gerekirse. Üretime kapalı bir toprağın insanlarından yaratıcı atılımlar bekleme düşe kapılmadır, kendi kendini aldatmadır. Toprakla ilgili üretim birtakım toplum kurumlarının doğmasını, gelişmesini, insanların o alanda başarılı olmalarını sağlar. Sözgelişi zeytinyağı üretilmeyen ülkelerde o yağın sürünülmesiyle yapılan «yağlı güreş» yoktur. Taş, tuğla gibi

gereçlerin olmadığı, bilinmediği yörelerde yapı işleri de gelişmemiştir. Çanak çömlek yapımına elverişli toprağın olmadığı bölgelerde böyle bir başarı dalı da doğmamıştır. Mermerin bulunmadığı bir yerde mermer işçiliğinden sözedilemez besbelli.

Bu örnekler bize toprakla üretim ilişkisinin insan başarılarında, kimi yeteneklerin gelişmesinde ne denli etkili, yararlı, gerekli olduğunu gösteriyor. Yontu işi bir taş işçiliğidir. Yontuya elverişli taşların çıkarılmadığı bir toprakta böyle bir başarıdan, ona dayalı beceri gelişmesinden sözaçılamaz. Demek, üretim, doğal ortam insanda yaratıcı gücün gelişmesinde, eğitilmesinde de etkilidir. Bir ülkenin toprağına bakın, orada hangi uygarlık atılımlarının gerçekleştiğini, hangi türden yaratıcı başların yetiştiğini kolayca anlarsınız.

Üretim bir deneydir ayrıca. Bütün deneylerin kökeninde üretime dayalı birtakım izlenimler, öğrenmeler saklıdır. İnsanda yaratma düşüncesini uyandıran, geliştiren toprakla ilgili ilkel deneyleridir. Çağımızın en büyük yakıp yıkıcı araçları, taşı taşa vurarak, sürterek ilk kıvılcımı çıkaran ilkel insanın açtığı yolda yürüyen gelişmenin ürünleridir. İlk kıvılcımı çıkaran ilkel deney, kendi doğrultusunda, insanı gittikçe daha başarılı, daha yetenekli bir üretici yapmış, onun bulucu, üretici gücünü hızla geliştirmiştir. Üretim yalnız nesne üretmek, öte beri yetiştirmek anlamını içermez. Yalnız nesne yetiştiren, üreten bir üretim türü dışa dönüktür, ilkeldir. Onun kendi kendini, araçlarını da geliştirici, ilerletici nitelikte olması gerekir. Bu araçlar arasında elle yapılanlar olduğu gibi doğanın verdikleri de vardır. İnsanın düşünme yeteneği, kavrayışgücü, usu, istemi bu türdendir. Ancak onlar da üretim doğrultusunda gelişme olanağı bulan yetilerdir. İnsanda birer çiğit olarak, birer beyin dokusu olarak bulunan bu yetiler gövdeyle bağ-

lantılıdır, daha doğrusu beynin üretime dayanan birer eylemi niteliğindedir. Daha sonraları us, anlayışgücü, istem, algı yeteneği türünden varlıkların gövdeye bağlı birer eylem olduğunu, öyle sanıldığını ayrı birer varlık olmadığını göreceğiz. İnsan gövdesinde üretimle gelişme olanağı bulamayan bir yetenek, bir yeti gücü yoktur. Böyle bir yeti, böyle bir duyu üretim eylemi dışı kaldığından soysuzlaşmaya, bozulmaya başlamış, yararsız bir üye durumuna gelmiştir.

Üretim eylemi insan gövdesine yeni üyeler (el, kol, göz, kulak bg.) kazandıramaz, doğaca biçimlendirilen böyle bir gövde bölümünün üretimle doğması, bir üretim ürünü olması düşünülemez. Üretimin yapılması, insanın üretici olması bu üyelerin varlığına, iş görür biçimde olmalarına bağlıdır. Ancak, üretim, güçlendirir, geliştirir. Onun, bir eylem olarak, insan gövdesine en belirgin yararı da budur. Üretim bir emek işidir, emek de daha önceden varolan bir üyenin, bir gövde bölümünün tükenmeye adanmış gücüdür. Güç tüketimi olmayan, insan aşınmasından sözedilmeyen yerde emeğin adı anılmaz bile. Hangi türden olursa olsun, emek, bir güç tüketimini gerekli kılar. Ancak, burada, emeğin bilinçle bağlantılı olması gereği de vardır. Yoksa doğanın yapısı gereği ortaya çıkan olaylar, insanla bağlantılı olsa da olmasa da bir emek ürünü sayılmaz. Güneşin kendi yörüngesi üzerinde dönüşü, tohumun büyüyüp bitkiye, ağaca dönüşmesi, dişinin yavrulaması, ısınan demirin genişlemesi, soğuyan bakırın çekilmesi, güneşin evreni aydınlatması, yellerin yelkenlileri denizde yürütmesi, balıkların büyümesi, çoğalması türünden doğa olayları emek kavramıyla açıklanamaz. Bir varlığın doğa düzeninde oluşunu gerektiren eylemler emek değildir. Emek olması için varoluşlarının başka koşulları da bulunmalıdır. Isıtmayan, aydınlık saçmayan, belli bir

yörünge üzerinde yürüyüp dönmeyen bir güneş düşünülemez. Toprakta kendiliğinden büyüyen ot, ağaç, çiçek, buluttan inen yağmur, ayın, yıldızların dönüşleri, parlayışları emek ürünü değildir. Ancak tarlaya ekilen ekin, yetiştirilen çiçek, yiyeceklik bitkiler, sütten çıkarılan yağ, sözün kısası bilinçli insan elinden çıkan, doğa olayları dışında bir atılımı, bir çaba tüketimini gerektiren bütün eylemler emekle bağlantılıdır. Doğaya eklenen, katılan bütün varlıklar birer emek ürünüdür, uygarlıklar gibi. Burada emek üzerinde durmanın nedeni, bu kavramın bir süredir çok abartılıp bütün doğa olaylarına uygulanmak istenişidir. Sözgelişi insanın, kendi soyuna yakın, bir maymundan türediğini ileri süren türeyiş görüşünü yorumlayan kimi aydınlar, insanda ellerin başlangıçta önayaklar olduğunu, besinleri ağaçlardan, yüksek yerlerden sağlama gereğinde kalan bu insan atalarının önayakları böylece ele dönüşmüştür, bunda tek neden de emektir, derler. Gerçek böyle olsa bile bu olayda emekten sözedilmemeli. Önayakların ellere dönüşmesi, koçta boynuz çıkması gibi bir olaydır, bu da doğanın yapısı, yasaları gereğidir, insanı aşan bir niteliktedir. İnsan ne denli emek tüketirse tüketsin koçları boynuzsuz, dişileri memesiz, arıyı balsız yaratamaz.

Emekle üretim arasında birbirinin varlığını gerektiren bir bağlantının bulunduğu, ikisinin de bu bağlantı dışında düşünülemeyeceği açıktır, seçiktir. Yaşamak için çalışmak, ekin ekmek, yiyecek, içecek sağlamak, giyim kuşam gereçleri örmek, dokumak, ekmek yapmak, bitki yetiştirmek birer emek, üretim ürünüdür, buna kimsenin diyeceği yok. Ancak yenen yemeği sindirim üyelerinin özümlemesi bir emek değildir. O üyelerin varlığı o işlemle koşullandırılmış, bağlaşımlı kılınmıştır. Çalışmayan bir yüreğin, sindirim işlemini yürütemeyen bir incebarsağın gövdede ne işi var daha? Varoluş koşu-

lu bir emek olarak alınırsa emek kavramı özünden uzak düşer, kendi varlık alanı dışına taşar. Bu da bir sorunun çözümüne yaramaz. Abartmalar, dışa taşmalar sorunların çözümünü kolaylaştırmaz, konuyu soysuzlaştırır. Bir bitki kökünün topraktan özsu emişi neyse, kendi varlık ortamında, incebarsağın yenen besini özümlemesi de odur insanda. Burada emekten sözetme gereği varsa insanın değil, doğanın emeği gözönünde bulundurulmalı. Öyle olunca da emek anlamını yitirir, insan eylemlerindeki değeri ortadan kalkar.

İnsan emeği üretimin özilkesidir, bütün üretim türleri emeğe dayanır, üstün yetenek isteyen yaratmalar da buna bağlanabilir. Yontu, resim, şiir, bütün yüksek değerde yapı türleri, bg. Emek üretimi, üretim insan yeteneklerini geliştirici bir doğrultudadır. Emek belli bir düzeyde, belli bir ereğe göre tüketilirse yararlıdır insan yeteneklerinin gelişmesinde. Dağınık, ereksiz, düzensiz emek tüketimi gövdede soysuzlaşmaya, gelişmesi beklenen yetenekleri bozmaya, gerilemeye iter. Gereğinden çok yenen bir yemeğin sindirim üyelerini bozuşu gibi. Bir yerde emek gövdenin yıkımına yolaçıyor, soysuzlaşmayı kolaylaştırıyor boyuna. Demek gelişmeyi sağlayan üretimin, emeğin düzensizliği gerilemenin de nedenidir. Bu doğada bir sapmadır, yolunu, doğrultusunu bulamamış bir atılımın sapması, insanın yıkımı da böyle başlar. Gözsüz, elsiz, eksik doğmalar bu sapmaların sonucudur.

Üretimin bir emek tüketimini gerektirdiği besbelli. Emek tüketimi insanın durmaksızın eylemde bulunmasını, çalışmasını gerekli kılar. Çalışan, işleyen bir üye, bir gövde de gelişir, güçlenir, sağlıklı olur. Bunları, burada, söylemek bile yersizdir, ancak sorunun çözümü için sığ da olsa bir örnek niteliğindedir. Doğa, daha tohum durumundayken, insana birtakım yetenekler ver-

miştir. Bütün dirilerde bulunan, onların kimliklerini belirleyen bu yeteneklerin insanda bulunanları da insana «insanlık» niteliğini kazandıracak özlerle donatılmıştır. Bunların ne kaynakları, ne de ortaya çıkıp belirginleştikleri çağlar bilinebilir şimdi. Doğanın verdiği, insanı biçimlendirmekle görevlendirdiği bu yeteneklerin gelişmesi doğal ortamın niteliğine bağlıdır. Doğal ortam hangi yeteneklerin gelişmesine elverişliyse onlar gelişir, serpilir, ötekiler büsbütün yokolmaz, biraz geri kalır. Doğal ortam insanı hangi eyleme iterse üretim, emek tüketimi o doğrultuda olanak bulur. Üretim, emek tüketimi burada yönü, doğaca, belirlenmiş durumdadır artık. İnsan, ilkel bir atılımla da olsa, çalışmaya, üretime koyulunca yetenekleri de seçtiği iş yönünde gelişme gösterir. Kimilerinin doğuştan, Tanrı vergisi saydıkları, birtakım incelik isteyen işlerde, başarılı olan kimseler vardır. Bunların başarılarındaki gelişimi anlamak için gerilere, işe başladıkları yıllara gitmek yeter. Nice başarılı, ünlü kişiler vardırki başarı sağladıkları işlerin başlangıç yıllarında çok yabancısıydılar. Okul yıllarında görevlerini bile başkaları yapardı. Sonradan ilgi, sevgi, çalışma yüzünden başarıya ulaştıkları görülür. Bir ressamın okul yıllarında resimlerini, bir ozanın yazınla ilgili ödevlerini, bir mimarın taslaklarını, bir fizikçinin fizikle ilgili ödevlerni yakınlarının yaptığı çok bilinen gerçeklerdir. Bu olaylar bize kimi yeteneklerin doğuştan değil, sonradan emekle, çalışmakla oluştuğunu gösteriyor. Ünlü bilge *Platon* (Eflâtun) başlangıçta bir ozandı, bilgelikle ilgisi yoktu, *Sokrates*'le tanıştıktan sonra ün sağladığı alanda çalışmaya başladı. Yetenek çalışmanın, emeğin en çok yoğunlaşıp geliştirdiği bir beceri kaynağı, bir başarı olanağıdır. Doğanın insan varlığında birtakım güçler sağladığı doğrudur. Ancak bütün başarı yeteneklerinin doğuştan olduğu, bütün ozanların doğuştan ozan,

ressamların ressam, yontucuların yontucu olarak yeryüzüne indiği anlamına gelmez. Yetenek bir tohumdur uygun bulduğu verimli toprakta, sulak yerde gelişir emekle, çabayla. Bütün yetenekler tanrı vergisi sayılıyorsa bu yüce Tanrı'nın geri kalmış, insanları başarısız, oysa toprakaltı varlıkları bol ülkelere hıncı, öfkesi neydi? Neden eskiçağda, ilkçağda büyük uygarlıkların yaratıldığı bilinen topraklar üzerinde yaşamış insanların torunları çağımızda başarısız, geri kalmışlardır? Yoksa Tanrı daha iyi kimseler bulmuş da onlardan yüz mü döndürmüştür? Neden Mısır, Sümer, Anadolu, Yunan, Hind uygarlıklarının doğduğu ülkeler çağımızda varlıklı ülkelere elaçmayı başarı sayar, kendi yağıyla kavrulamaz? Bu topraklar üzerinde yaşayan insanların birden yokolup yerlerine yenilerin geldiği söylenemez pek. O ülkelerin, ıssız, çöl kaldığı bir dönem de bilinmiyor.

Burada başka etkenlerin yanında emeğin, üretimin, çalışmanın da önemli bir yeri vardır. Büyük uygarlıklar, büyük başlar, büyük üretimlerin yapıldığı, büyük emeklerin tüketildiği topraklar üzerinde doğmaktadır. Üretimin, emeğin etkisi yanında onları gerektiren daha güçlü etken doğal ortamdır. Eski dönemlerde büyük uygarlıkların doğup serpildiği topraklar bellidir. Başka ülkelerden göçerek bu topraklarda yerleşen insanlar, geldikleri yerlere oranla, daha üretici, daha verimli oluyorlar. Sonradan yerleştikleri topraklardan göçüp gittikleri yerlerde özdeş başarıyı gösteremiyorlar. Sözgelişi Mezopotamya, Mısır, Anadolu eskiçağ uygarlıklarının yuvasıdır. Bu ülkelere Doğudan, Batıdan birçok göçün olduğu söylenir. Özellikle Anadolu başarı alanında en güçlü olandır. Bu ülkelere gelip yerleşen yabancılar adı geçen uygarlıkların yaratılmasında katkısı olan üretici, emekçi kimselerdir. Buna karşılık bu üç ülkeden Batıya göçen insanların o çağlarda başarılı olamadıkları biliniyor. Ne-

den Anadolu'ya Doğudan, Batıdan gelen insan toplulukları geldikleri yerlerde, Anadolu ölçüsünde, büyük uygarlıklar yaratamadılar? Bu durum, yalnız doğal ortamla, onun üretim olanaklarıyla açıklanabilir. Toprak insana ne yapması gerektiğini kendi diliyle söyler bir yerde.

İşleyen demir ışıldar diye bir Türk atasözü vardır. Çalışmanın, emeğin ne denli yararlı, geliştirici olduğunu dile getirir bu sözler. İşleyen demirin ışıldayışı, paslanıp bozulmayışı gibi çalışan insanın düşünme yeteneği de gelişir, olgunlaşır, daha verimli bir aşamaya yükselir. Duran baş, ıslanan demir gibi paslanır, aşınır, gelişme olanağı bekleyen özleri soysuzlaşır boyuna.

Üretimin insanı yaratıcı, bulucu, doğurucu kılması toprağın verimlilik bakımından sağladığı olanaklara dayalıdır. Yeryüzünde büyük uygarlıkların doğduğu çöller, çorak ülkeler görülmemiştir. İnsanın özüyle yaşadığı toprağın özü, görünmeyen ellerin aracılığıyla, birbirini etkiler. Bir tohum gibidir insan, ekildiği toprağın besleyici gücüne göre başarılı, verimli olur. Büyük bilginler, büyük bilgeler, büyük yaratıcılar verimli topraklar üzerinde yaşayan toplumlardan çıkmıştır. Din kurucularının bile uyanışları verimli toprakları gördükten sonra olmadı mı? Tektanrıcı dinlerde adı geçen «uçmak» bol suların aktığı, alabildiğine gölgeli, yeşil ağaçların bulunduğu, sayısız yemişlerin yetiştiği, en tatlı içkilerin üretildiği bir ülke olarak nitelenmez mi? Geziler sonucu, yalvaçların yaşayıp gördükleri, verimli ülkelerden başka ne olabilir çöllerde yaşayan mutsuz insanlar için böyle bir bölge? İnsana düşünmeyi, düşkurmayı toprak öğretir doğrusu aranırsa.

İnsanda, doğanın birer çiğit olarak verdiği, belli yetenek özleri vardır. Bunlar biri erkeğin, biri dişinin gövdesinde oluşan iki ayrı özün dölyatağında birleşip, kay-

naşıp insanı biçimlendirmesi gibi, uygun ortamı, verimli alanı bulunca gelişir. Bu yetenekler soyut değil somuttur, insan beynini oluşturan dokuların doğal itimler yüzünden yaptığı işbölümü sonucu düzenlenmiştir. Bu yeteneklerin oluşmasında en büyük etken doğadır, doğanın itimleridir. Doğduğu günlerde gövde yapısı bakımından ayrı, duyarlık konusunda öteki dirilerden pek de ayrı olmayan, bir bakıma onlardan beceriksiz olan bir insan yavrusu doğanın itimleriyle oluşur. Onun beyninde birer sümüksü tohum niteliğinde duran yetenekler doğanın verileriyle, onun gövdesine yaptığı uyarılarla gelişir, ayrışır. Doğduğu günden ileri çocukluk çağına, konuşma yaşına değin dilsizler arasında kalan, düzgün konuşmayı gerektiren seslerin bir tekini bile duymayan bir çocukta konuşma, dil öğrenme yeteneğinin gelişemediği deneyle anlaşılmıştır. Sezme gücü, duyarlığı ne denli keskin olursa olsun, yaşadığı yörede konuşulan az sayıda sözlerden başka söz öğrenmeyen, yaşadığı ortamda yalnız günlük gereksinmelerine yeten sözleri öğrenen kimselerde geniş düşünme, derine dalma, kolay kavrama, sayutlama yetenekleri yok denecek ölçüde azdır, geridir. Böyle kimselerin kendileriyle alay edildiğinde bile anlamadan güldükleri görülür. En yalın bilimsel gerçekleri anlamada güçlük çeken, orta durumda bir ilkokul öğrencisinin bilgisinden bile yoksun olan, nerdeyse insan olarak gelişememiş denecek türden kimseler içinde *Kur'an*'ı baştan sona değin ezberleyenlerin sayısı az değildir. Okuyup yazması olmayan, gözleri bile görmeyen nice güçlü ozanlar, çalgıcılar vardır. Eskiden beri bilindiği üzre olmayan üyelerle bağlantılı beyin yeteneklerinin gelişmediği görülür açıkça. Eksik üyenin beyinde bulunan yöneticisi yok mu, yoksa çalışma olanağı bulamadığından yeterince gelişemedi mi? Bu sorunun karşılığını bulmak biraz güçtür. Beyinde o eksik

üyeyle ilgili bölüm bir et olarak bulunabilir, doğanın koyduğu yerde görülebilir, içişlerde ne var ne yok bilinemiyor şimdilik. Yirmi yaşından sonra iki gözü de görmez olan bir insanda, beyindeki, görme odağının durumu ne olur? Yirmi yaşına değin aldıklarıyla mı yetinir, yoksa onları olduğu gibi saklar daha çalıştıramaz mı, daha ileri giderek söyleyelim bu çalışmayan görme odağı bozulur, soysuzlaşır mı? Kim ne derse desin, çalışmayan, bir yerde duran bir beyin bölümünde görevleriyle bağlantılı bütün gelişmeler de durur. Beslenmeyen bir dirinin büyümesi, gelişmesi düşünülemez.

Şimdi, gövdenin belli üyeleriyle bağlantılı, beyin odaklarını bir yana bırakarak bu odakların soyut birer kavramla yansıtılan, ayrı ayrı birer varlıkmış gibi gösterilen görevleri üzerinde duralım. Beyinle ilgili odakların en önemlileri bilinç, bellek, kavrayışgücü, tasarlamagücü, düşünmegücüdür. Bu yetiler, bunların benzerleri duyularla bağlantılıdır. Bunu bilmeyen, buna inanmayan kimse kalmamıştır çağımızda. Beyinde bu odakların yerleri, nerdeyse ağırlıkları, dokularının sayısı, kılcal damarları bellidir. Oysa biz bellek, bilinç, kavrayışgücü, düşünmeyetisi, bg. derken somut değil de soyut birer varlık anlarız, bu odakların doruğuna da us denen nesneyi oturturuz. Bu odaklar birbirinden bağımsız, kendi sınırları içine kapanıp çalışan bölgeler olmasa gerek. Bunlar birbirini vargüçleriyle etkiliyor, baskı altına alıyor olmalı. Ayağı, beli, böbreği ağrıyan bir kimsenin adı geçen yeteneklerinden bir tekinin bile düzenli çalışamadığı deneyle anlaşılmıştır. Demek beyinde bulunan odaklarla ilgili çalışmaların soyut bir yanı yoktur. Bizim us, bellek, bilinç, bg. adını verdiğimiz yetenekler duyularla, beyinle bağlantılı birer gövde çalışmasıdır.

Bilinç düzenli, belirli bir akıştır. Onun bulunduğu odağın düzeni bozulunca bulanma, kararma başlar. Bi-

linç doğanın, doğal ortamın, daha sonra da yaşama ortamının verilerine bağlı bir gelişmenin doruğudur. Duyuların, beynin bir bütünlük içinde, düzenli çalışması, uyumun sürmesi bilinç denen yeteneğin oluşmasını sağlamıştır. Sarsıcı sayrılıkların, yaşlılıkların bilinç bulanıklığı yaptığı deneyle biliniyor. Oysa bu gibi durumların gövdenin yaşlanmasıyla, dokuların çöküşüyle, üyelerin düzenini, uyumunu yitirmesiyle ilgisi vardır. Bilinci oluşturan neden doğal ortamın (başlangıçta) itimleriyle sağlanan yönelmedir. Bu yönelme doğaya, doğada insanla ilgili bir nesneye, gereğinde insanın gövdesinde bir yerine doğrudur. Yönelmenin, böyle bir yöne, tek yanlı oluşu insanın birkaç olayı birden bilinç ışığı altında göremeyişinden bellidir. İnsan bilinci ne denli güçlü, açık olursa olsun, olayları, konuları tek tek ele alır. Bu ele alış çok hızlı olabilir, ancak birkaç konuyu birden içermez, kuşatmaz. Eli yanan bir kimsenin birkaç acıyı değil de tek acıyı duyuşu gibi. Sözgelişi dokunma duyusuyla ilgili veriler ne denli hızlı olursa olsun ardarda, bir düzgün dizi biçiminde gelir beyne. Burada açık bir sıralanma, ardarda dizilme vardır. Bu dizilme pırıl pırıl bir akıştır, bir çalışma, bir üretmedir. Gövdeyle doğa arasında kurulan bağlantı bu akışı, bu sıralanışı oluşturur. Bu bağlantının kopması akışın durması, bilincin bozulmasıdır. Bilinç bozulması beynin üretici eyleminin durması demektir.

Bilincin görevi ayıklamadır, seçmedir. Olaylardan alınan izlenimler arasında seçme, ayıklama yapan, düzene koyan bilinçtir. Bu seçmenin, ayıklamanın yapılamadığı yerde bilinç bozulmuş, bilinci oluşturan odağın düzeninde dağılma, dokularda çözülme başlamış demektir. Bilinci çalıştıran doğadan gelen etkilerdir. Bu etkiler kesildiğinde, gövdeyle doğa arasındaki karşılıklı alışveriş durduğunda beynin, bilincin çalışması da durur.

Bir insanın bütün duyularını çalışmaktan alakoyun, dur. durun, gövdeyle doğa arasındaki bağı koparın birdenbire bilincin de durduğunu görürsünüz. Doğadan yeterli oksijeni alamayan beyin durur, çalışamaz, böylece bütün algı odakları da bozulur. Bundan da bilinç, bellek gibi odakların doğanın itimi, doğanın beslenmesiyle çalıştığı anlaşılıyor.

Bilincin yanında alınan duyumları, izlenimleri saklayan bellek vardır denir. Onun da beyinde ayrı bir odağı, ayrı bir yeri vardır. Belleğin görevi izlenimleri bir yere yığmadır, sağlamadır. Onun da çalışmasını sağlayan doğa verileri, dış etkilerdir. Bu etkiler uyarıcı, kımıldatıcı niteliktedir. İzlenimlerin birikimi, sürekli oluşu beynin bellek denen odağını çalıştırır, devindirir boyuna, bu devindirme onun diriliğini, çalışmasını sağlar. Bellek üretimi durmayan, çalışan bir akışla oluşur. Beyin çalıştığı, üretiği sürece bellek vardır, onun çalışması durunca bellek de yoktur. Gövdeye doğadan gelen etkilerin değişikliği, doğa olaylarının ayrı ayrı nitelikte oluşu duyu üyelerinin biçimlenişini sağlamıştı. Bu değişik etkili, ayrı nitelikli olaylar duyuları yarattığı gibi onlarla birlikte çalışan beyin odaklarını da biçimlendirmiştir. Yüzbinlerce yılda gerçekleşen, oluşan bu biçimlenme, başlangıçta doğal etkilerle yolunu bulan bir gelişim çizgisi üzerinde oldu. Bir su sızıntısının kumlar arasında kendine yol yapışı gibi izlenimler de insan gövdesinde, niteliklerine göre, yollar yapmıştır. Doğadan gövdeye akan izlenimlerin, değişik etkilerin yataklarıdır duyular. Beyindeki duyu odakları da bu özel sızıntıların toplanma, yığılma yeridir, gölüdür. Bu yüzden bilinç, bellek birer birikim yeri, birer göldür ayrıca.

Yüzyıllar boyunca, tin, us, bellek, bilinç, istem türünden soyutlamalarla uğraşmış durmuş bilgeler. İnsan varlığını ikiye bölerek, bir yanına gövde, ötekine tinle

bağlantılı bilmem ne diyerek. Doğadan geldiğini, izlenimlerle, doğal olaylarla bağlantılı olduğunu düşünmemişler. İlk çağın ünlü atomcu bilgeleri bile tin diye bir nesnenin varlığını benimsemişler, ancak ayrı bir yapıda, ayrı bir düzende olduğunu söylemişler. Onunla gövdenin arasında duyu denen, algı denen bağı koymuşlar. Gövdenin içinde, dışında tin diye bir varlığın olduğuna inanmak insanı bölmektir ne de olsa. Tin atomlardan oluşmuştur, gene de gövdenin içindedir, ölüm onun bozulmasıdır demişler. Çağına göre önemli bir atılış, yiğitçe bir söyleyişti bu. Buna karşılık gövdenin bütünlüğünü bozması bakımından ötekilerle birleşiyordu. Oysa tin, can, bilinç, bellek, us, istem birer bağımsız varlık değildir. Varlık şöyle dursun köksüz, boş birer kavramdır, birer soyutlamadır.

Renaissance döneminin usçu, güçlü bilgeleri de, onların izinden yürüyenler de böyle düşünmüş taşınmış. Tin, us diye birer uyduruk varlık yöresinde dolaşmış, kurmuşlar düşünce düzenlerini. Daha ileri gidenler, tine, cana gövdenin bilinmeyen bucaklarından birinde yer bulanlar, ev kuranlar bile olmuş. Tini, canı yüreğin derinliklerinde yan gelip yatıranlar çıkmış ortaya. Doğru mu, eğri mi söylemişler orasını bilmem, ancak olaylara değil de kendi düşlerine bakmışlar, uyumuşlar açıkçası. Çağımızda da vardır onların yolundan giden, izini sürdürenler. Özellikle şu *Varoluşçuluk* denen kilise kokuşlu çengelsakızı onların ağzından alınıp çiğnenmektedir. Neden insan varmış? İnsan hangi özlerden oluşurmuş? Öz mü önce gelir oluş mu? Ne demektir özle oluş? Oluş eylemi ile öz birbirinden ayrılır mı? Oluş bir yanda, öz bir yanda durup karşılıklı gülüşürler mi dersiniz? Bu tür düşünmeler, düşünceler köklerini ilkçağ bilgeliğinin tin-gövde ikilisinde bulur, yalnız yorumlar, giysilerin boyaları değiştirilmiştir. Oluş bağımsız bir eylem de-

ğildir. Varlık'ın, doğal nesnelerin devinimlerinden, kımıldanışlarından biridir. Olmak kavramı varlıktan, doğadan, doğal varlıkların devinimlerinden türemiştir. Güneşin, ayın, yıldızların yörüngeleri üzerinde yürüyüşleri, dönüşleri türünden olaylar, elle tutulur, gözle görülür doğal değişimler, dönüşümler insanda böyle bir kanı uyandırmış, özdeğin dışında bağımsız bir eylem, bir oluş vardır diye. Bu ayrım insanla ilgili sorunları çözümlemek şöyle dursun, daha da içinden çıkılmaz duruma sokmuştur. İnsan varlığının gövde - tin diye ikiye ayrılması yavrulamaya başlayınca bilinç, istem, bellek türünden çocuklar doğmuş. Bu ikiye, üçe bölme bilgelerin belli bir düşünce düzenine bağlı kalmalarından, bütün olaylara daha önceden belirledikleri açıdan bakmalarından dolayıdır. Bilge sorunları, olayları açıklamadan önce kendi kavramlarını, düşünce düzenine uygun gelen dili kuruyor, sonra o dille, o kavramlarla olayların, sorunların yorumuna girişiyor.

Bilgelerin, bilginlerin böyle düşünmeleri, böyle kendi gönüllerince kavram türetmeleri yaşama ortamının bir gereğidir. İçinde bulundukları yaşama ortamı, düşünce alanında, onlara ne vermişse onunla yetinme gereğinde kalmışlar, bütün çalışmalarını, o ortamın anlayış koşullarına göre yürütmüşlerdir. Yaşama ortamı bilgeyi, belli bir yerde, sınırlandırıyor, düşünme geleneğinin dışına çıkmasını önlüyor. Kimi yerde gizli, kimi yerde açık yasaklar, kısıtlamalar koyuyor. Doğal ortamın itimleri ağır basınca, düşünür, bilge doğal ortamın verileri doğrultusunda yürümeye başlayınca yaşama ortamının dışına çıkıyor, onu aşıyor. İşte çağını aşan, yüceus (deha) denen de budur. Kişi doğal ortamdan güç alır, onun çizdiği gelişim çizgisi üzerinde gider, bütün düşünme odaklarını doğal ortamın geleneklerini aşar, o ortamın ötesine geçer, bu eylem çağını aşmadır. Çağını

aşan bütün büyük başlar yaşama ortamının değil, doğal ortamın gelişim çizgisinde ilerler. Doğal ortam insanı üretici yapan, yerinden koparmayan, yalnız düşünce ürünleriyle dolan yaşama ortamından kurtaran bir itimle ileri atar, onun bütünlüğünü bozmaz, gövde-tin bağlantısı gibi ikili bir varlık görüşünün gelişmesine olanak bırakmaz. İnsanı anlamak için başka bir araca gerekçe duyurmaz. Bilgelerin insanda ayrı ayrı yetenekler diye gördükleri eylem odaklarının kaynağını araştırınca gene doğal ortama döneriz. Sözgelişi dilimizde «görmek» sözüyle ilgili bütün kavramların kökü görme duyumuz olan «göz»dür. Soyut bir kavram olarak kullanılan «güzellik» de gözden türemiştir. «Evren» sözünün gerçek anlamı eski Türkçede «dev», «ejder» türünden korkulur bir varlıktır. «Coşku», «coşkunluk» sözleri Farsça «yerden fışkırmak, kaynamak» anlamlarına gelen şu «cûşiden»den türemiştir. Gene Arapçadan Türkçeye geçip «yasa» karşılığı kullanılan «kanun» sözü de ölçü, iki nesneyi karşılaştırma, ölçek anlamlarında söylenir. Bu örnekleri çoğaltmanın gereği yok pek. Bizim soyut olarak kullandığımız, doğayla ilgili olmadığını, yalnız düşünme gücünün birer üretimi sandığımız kavramların doğal varlıkların, doğal olayların soyutlanmasından türetildiği anlaşılıyor. İşte bilinç, bellek, istem gibi yeteneklerin de özü, kaynağı böyle doğa olaylarıdır. Arapça «hafıza» denen «bellek» sözü Türkçede belleme, eşme, işleme eyleminden, Arapçada ise «saklama», «bir yerde tutma», «koruma» anlamını içeren «hıfz» kökünden türemiştir. «İstem» istemek, birinden bir nesne beklemek, almak, ele geçirmek, Arapçası «irade» ise gene Arapça buyurmak, istemek, dilemek, bir nesne beklemek anlamını içerir. Bilinç sözünün kökü «bilmek», Arapça karşılığı gene «bilmek»ten «şuur»dur. Durum Batı dillerinde de, böyledir. Bugün soyut nitelik taşıyan birçok kavramın Av-

rupa dillerinde de, eskiden, somut varlıkları yansıttığı biliniyor. Sözgelişi Batı düşüncesinde pek ünlü «idea» sözünün kökü Yunanca «görmek» anlamına gelen «eideia»dır, us karşılığı söylenen Yunanca «logos» sözünün kökü ayırmak, seçmek, ölçmek anlamını içeren «legein»dir, ki «logos»un gerçek anlamı «ölçü», «ölçek» tir. Almanca anlayışgücü (zihin) anlamında söylenen «verstand» sözünün kökü «ayakta durmak» demek olan «stehen»dir.

Doğal ortam insanı olaylarla, çevresini kuşatan somut varlıklarla, boyuna etkiliyor, devindiriyor, birtakım atılımlara doğru itiyor. Bu atılımları yansıtan eylemlerin karşılığı olan sözler çağların akışı içinde somutluğunu yitirerek özünden uzaklaşıyor, kimi ortamda soyutlaşıp bir yeteneğin adı oluveriyor. Sözgelişi «istemek» kökünden doğan «istem» (Arapça irade eşanlamda), «bellemek»ten «bellek» (Arapça saklamaktan hafıza) gibi belli kavramlar belli yeteneklerin adı olarak çıkıyor ortaya. Oysa başlangıçta ulusların dillerinde böyle soyut, doğal ortamda bir nesnenin karşılığı olmayan kavramlar, sözler yoktur, bilinmiyor, kullanılmıyor. Kavramlar gövdeyle doğal ortam arasında kurulan alış-veriş sonucu doğar. Bu alış-veriş soyut değildir somuttur. Doğadan soyut bir kavram alınmayışının nedeni de budur.

Duyularımız, bizi doğaya bağlayan diri bağlardır. Doğa izlenimleri duyu denen oluklardan beynin kuyusuna akar, onun girinti çıkıntılarını doldurur. İnsan tarihi boyunca sürüp gelen bu akışlar etkilerine, baskı güçlerine göre beynin bölümlenmesine yolaçmış, değişik yeteneklerin oluşmasını sağlamıştır. Duyular kendi niteliklerine, yapılarına göre birer yereylemiş beyinde, yuvalanmış. Bizim bellek, anlayışgücü, yargı yetisi, kavrayış yeteneği, us, istem diye adlandırdığımız bu yetenekler, daha önce de söylendiği gibi, böyle oluşmuştur.

Beyinde bulunan bütün yetiler duyulardan akıp gelen izlenimlerin birikim yeridir.

Algı deriz boyuna, onu da ayrı bir yetenek, ayrı bir güç sanırız gövdenin içinde gövdeden ayrı. Oysa algı da bir izlenimler akışıdır duyu denen oluklardan. Algı gövdeyle doğa arasında kurulmuş bir uyumdur. Bu uyumun sağlamlığı, güçlülüğü duyumların açıklığı, seçikliği, kesinliği demektir. Uyumun bozukluğu, gevşekliği de duyum denen izlenimlerin dağınıklığı, bulanıklığı. Algı süreklidir, kesintiye uğradığında gövdeyle doğa arasındaki bağlantı yer yer kopmuş demektir. Başlangıçta bütün algılar birer duyu kımıldanışı sonucuydu, gittikçe odaklaşma başladı. Bugün belli yetenekler diye ayrılan kavrayış, us, istem türünden beyin güçleri birer algı ürünüdür. Doğanın gövdeye yaptığı bitmez tükenmez uyarılar algı yeteneklerinin ayrılması, biçimlenmesi olayına yolaçmıştır. Bunu anlamak için belli yörelerde yaşayan insanların hangi doğa olaylarıyla koşullandırılmışsa düşüncelerinin, dillerinin o doğrultuda geliştiğine, oluştuğuna bakmak yeter. Kuşların çok olduğu, türlerinin değişik olduğu bölgede yaşayan onlarla ilgilenen bir insan bütün kuşları, görmeden, seslerinden tanır. Sesini ilk duyduğu bir kuşun yabancı olduğunu anlar. Buna karşılık çalgıların değişik seslerinden ne anladığını sorsanız karşılık veremez. Binlerce koyun içinden kendi koyununu seçip ayıran bir çobanın bu duyarlığını başka varlıklar karşısında gösterme olanağı yoktur. Burada algının bir «koşullanma» olduğu anlaşılıyor. Algı, doğanın, insanı belli konularda uyarması, duyarlı kılması, böyle bir yeteneğin gelişmesini sağlayacak olaylarla yetiştirmesidir. Doğal ortamın yapısı, oluşma biçimi nasılsa orada yaşayan insanın algı yeteneği de o doğrultuda oluşur deme gereği vardır. Doğa, itimleriyle algı yeteneklerini oluşturup beyinde belli yerlere yerleştirirken,

insanı çevresiyle sınırlandırıyor. Bu açıklama karşısında çok derin düşünmeyi seven, tatlı canını yormadan bütün sorunların çözümünü başkalarından bekleyen, engin görüşlü, sonsuz bilgili biri çıkıp şöyle bir soru atabilir ortaya: Doğa itimleriyle, etkileriyle insanda birtakım yetenekler, düşünme, yargılama yetileri oluşturduğuna göre bu gelişim çizgisi üzerinde yüzbinlerce yıl sonra doğal ortam yardımıyla insanlarda yeni yetenekler oluşacak mı? Başka dirilerde böyle bir insansıl yetenek oluşumu düşünülür mü? Gelişim doğal ortamın etkisiyle oluyorsa, doğal ortamın varolduğu sürece böyle yeni yeni yetenek biçimlenmeler olamaz mı?

Bu çok bilgince soruların karşılıkları kolaydır. İlk bakışta insanı şaşırtır gibi görünmelerine karşılık çok sığ, çok yavan birer sorudur bunlar. Evrende başlangıçta olduğu gibi yeni bir yeryüzü, yeni bir insan oluşumu gerçekleşirse yeni yeteneklerin doğması, biçimlenmesi de doğaldır. Oysa üzerinde yaşadığımız yeryuvarlağı çağların akışı içinde biçimlenirken, diriler oluşurken doğa onların yönlerini, gelişim çizgilerini türlerine göre ayırdı, belirledi. Doğal ortamda diriler türlerine göre yerlerini aldılar. Bu yeryüzünde, bundan sonra yeni bir insansoyunun doğması düşünülemez, ne olacaksa şimdiki insanlardan olacak. Bugün için bilinmeyen, gidilemeyen evrenler vardır, onların durumunu bilmiyoruz, oralarda diriler var mı, varsa hangi gelişim koşullarına bağlı bir çizgi üzerindeler? Bu sorulara geleceğin insanları karşılık arayacaklar, bulabilirlerse ne mutlu...

Üretim eylemi içinde bulunan bir insanın geçmişle ilgili sorunlara yönelmesi gelişmeyi önler. Ele alınan bir konu geleceğe dönük olursa, çözümü uzasa bile, gene ilerleticidir. Geriye dönük bir atılım ne denli güçlü, çözümleyici olursa olsun, karşıt yürüyüşlüdür. Böyle bir eylem anlayışgücünü, düşünme yeteneklerini soysuzlaş-

tırır. Eskiye bağlı, bütün yeniliklere karşı çıkan, yalnız geçmişten kalanlarla yetinmeye çalışan kimselerde görülen dar görüşlülük, gerilik bundan dolayıdır. Onların yaşama ortamı bütün duyularını, duyuların beyindeki çalışma odaklarını katılaştırmıştır. Onlarda algı işlemi bir demir borunun içinden akan su gibidir. Demir boru suyun, su demir borunun yapısını, ne olduğunu nasıl bilmezse, bilecek yaratılışta değilse onlar da öyledir. Gerici denen kimselerin düşünme ortamı böyledir, orada bilincin ışığı çok mu çok cılızdır.

Doğa itimleriyle oluştuğunu gördüğümüz yetenekler, toplu bir uyum içinde, insanın üretici gücünü sağlar. Algıdan yargı yetişine, bilince değin ne varsa birer üretim aracıdır. Bunların üretimini sağlayan da aralarında kurulan doğal uyumdur. İnsanın diriliği de bu uyuma bağlıdır. Uyumun kalktığı yerde ölüm, biraz bozulduğu yerde sarsıntılar başlar. Uyumu, bir gövde düzeni olarak, insanı iki ayrı eyleme doğru iter. Bunlardan biri doğal ortamda bulunanlara, onların nitelikleri doğrultusunda, yenileri katmak, doğaya gene bir doğa varlığı olarak katkıda bulunmaktır. Bu eylem başlangıçtan beri sürüp geldiğinden insanda gelişmenin (gövde bakımından) önemli nedenlerinden biridir. İkincisi doğal ortamın dışına çıkan, yaşama ortamıyla ilgili olan eylemdir, ona da *yaratma* denir.

YARATMA

İnsan yaratan bir varlıktır. Onu öteki dirilerden ayıran en gözde eylemi doğada olmayan bir nesneyi ortaya koyuşudur. Yaratma bir yoktan varetmedir. Yaşa-

ma ortamını oluşturan bütün varlıklar insanın yarattığı düşünce ürünleridir. Öyleyse nedir yaratma bu yaşama ortamında? Bu sorunun karşılığını gene yaratma eyleminde arayacağız. Yaratma bir biçimlendirmedir. Doğal ortamın oluşturduğu yetenekler arasında kurulan özlü uyumla sağlanan bir biçimlendirme. İnsan doğal ortamda beslenme, çoğalma, gelişme türünden doğaya dayalı eylemlerle sınırlandırılmıştı. Bu sınırlandırma insanın dışındaydı, insanın isteğine bağlı değildi. Yaşama ortamı ürünü olan yaratma, ortaya koyuş ise insana bağlıdır, insanın elindedir bir bakıma. İnsanın damgasını taşıyan bir yanı vardır yaratmanın. Yaratmanın başarılı olması yetenekler arasındaki uyuma bağlıdır. Bu uyum ne denli sağlam, düzenli, uzun süreli olursa yaratma da o oranda özlü, biçimli, başarılı, yerli yerine konmuş olur. Uyumun bozulması yaratmanın eksikliğine, başarısızlığına yolaçar.

Hangi türden olursa olsun, bütün yaratmalar, bir doğal birikimi gerektirir. Yaratma eylemi insanın doğadan aldığı izlenimlerin birikimiyle oluşan yeteneklerin bir başarısıdır. Birikimsiz bir yaratma eylemi düşünülemez, düşünülse bebeklerin de bu eyleme katkıları, başarılı atılımları olurdu. Birikimin doğurucu bir eyleme dönüşmesi, üretici atılıma geçmesi sonucu yaratma olayı gerçekleşir. Ancak burada sözü geçen üretim doğal ortamdaki üretimden ayrıdır. Bu üretimin de kökeni doğadır, ancak biraz daha ayakları yerden kesilmiş, doğa varlıklarına oranla biraz soyutlanmıştır. Doğal ortamın üretiminde üretilen varlık gene doğada bulunana yönelikti, bu ortamda ise doğanın dışına çıkma eğilimi ağır basar.

Yaratmanın ilk aşaması insanın kendini bilmesidir. Bu bilme yaratılacak nesneyi varlık ortamında bir «yere koyma» eylemidir. Öyleyse bilme nesneye bir «yer

yapma»dır burada. İnsan ancak bildiğini, tanıdığını yaratabilir kendi düşünce evreninde. Yüreğinde sıcaklığı, gözlerinde yüzünün tatlılığı, boyası olmayan bir nesneyi yaratamaz insan. Yaratmak için önceden yaşamak gerekir onu, yaratılmak isteneni. Bu yüzdendir yaşamayı bilenin yaratma gücüyle donandığı. Yaratma eyleminin özlü bir ilkesi vardır, bir bakıma yaratmanın çarpan yüreği, ışıyan gözüdür. Sevgi derler adına. Seven yaratabilir ancak. Sevmek, özlenen, istenen bir varlığı kendi özünde duymak, onun sıcaklığıyla ısınmak, onun gözleriyle görmek, elleriyle dokunmaktır. Hangi aşamada olursa olsun yaratma eyleminin özünü oluşturan, onu biçimlendirecek güçleri besleyen sevgidir. Ancak bu sevgi bencil, çıkarcıl bir sevgi değildir, bunun karşılığı yoktur. Sevgi ele acuva sığmaz bir kuş, hızla geçen, hızla sarsan bir duyarlıktır denecek. Doğrudur, bütün insan varlığını damgalayan izlenimler de birer duyu verisi, birer duyarlık ürünü değil mi? İnsan duyarlı, duyulu olmasa yaratmak gibi derin bir eyleme atılma şöyle dursun kımıldayabilir miydi? Yaratmayı körükleyen, ışıklandıran sevginin belli bir konusu yoktur, bütün doğa varlıklarını, doğayı kuşatan sevgidir. Kimi yaratıcılarda bu sevgi belli bir varlık türü üzerinde toplanır, yoğunlaşır. Bu durum bir bencillik sayılmaz, eylemin doğrultusunu doğa, doğal ortam, yaşama ortamı öyle çizmiş, öyle göstermiştir. Yoksa kimse durup dururken ortamın etkisi olmadan şu varlığı seveyim, onun etkisinde, onun esinlemeleriyle yaratayım diye önceden düşünüp taşınamaz. Sevginin konusunu ortam belirler. Bu bir insan, bir doğa varlığı (insan dışında) olabilir. Kimilerde bu sevgi bir kuruntu etkisiyle tanrılara yönelmedir. Bunun da nedeni yaşama ortamıdır, belli bir anlamda doğadır gene.

İnsan sevdiği, duyduğu sürece yaratır. Sevgi bilgiy-

le, varlıkları anlamakla, tanımakla oluşur. Bilgisiz. sevgi, sevgisiz bilgi gerçekle bağlantısı olmayan, yalnız varsayılan birer düş ürünüdür. Gerek sevgiyi, gerek onunla ilişki içinde bulunan bilgiyi oluşturan duyu verileri, doğal ortamın bize gelen köklü, etkili izlenimleridir. Duyularımıza, onlar yoluyla beynimize verilmeyen, bizde etkisi, izlenimi bulunmayan bir varlığı sevmemiz de düşünülemez, yeter ki düşlere kapılıp ayaklarımız yerden kesilmesin. Yeryüzünde ancak duyan sever, seven duyar. Bu duymanın duyulara bağlı bir eylem olduğu da unutulmamalı.

Yaratmada arınmış, bütün bulanık izlenimlerden yıkanmış, pırıl pırıl bilgi başarının başlıca gerecidir, yoksa ortaya konan ürün günü gelmeden doğan çocuğa, daha doğrusu düşüğe benzer. Bütün düşükler günü bek. lemeden, doğaya sormadan geziye çıkan, sonunda başını yiyen gezginlerdir. Kendileri göçer gider, bütün acıyı, sızıyı onları taşıyan karın çeker. İşte bulanık, karmaşık izlenimlerle yaratmaya kalkışan başlar da böyle düşüklü dölyataklarını andırır, yalnız o başların acısını, sızısını kendileri değil de okuyucular çeker.

İzlenimlerin bulanıklığı; duyuların bozukluğu yanında, anlayışgücünün de iyi biçimlenmemiş, gelişmemiş olduğunu gösterir. Burada yaşama ortamının, özellikle eğitimin büyük etkisi vardır. Gençleri açık seçik değil de kulanık, karmaşık kavramlarla düşünmeye alıştıran bir eğitim düzeni onların yaratıcı bir yetenek kazanmasına engel olur. Genellikle eskiye, geleneklere, inançlara, alışkanlıklara sıkı sıkıya bağlanan yaşama ortamlarında eğitim bir yetiştirme, aydınlığa çıkarma değil bulandırma, karartma, geriletmedir. Böyle bir yerde al. gı yetileri ne denli sağlam olursa olsun, eskilerin baskısıyla bilinç bulanıklığı denen, gerçekte beynin bozulması, sayrılanması anlamına gelen karmaşa başlar. İn-

sanlar ne anlam taşıdığını bilmedikleri yuvarlak sözlerle konuşmaya alışır. Sözlerin gerçekle bağlantısı aranmaz, yalnız görünüşte süslü, ses bakımından yüklü olmalarına önem verilir. Çelişkiler, saçmalıklar alır yürür. Öyle bir gün gelirki çelişki doğrunun, yalan gerçeğin yerini alıverir. Ne olursa olsun, yönetimi ellerinden bırakmak istemeyen, çıkarcı yöneticilerin bütün dirençleri tutumu böyledir. Günün birinde söylediklerini yazıya geçirip okuma gereğinde kalırlarsa hangisinin doğru, hangisinin eğri, hangisinin gerçek, hangisinin yalan olduğunu kendileri de anlayamazlar. Çelişkiler duyuları gibi bilinçlerini de bulandırır boyuna. Böyle bir toplumda yaratmanın yerini kandırma, aldatma, gerçek ölçünün yerini kaytarmalarla yüklü çelişkiler alır. İnsan ne yapacağını, ne yaratacağını bilmeden, kendi düşünme yeteneğini belli bir atılım doğrultusunda düzenlemeden işe koyulursa olayların gerisinde kalır, yaşama ortamının dışına çıkar. Toplum bir yana gider kendi bir yana. Yöneticiler bilgisizliklerinin bilincinde olmadıklarından yaşama ortamından, doğal ortamdan alınan izlenimleri, uyarıları bile düşünme yeteneğinin süzgecinden geçirerek değerlendiremezler. Onların beyinlerinde duyularla olan bağlantı, duyular arasındaki doğal uyum kopmuş, başıboşluk, çözülme başlamıştır. Bu tür ortamlarda yaratma eylemi baskı yöntemini uygulamaya dönüşür. Bilinç bulanıklığı onlarda baskı türlerini bir yeni yaratma gibi gösterir. Bu tutum bilgelikte de, bilimde de, ulus yönetiminde de, eğitim düzeninde de böyledir. Yaratma yerini güzel, yararlı gösterilmek istenen gizli baskıya bırakır. Sonunda baskı kendinin de, yaratıcılarının da başlarını yer. Geri kalmış, sözle eylem arasındaki uyumu kavrayacak eğitimden geçmemiş, düşünme yetenekleri birer beyin odağı olarak gelişememiş toplumlarda durum böyledir çokluk. Yöneticilerin sözlerinde, ey-

lemlerinde uyumsuzluk, çelişmeler toplumca görülmez, gözler önüne serilmezse bütün kandırmacalar, yalanlar, gizli çıkarlar geçerlik kazanır. Bu durumda toplumcul bilinç sömürüsü başlar. Toplumun, genel yönetimin yararına çalışılıyormuş gibi davranılır, saman altından su yürütülür, kısa bir sürede büyük vurgunlar vurulur. Böyle bir ortamda yaratma eyleminden sözedilir mi? Yaratma bir varediş, bir ortaya koyuş değil miydi? Doğrudur, yaratma bir varediştir, ancak yaşama ortamı yaygara türünden nesnelerle oluşan, sevgi bir bencillik kılığına sokularak başkalarını kandırma diye anlaşılan yalan dolanlarla dolup taşan bir alan olursa orada ne yaratılır? Ortamda ne varsa, ortamın dölyatağına hangi tohumlar atılmışsa oradan onun büyümüşü, biçimlenmişi çıkar.

Yaratma ürün olur konur ortaya. Bu ürün de doğal ortamın özelliklerini yansıtır. Doğal ortamdan alınan yeniden yoğrulur; boyası, kılığı değiştirilir, sindirilir, özümlenir yaşama ortamı oluşur. Yaşama ortamı bilgi varlıklarından yeni bir bileşim yapmaya koyulur kendi olanakları oranında. Bu bileşim yaratma ürünü olarak çıkar karşımıza. *Doğal ortam - yaşama ortamı - yaratma ürünü* üçlüsü bir bağlantı içindedir. Yaratmadan kalkınca geriye doğru yürüyerek doğal ortama varır insan. Bu nedenle yaratma doğal ortamı yansıtır.

Doğal ortamdan alınan izlenimler, düşünme teknesinde yoğrulur, mayalanır, yeni bir biçime girer yaratma türüne göre şiir, öykü, resim, yontu, bilim yapıtı oluverir. Bir yontu doğal ortamın, yaşama ortamının sınırlarını aşamaz. Ne almışsa onu dile getirir, ne yemiş sindirmişse onunla biçimlenir.

Ulusların, uygarlık tarihi boyunca, değişik türde yaratmaları vardır birbirine benzemez. Sözgelişi bir Sümer uygarlık ürünü ile bir Çin uygarlık ürünü yanyana konunca işini bilen bir göz bunların ayrı ayrı ülkelerin

damgasını taşıdığını bir bakışta seçer. Bir Mısır kaya kabartmasıyla bir Hitit kabartmasını ayırdetmek çok kolaydır. Anadolu'da yapılmış bir eskiçağ çömleğini başka ülkelerde yapılan çağdaşlarından ayırmak için büyük bilgin olmak gerekmez, bu işle biraz uğraşmak yeter. Öyleki iyi gören, uygarlık ürünlerinin tadına varan bir göz bunların kimliğini anlamakta güçlük çekmez. Bu özellik, çağdaş olan iki yaratmada görülen bir ayrılık nereden geliyor sorusunun karşılığını onun işçiliği, işleniş biçimi, üzerindeki oyalar koyar ortaya. Yaratmaların türleri de, gene ulusların, uygarlık aşamalarına göredir. Eskiçağdan günümüze doğru geldikçe yoğun bir soyutlamayla karşılaşırız. Özellikle bütün yaratmalarda somutlaşmaya yönelik eskiçağa karşılık ilkçağ, ortaçağ hızla soyutlama eğilimindedir. Grek düşüncesi bu hızlı soyutlamanın en belirgin örneğidir. Doğal ortamdan alınan izlenimler geniş bir soyutlama süzgecinden geçirilir, evrende olmayan nesneler varmış gibi gösterilir, gerçekten uzaklaşılır, sonunda doğal ortam değil de yalnız düşüncede, bellekte saklanan bir ortam gerçek sayılır. Grek insanı doğal ortamın dışına kaymış, ayakları yerden kesilmiş bir düş insanıdır. Onun yaratıcılık bakımından bulunduğumuz evrenle bağları kopmuştur. Nitekim bu soyutlama, bu doğal ortamdan büsbütün kopma yüzünden Grek insanı gerilemeye başlamış, büyük yontucular, yazarlar, ozanlar, düşünürler bir daha yetişmez olmuştur. *Sokrates*'ten önceki doğal ortamın yetiştirdiği kuşak *Aristoteles*'le son bulmuş, ondan sonra büyük yaratmalar konmamıştır ortaya bir daha. Soyutlama bir evren içinde evren bulma eğilimine dönüşmüştür. Bu dönüşme ortaçağ denen kuruntular ortamını yaratmıştır. Sokratesçi düşünce evreni, doğal ortamı, gerçekleri bilmeyen, evrenden kopuk bir düşüncedir. O düşüncenin ardından gidenler arasında, uygulama alanın-

da, büyük başlar, yenilik getirici atılımlar görülmez. Mısır'dan uygulamalı yerölçümünü öğrenen, bunu düşünce evrenine aktaran *Eukleides* bile doğadan, doğal ortamdan kopmuş bir kimsedir. Onun bulduğu söylenen bilim kurallarının, biçimlerinin bir teki bile yeryüzünde yoktur. Yeryüzünde hangi üçgen, hangi dörtgen, hangi çokgen vardır *Eukleides*'in yasalarını bulup ortaya koyduğu, düzenlediği?

Yaratma bir içekapanış, bir evren içinde evrenden kopuş olursa, öyle anlaşılırsa, doğal ortam bilinmez, kavranılmaz olur kalır. İnsan bir düşlere dalmayagörsün yaşadığı evreni değil düşündüğünü, kuruntularla doldurduğunu gerçek sanır. Geometri dedikleri bilimin en kesin, en geçerli bir bilgi alanı olduğunu söyleyenler bize doğada kaç çizgi, kaç dikdörtgen, kaç çokgen göstebilirler? Evrende belli biçimlerde taşlar, ağaçlar, değişik nesneler vardır.

Bütün yaratmaların kaynağı doğal ortam, onun oluşturduğu duyu olanaklarıdır demiştik. Doğal ortamdan oluşan yaşama ortamı içinde kapanıp kalan bir baş bütün kavrama, algı, düşünme, anlayışgücü, bellek, us türünden yeteneklerini de o doğrultuda işleterek geliştirir. Bu da yeteneklerin soyutlaşması, doğadan kopmasıdır. Çağlar geçip gidince insan gövdesinde doğal varlıktan ayrı olarak us, bellek, anlak, düşünmegücü bg. birtakım soyut yeteneklerin bulunduğuna, bunların kesin gerçekliğine inanıverir. İnsanın Tanrı'yı yaratıp, sonra, ondan başka bir gerçek tanımayışı, bütün varlık türlerini, evreni onun yarattığına, yoktan varettiğine inanışı gibi. Bu, bize, insanın yarattığının tutsağı olduğunu gösteriyor bitmez tükenmez soyutlamalar yüzünden. Ulusların dillerinde, Tanrı kavramını bildiren sözün kaynağını yorulmadan araştıranlar somut bir nesneyle, o somut nesneyi yansıtan bir sözle karşılaşacaklardır.

Doğal ortamdan yaşama ortamına geçerken yaratma eylemi bir «benzetme atılımı»na dönüşüyor. Doğada bulunan varlıkların gömlekleri, görünüşleri alınıyor, soyutlama işleminden geçiriliyor, onun benzeştiği konuyor ortaya. Böylece *yel* sözünden «ruh» doğuyor. Ruh sözü Arapça *yel*, *soluk* anlamına gelir. Türkçede *tin* de bu anlamdadır. Bizim soluk dediğimize Araplar *nefes* (nefs) derler, onun da gerçek karşılığı yel, soluk demektir. Osmanlıcada kullanılan, öğrencilerin dinlenmeleri için söylenen şu *teneffüs* sözü de soluk almak anlamına gelir, kökü yel, soluk karşılığı *nefs* (nefes) dir. Oysa bugün kimsenin nefs ile nefes'in yel, soluk gibi somut bir doğa varlığından türediğine aldırdığı yok. Türkçede «düşünmek» sözünün kökü bir nesnenin yüksekten inişi, düşüşü anlamını içeren «düş» kökünden gelir. Düşmekle düşünmek özdeş demektir. Eski Türkçede buna «tüş.mek» denir, Anadolu ağzında değişmiş. Fransız dilinde us (akıl) karşılığı söylenen *raison*, usçuluk karşılığı geçen *rationalalisme* kavramlarının kökü Latince *ölçmek*, iki nesneyi birbiriyle karşılaştırmak anlamını içeren *reor* kökünden türemiştir. *Reor* sözü soyutlama sonucu *düşünmek*, düşünme eylemi içinde iki nesneyi, iki konuyu ölçüp biçmek anlamında söylenir oldu. Bu işlemi yapan yeteneğe de *ratio* dendi, us (akıl) yerine. Bu anakavramlarıtn kökenlerine doğru gidince doğal ortamın verileriyle karşılaşıyoruz boyuna. Araya giren uzun süreler sözün kökünü unutturunca bağımsız bir yetenek olarak dikiliyor karşımıza bunlar. Yaratma eylemi de bu doğrultuda yürüyünce yeni bir ortam oluşuyor. Bu yeni ortam, bu yaratma ürünü doğal ortama özenmedir, öykünmedir, öyleyse yaratma, belli bir yerde, doğal ortamdan alınan izlenimlerle sürdürülen bir benzerini bulmadır. Bu benzer nesne doğal ortamdaki karşılığına yakınlığı oranında gerçektir, güzeldir demek.

Doğal ortamdan yaşama ortamına geçişin genel yolu da budur işte. Yaşama ortamını biçimlendiren insan yaratmalarıdır. Öyleyse yaşama ortamı bir insan ürünüdür, yaratmaların oluşturduğu bir varlık alanıdır. Ancak bu ortamda bir yaratmanın sözü edilebilir.

Eskiçağ uygarlıkları genellikle doğal ortama yakın bir yaratma ortamında oluşmuş, biçimlenmiş ürünler bütünüdür. Onlarda insan ne yapacağını, nasıl davranacağını doğadan öğrenirdi. Yarattığına kendinden bir nesne katmaz; gerçeğin yöresinde dolaşmazdı. Eskiçağ insanının kişiliğinde yaratma gene doğaldı, insan doğanın gösterdiği çizgide yürürdü.

İnsanın bütün yaratıcı güçleri ilkelden olguna doğru bir çizgi üzerinde yaratma eylemiyle gelişir. Yaratan daha da yaratır. Ancak bu yaratma eyleminin doğaya uyması, onun varlık kurallarına bağlanması gerekir. Yaratma doğal bir olaydır, bu nedenle doğaya dayanır bir yerde. Doğadan ayrılış yozlaşmaya yolaçar. Doğadan kopma da doğal ortamın yapısıyla ilgilidir. Yaşadığı doğal ortamın dışında daha verimli, daha geliştirici ortamlar tanıyan kimselerde, kendi ortamlarıyla içten bir karşılaştırma sonucu birtakım özlemler belirir. Kendi doğal ortamında olmayanlara karşı derin bir istek, bir ilgi uyanır. Türkçede «aç tavuk kendini darı ambarında sanır» diye bir atasözü vardır. Bu söz doğal ortamın anlatılmasında ilginç bir örnek olarak kullanılabilir. Doğal ortamlar arasında görülen ayrılıklar insanın yaratma eylemini de etkiler, varlık anlayışını değiştirebilir de. Bu durumda varolmak sorunu çıkar ortaya, kişi kendini başkasında görme özlemine kapılır, kendi doğal ortamının dışına taşar.

Varolmak, kendi kendisiyle, sınırlı olmaktır. Bütün sınırları aşan, bulunduğu ortamın dışına taşarak sonsuzca yayılan bir varlık düşünülemez. Bu bir kuruntu,

bir düş olur ancak. Bütün sınırların ötesinde, bütün varlık türlerinin üstünde, evreni bile kuşatan bir varlık düşünmek, evrende benzerinin olmadığını ileri sürmek doğal ortamın baskısı yüzünden yaratma eylemini yolundan saptırmaktır. Bu bir bilinç bulanıklığı, duyu bozukluğudur. Algı yetileri yeterince işlemiyor demektir. Beyin belli bir doğrultuda çalışamıyor, görevini yapamıyor. Bunun en seçik örneğini tektanrıcı dinlerde, onları ortaya koyan uluslarda bulma olanağı vardır. Tektanrıcı üç büyük dinin kurucusu uluslarda uygarlık bakımından büyük atılımlar görülmemiştir. Onların yaşadıkları doğal ortamlar böyle büyük uygarlıkların yaratılmasına elverişli değildi. Bu nedenle bu ortamlarda yetişen din kurucularının birer sayrı, sapkın olduğu, doğal olanaklar dışına taşan eylemlere giriştiği, düşünceler ileri sürdüğü görülür. Bunların genel anlayış kurallarına uymayan düşünceleri, davranışları incelenince içlerinde birtakım derin özlemlerin yattığı anlaşılır. Yalvaçlar, genellikle tutarıklı (saralı) kimselerdir. Kesinlikle tutarıklı olmasalar bile davranışları genel davranış kurallarına uymaz, ölçüye sığmaz. Doğal ortamlarında bulunmayan, ancak özlemini çektikleri nesneler onların gözünde tanrısal birer biçime girer.

İlk bakışta yalnız yaşama ortamının gerekli bir atılımı sanılan bu yaratma eyleminin, biraz derinlere varınca, doğal ortamdan nasıl fışkırdığı daha açık seçik bir anlam kazanıyor. Yukarda da değinildiği gibi Grek aydınları bir süre doğadan koptular, bilgelik alanında soyutlamayla, büyük ürünler ortaya koydular. Ancak uygarlık alanında sözü geçen üretim kurumlarının doğmasında pek etkili olamadılar. Buna karşılık Roma insanı doğaya daha çok bağlı kaldı, çağdaş uygarlık kurumlarının ilk büyük örneklerini verdiler (Avrupa insanlarına). Bilgelik alanında Grekleri izleyip soyutla-

mayı sürdürdüklerinden pek başarılı olamadılar. Bugün özgün bir Roma bilgeliğinden sözedilemediği gibi, özgün bir Grek biliminden de sözedilemez. İkisinin de kökeni Anadolu - Mısır - Mezopotamya uygarlıkları olmasına karşılık tutum ayrılığı başarı aşamalarını da değiştirdi.

Yaratmanın böyle bir soyutlamaya yönelmesi büsbütün yararsız da değildir, belli bir yerde gereklidir de. Ancak toplumun bütün başarı alanlarında tek doğrultu soyutlama olursa orada gerileme, yerinde sayma, sonunda da soysuzlaşma başlar düşünme ortamında. Bütün yönetim koşulları, düşünme olanakları, toplum kurumları dinlerin buyruğu altında bulunan toplumlarda bu tür soysuzlaşmanın en belirgin örneklerini görürüz. Tektanrıcı dinlerin tek egemen güç olduğu çağlarda, özellikle ortaçağ denen uzun sürede, durum böyleydi. Bu niteliği yüzünden ortaçağda ne büyük yaratıcı, ne de önemli bir baş çıkmıştır.

Soyutlama eylemiyle deney atbaşı giderse, gerekli yerde birbirine yardımcı olursa, gelişme daha hızlı, yaratma daha çevik olur. Özellikle yaratma ürünlerinin birer kavramla karşılanması, dilden dile aktarılması, deney yapanların buluşlarından deneye katılamayanların yararlanmasını, daha açığı eğitimin ilerlemesini sağlar. Ancak burada da soyutlama deneyin dışına çıkıp sınırlarını aşmamalı, kendi başına buyruk bir eyleme dönüşme özlemine kapılmamalı.

Yaratma bir varlık koşuludur derken, bunun, yalnız insan benliğinde geçerli olduğunu, insan olmanın yaratmayı gerektirdiğini düşünmüştük. İnsan yaratır, ancak yaratılan insanı aşınca, insana egemen olmaya başlayınca insan varlığı sarsılır, ayakları yerden kesilir. Bu da yaratmanın insanı yemesi, tüketmesidir. İnsanı böyle bir durumdan kurtaran, insan olmanın anla-

mını, evrende insanın yerini, değerini kavramayı sağlayan gene bir yaratma ürünü olan *felsefe*'dir. Felsefe kişi'nin kurtuluşu, kendini buluşudur.

FELSEFE

elsefe insana gerek yaşama ortamında, gerekse doğal ortamda verileni bilmeye çalışmak, anlamak eylemidir. Bunun tek ereği, eskilerin söyledikleri gibi gerçeği bulmak değil, anlamaktır. Nerde anlamaya dayanan bilme varsa orda felsefe denen derinlere dalıcı eylem, kavrayış atılımı vardır. Kimi bilgelere göre felsefe varlığın bütününü kavramaya, anlamaya, anlatmaya yönelik bir düşünme akımıdır. Böyle söyleyen bilgeler içinde varlıkla en küçük bağlantısı olmayan soyut kavramlar üzerinde düşünmekle tükenenleri de pek çoktur. Yalnız düşünce ortamında varolan, evrende değil de insan belleğinde yereden bir nesne varlık kavramı altında barınak bulamaz. Varolmak, hangi anlamda alınırsa alınsın, bir «yerde olmak»tır demiştik. İnsan düşünür, kuruntulara kaplır, birtakım düşler ardınca koşar. Bunları yapıyor diye bütün düşündükleri «varlık» adını alamaz.

Doğal ortamda karşılığı olmayan, yalnız yaşama ortamında soyutlamalar sonucu belirsiz bir yere oturtulan, nesne varlıktan sayılmaz. Onun felsefe alanına sokulması felsefenin canına okunması demektir. Felsefe bir bilme, anlama çabasıdır, ancak, bu çaba varolana yönelmedir. Doğayı oluşturan varlıklar karşısında gözlerini yumarak, kendi içine kapanan, sözde düşünmelere dalıp birtakım yüce varlıklar üreten kimse, öyle bir

duruma gelirki kuruntularını gerçek sanır, onlara inanıverir. Doğada onların benzerlerini, karşılıklarını aramaya koyulur. Bu şaşırtıcı, bu boşluklarda emek tüketmekten öteye geçemeyen *aramayı* felsefe sayanların sayıları da az değildir. İnsan yaşamına karışmamış, insanın eline ayağına değmemiş, gözüne görünmemiş, sesi kulağına gelmemiş bir uydurmanın felsefeyle ne ilgisi olabilir? İçtiğin suda, yediğin ekmekte, gezdiğin kırda, yüzdüğün denizde, soluduğun yelde, yaşadığın evrende bulunmayan bir nesneden sana ne, bana ne? İnsan varsa felsefe de vardır, insan düşünürse de felsefe de vardır. Bunun dışında hangi kesin kanıt bize felsefenin varlığını gösterebilir?

İnsan bilen, öğrenen, düşünen bir varlıktır denir de neyi bildiği, neyi düşündüğü enine boyuna araştırılmaz. Evrende olmayan, yalnız insanın düşündüğü sürece varolduğu söylenen bir nesne konusunda felsefe hangi kanıtlara, hangi geçerli kesin verilere dayanarak bilgi edinme yolu, onu anlama olanağı bulacak? Hangi türden olursa olsun, bir insan yaratması insanın varlık ortamı dışına kayar ayakları yerden kesilirse, onun felsefeyle bağlantısı yoktur. Felsefe olanın bilgisini edinmedir, olmayanı uydurup yöresinde dolaşma değil.

Çağlar boyunca sürüp giden sonsuz soyutlamalar yeni bir varlık ortamı doğurdu. Bu ortamın gerçekle, yaşananla, varlık oluşumu bakımından doğayla bir bağlantısı yoktur. Bu ortam yalnız düşüncede varolan, daha doğrusu var sayılan, bir alandır. Bu nedenle onu açıklamak, algılamak yalnız düşünmekle, içekapanışla olabilir. İnsan doğadan ne denli hızla koparsa bu varsayılan gerçek ötesi ortamda o denli açılır sonsuzlara. Açıklıktan tedirgin olmuş, karmaşıklığa dalmış, aydınlıktan ürkmüş bilgeler gerçeğin ışıklarını söndürerek bu ortamda dolaşmayı bir başarı saymışlar. Onlar aydın-

lıkta yitirdikleri bir iğneyi karanlıkta arayan dalgınlardır ancak. Güneşten gözleri kamaşan bu tür bilgeler, gündüzleri, ışıldakla yollarını aydınlatmaya çalışmaktadırlar. Acınır onlara, gülünmez.

Soyutlayıcı felsefenin belli başlı konularından biri de şu «bilinmezin bilgisi» olmuştur. Oysa derin bir çelişme vardır bunda. Ne demektir «bilinmezin bilgisi» düşünme ortamında? Bilgeler kırk bir dereden su getirerek bunu açıklamaya koyuldular. Bilinmeyen, insanın bilme, kavrama yetenekleri aşan bir yüce varlık, ya da algılara verilen varlıkların algılar ötesi kalan özleri konusunda bilgi edinme, neyin bilinmediğini bilme türünden tasarımlar sürmüşler ileri. Nelerin bilinmediğini, bilinemediğini bilmek, bilinemeyenleri sıralamak felsefe alanında bir aydınlık değildir bulanıklıktır. Ortaçağ bilginin doruğuna Tanrı'yı oturttu, onu bütün bilme güçlerinin üstünde yalnız varlığı düşünülebilen, ancak insanın bilme yeteneğini aştığından «bilinemeyen» bir varlık diye niteledi. Oysa biraz eskilere, tanrı kavramının doğuşuna, gelişmesine doğru yönelince o «bilinemez» denen varlığın da gerçekte «bilinen» bir insan yaratması olduğu, başlangıçta pek somutken soyutlama sonucu bir kavram olarak kaldığı, kökeninin doğa olayları, doğa varlıkları olduğu anlaşıldı. Evrende yalnız görülemeyen, gidilemeyen, insana verilmesi olanak dışı kalan varlıklar bilinemez şimdilik. Onların da çoğu bilimin gelişmesiyle bilinecek, öğrenilecek gelecek çağlarda.

«Bilinemez» nitelemesi felsefeyi yolundan saptırmış, bilinenleri öğrenmekten, açıklamaktan yoksun bırakmıştır. Felsefe apaçık bir kavram oyunculuğuna koyulmuş, var olanı değil de, olması düşünüleni ince eleyip sık dokumuş boyuna. Bu ona ne kazandırdı, hangi varlık sorununu aydınlığa çıkardı, hangi konuya özlü, yeterli bir çözüm getirdi? Bu soruların karşılığı yoktur. Soyut

konularla uğraşan bilgeler bu sorunlara gene kavramlar düzeyinde kalan karşılıklar vermiş, kendi kanılarınca, felsefe alanında, büyük gelişmenin, ilerlemenin olduğunu söylemişlerdir. Doğadan kopuk, boşluklarda uçuşan kuruntu varlıklarına giydirilmiş birer büyülü gömlektir bu açıklamaları onların. Felsefe bu yalnız düşününce varolduğu söylenen nesnenin özünü bilmek, açıklamak, aydınlığa çıkarmak özlemiyle girdi yola, az gitti uz gitti, dere tepe düz gitti, bir de geriye bakınca bir arpa boyu yol alamadığını gördü. İnsanı konu edindiğini çok gürültülü, gümbürtülü bir sesle yaydı ortalığa. Sonra karşımıza insan değil, bütün gerçeklerinden soyulmuş soğana döndürülmüş bir nesne çıkardı. İçimizde yaşayan, elimizi sıkan, bizimle söyleşen, konuşan, gülen, sevinen, sevişen, seven insan yokoldu birden.

Çağımızın felsefesi bu tür konulardan uzak kalma gereğindedir artık. Bilge, bir bilgin gibi, deneylere başvurmadan iş göremez. Önce deney, önce doğayı dolduran varlıkları, onlarla ilgili olayları anlama, sonra onlardan felsefeye yaraşır çözümler arama gereği vardır. İnsan evrenle, yaşama ortamıyla, doğal ortamla özlü bağları olan bir bütündür. Onu anlamak, açıklamak bu bütünlük içinde olabilir. İnsanın bir yanını, bir eylemini alarak işe girişmek insan bütününü vermez, anlamaya yaramaz, yetmez. Ölmüş bir insan üzerinde yapılan bütün çalışmalar da insanı anlamaya yeterli sayılamaz. Ölen insan bütünlüğünden, ortamından kopmuştur, onun ölüsü ancak bir insan kalıntısıdır artık. Çalışması durmuş bir beyin üzerinde yapılan incelemelere dayanarak insan bütününü açıklamaya kalkmakla kazılar sonucu ele geçen bir kalıntıya bakıp eskiçağ uygarlıklarını kesinlikle aydınlatma savında bulunmak birdir. İnsan diriliği, davranışları, eylemleriyle insandır, düşünürken, yazarken, kızarken, severken insandır. Bütün

duyguları söndürülmüş, dondurulmuş, bağırsaklarının bir bölümü kesilmek için masaya yatırılmış insan da, belli bir anlamda, bir kalıntıdır otacının (doktorun) elinde. İnsan, başkasının elinde bir araç durumuna getirilip bütün tepkileri ortadan kaldırıldıktan sonra, yalnız kendisine «buyurulan»ı yapacak duruma sokulduktan sonra özünden «uzaklaşmış», ortamı değiştirilmiş demektir. Öyle bir varlık insan biçiminde bir «diri»dir ancak. İnsanın gerçeği, bütünlüğü eylemlerinde, diri olarak yaptıklarındadır. Etkilerle, büyülerle uyutulmuş, uyuşturulmuş bir insan ancak biçim olarak insandır, görünüş, gövde olarak insandır, öz olarak değil. Böyle bir durumda insanın bütünlüğünden sözedilemez. İnsanın bütünlüğü en küçüğünden en büyüğüne değin, bütün davranışlarıyla, eylemleriyle, düşünmeye koyulmasıyla oluşan bir birleşimdir.

Felsefe, bir süre, insanı böyle bölümlere ayırmayı, bölümlerini ayrı ayrı varlık ortamlarının koşullarına bağlı kılarak açıklamayı yeğledi. Bu konuda pek çok yorumlara, varsayımlara girişti. İnsan ayrı ayrı yönetim kurumlarının buyruğunda bulunan ülkeler gibi alındı ele. Yer kaplayan, ağırlığı, boyutları olan gövdesi özel bir bilimin konusu içine sokuldu, bir doğa varlığı olarak görüldü. Ona dirilik veren, beslenme, çoğalma, büyüme gibi doğal olayların gerçekleşmesine uygun yanı gene ayrı bir bilimin buyruğuna verildi. Düşünme, duygulanma türünden olaylarla edindiği izlenimleri bilgi durumuna getirip saklayan, değer denen kavramların oluşturduğu bölümleri de ayrı ayrı varlık alanları sayıldı. Böylece insan bir bütün değil de yamalı bir varlık gibi görüldü. Çağımıza değin sürüp gelen, geçerliliğini koruyan bu bölümleme anlayışı büsbütün yararlı olmadı da denemez. İnsan denen varlığı felsefenin bıçağıyla ne denli kıyma yapma olanağının bulunduğu anlaşıldı. Bu

bölümleme işleminin kökeni eskiçağ inançlarına, ilkçağ düşüncesine dayanıyordu. Eskiçağ inançlarına göre insan gövde ile tin'den oluşan bir varlıktı. Tin - gövde bağlantısı büyülü bir işti, özünü, niteliğini kimse bilemezdi. Gövdeye diriliği, devinmeyi veren, ondan ayrı özde olan, tindi. İşte bu eski anlayış çağlar boyu değişik yorumlardan geçirilerek insanın iki ayrı varlık alanına ayrılmasına yolaçtı. Deney alanında insanı böyle ikili bir bütünlük içinde görme, inceleme olanağı olmadığından iş, kavramlarla çalışan, felsefeye düştü. Felsefe de bu eski görevi başaracağını sanarak eskiçağın inanç doğrultusunda yürümekten, bunu da yeni bir görüş saymaktan, kendini alamadı.

Günümüzde felsefenin böyle kavramlarla, varsayımlarla uğraşacak gücü, işi kalmamıştır. Felsefe kolları sıvayıp en kesin deneylerin yapıldığı ortama, deneme alanına girme, orada çalışma gereğindedir. Bilge de yöresinde geçen olaylara, varlık türlerine bakmalıdır, somut bir sonuca varmak istiyorsa. Felsefe yalnız insanla ilgili özel olaylar üzerinde durmamalı artık, doğayı dolduran bütün varlık türleri konusunda bir sözü olmalı. Deney alanından uzaklaşıp kavramlar düzeyinde kaldıkça çağımızdan kopuyor demektir felsefe. Bu tutum da eskiye dönüş olmasa bile onun yolunda yürümedir. Evrenden ayrılan, yad illere göçen felsefe sılaya dönmeli artık.

Felsefe doğa olaylarına dayanmayan bütün kuramlara karşı çıkmasa bile onlarla kaş göz etmeyi bırakmalı. Kuramın olduğu yerde deneye arka çevirme, deney varlıklarını geçici, ölümlü sayma bilgelere dincilerden geçmiş, bulaşmış eski bir salgındır. İnsanın bundan kurtulması çok güçtür. Yerleşmiş, yüreğin derinliklerinde kökleşmiş sanıların birer gerçekmiş gibi insanı etkilediği bilinir. Böyle sanılar çokluk duyu verilerinden, doğa olay-

larından daha güçlüdür. Elle tutulur nesnelerin dışında, bağımsız, bir uzay, bir uzam bulunduğuna inanan, insan varlığının gövde, tin, us, anlak, bellek gibi ayrı ayrı kuruluşlardan oluşmuş bir «bütün» olduğu kanısına varan bir kimseyi bundan döndürmek çok mu çok güçtür. En yeterli felsefe anlayışı bile bu yanlış inanları söküp atmayı, insanı bu tür paslardan, sislerden arıtmayı başaramaz kolay kolay. Gövdenin dışında bağımsız bir tinin varlığına gönül bağlamış bir aydının, bir bilgenin çevresini onunla ilgili varsayımlardan, inançlardan, kuruntulardan, kuşkulardan örülü bir ağ kuşatır, bütün bunları gerçek sanır. Onlarla ilgili düşler görür, düşünceler ileri sürer, günün birinde bunlara öylesine inanır, öylesine bağlanırki doğada bile görüldüklerini söylemekten çekinmez, kendini alamaz bir türlü. İnsanı etkileyen, bir nesnenin varlığına inanmak, onunla ilgili kavramı gerçek saymaktır. Sonrası kolay, gün geçtikçe o kavram kendine yabancı olanları, gerçek varlıkları yansıtanları yöresinden kovar. Sonunda insanı «cinler çarpar», düşte «tinler» görür, kısa bir süre içinde bütün evreni, göklerin sonsuzluğunu dolaşır, Tanrı'yı görür. Daha da ileri giderek tin, us, Tanrı konusunda çözümü elde olmayan sorunlar düzenler, sorular sorar boyuna. Felsefe böyle bir bulanık suda yüzmeye başlayınca daha karaya çıkamaz.

Felsefe, ilkin, doğada insanı gerekli yerine oturtmalı, onu kendi doğal ortamında, bulunduğu «yerde» arayıp bulmalıdır. İnsanın doğa düzeninde yeri yurdu bellidir, kesindir. O yeri bilmek, insanın hangi varlık koşulları altında biçimlendiğini, hangi aşamalardan geçerek geliştiğini öğrenmeyi sağlar. İnsan doğal ortamı dışında oluşma olanağı bulabilecek durumda değildir. Bu yüzden onu anlamak doğal ortamını belirleyen gelişim çizgilerini kavramaya, insanın sınırlarını bilmeye daya-

nır. Eski felsefe insana, kendi öz varlığından değil de, yaratmalarından varmayı, yaklaşmayı ilke edinmişti. Doğal ortamda gelişen, yaşama ortamında bütün yaratma ürünlerini ortaya koyan, onlara belli bir ad, birer san veren insan başarılarını kavramlarla niteleme, anlatma yolunu tutmuştur. Bütün kavramlar birer insan yaratmasıdır. İnsan elinden çıkan yaratma, hangi türden olursa olsun, insan damgasını taşır. Ancak bu yaratma insanı, bir bütün olarak, anlamaya, açıklamaya yetmez. Erdem, iyilik, doğruluk, güzellik birer insan yaratmasıdır, birer genel geçerliği olan değerdir. Bunlar insanı nitelemeye elverişli, yardımcı olarak kullanılabilir de insanı kavramaya yetmez. Erdem, bir davranışın, bir görüşün açıklanmasında yararlı, yardımcı olur, kimi konularda gereklidir de. Oysa ona dayanılarak bir insanın, varlık alanında, ne olduğunu söyleme olanağı bulunamaz boyuna. Suç, Tanrı, yargılama birer insan buluşudur, doğada bu tür kavramlar, nesneler, olaylar yoktur. Bunlara bakarak insanın, yaşama düzeyinde, hangi aşamalardan geçtiğini anlamak kolaydır da insanı açıklamak değildir.

Eski felsefe insana bu yaratma ürünlerinden, bu kavramlarla dile getirilen soyut varlıklardan yaklaşma denemelerine girişmiş usanmadan. İnsanı bir yana bırakmış, bu kavramları birer somut varlıkmış gibi ele alarak, derin yorumlara dalmış insan adına. Sonunda ne olmuş, *ülkücülük* (idealisme), *usçuluk* (rationalisme) denen çığırlar doğmuş, daha benzerleri de var bunların. İnsana doğal ortamın dışında «olgunluk örnekleri» aranmış. Oysa insan bilgelerin gözleri önünde, onların insan gövdesiyle, insan varlığının kesince açıklanışıyla öyle derinlemesine bir bağlaşını yoktur. İnsan başarılarından kalkarak insanı açıklayacağına inanan bir felsefe insanın yöresinden geçer.

Öyleyse insanın bir düşünen varlık olarak anlaşılması konusunda felsefenin görevi, yolu ne olmalıdır çağımızda? Bu sorunun karşılığını bulmak için insanı didiklemeden, doğramadan, bütünlüğünün kılına dokunmadan ele alınmasını erek edinen görüş verecektir. İnsanı düşünmek değil görmek, duyularla tanımak felsefenin görevidir doğrusu aranırsa. Felsefe büyütecini, bıçağını, gözlüğünü alıp insanın karşısına geçmeli, onun somut varlığı önünde tutumunu belirlemeli. İnsanın «görünen», «görünmeyen» yanları, bölmeleri kalmamıştır çağımızda. İnsan bütün tanecikleri bile bir özsuyla beslenen bir nardır. Nasıl bir nar taneciğini alıp narla ilgili bütün bilgileri, yorumları ondan türetme olanağı yoksa, durum insan için de öyledir tıpkısı tıpkısına.

Çağımızda insan sağlığıyla ilgili araştırmalar, çalışmalar, buluşlar çok ilerlemiştir. İnsandan insana yürek aktarmaları, böbrek aktarmaları yapılıyor. Kimi başarılı oluyor, kimi olmuyor. Doku uyuşmazlığı kalktığı yerde bu tür aktarmaların başarılı olduğu söyleniyor. Bir Çinlinin göğsünden yüreğini söküp, dokular uyuşursa, bir Alman'a takma olanağı vardır. Bu tür aktarmalarda insanda biçimlenen şu «kişilik»te bir değişme, başkalaşma görülmüyor. Göğsünde yüreğini taşıdığı kimsenin kişiliğini almıyor insan. Yürek, böbrek, bağırsaklar doğal görevlerini uygun yerde, gövdede de sürdürebiliyor. Oysa iş beyin aktarmasına gelir dayanırsa, insandan insana beyin aktarma olanağı bulunursa dananın kuyruğunun koptuğu gündür. Beyin göçtüğü gövdeye «kişilik»i de birlikte götürecektir. Beyinle gövde arasında bir «yabancılaşma» sözkonusu olacaktır kuşkusuz. Başının içinde bir Zenci'nin beynini taşıyacak olan İngiliz'in gövdesinden başka kendisinin nesi kalacak? Bütün bildikleri, izlenimleri, duyarlıkları, nitelikleri başkasının olmayacak mı dersiniz? Başında *B. Rus-*

sell'ın beynini taşıyan bir Zenci, doğal ortamında, kendi «kişilik»ini sürdürebilecek mi?

Burada insan «göçüş»ü sözkonusudur. Beyin gittiği yere insanın şu ünlü «benlik»ini de götürecek açıkça. Gittiği gövdede edineceği yeni izlenimlerin, onun, bilgisini genişleteceği gerçektir, ancak geçmişini, daha önceki gövdeden edindiklerini büsbütün ortadan kaldırıp yeni gövdenin geçmişini yaşayabilecek mi? Buna olanak yoktur. İşte insan denen bilmece de buradadır. Bütün yük beynin omuzlarındadır. Beyin nerdeyse insan ordadır. O yüce evrende, o duyularüstü ortamda yaşadığı söylenen üstün örnekler (idealar) gelip yeni beynin yönettiği gövdeye eski niteliklerini kazandıramayacak, geri veremeyecek bir daha. Böbrek, yürek aktarmalarında, doku uyuşmazlığı dışında, önemli bir değişiklik görülmemiştir. Aktarılan böbrek, yürek yeni ülkesine eski yurdundan birlikte bir nesne götürmemiştir. Oysa beyin için durum böyle olmayacaktır. Kan vermelerde de kanı alınan kimsenin kan verilene bir katkısı (düşünme bakımından) olmuyor. Kişi kimin kanını, kimin yüreğini alırsa alsın «olduğu gibi» kalıyor. Beyin aktarması gerçekleşirse ilerde böyle düşünebilir miyiz? Gene değişme olmaz diyebilir miyiz? Diyemeyiz, besbelli bu.

İnsanı anlamayı, açıklamayı düşünen felsefe için bu olaylar, bu gelişmeler çok önemlidir; aydınlatıcı olduğu oranda da düşündürücüdür. Demek «kişilik» ayrı bir özellik, ayrı bir konudur, yalnız beyinle, beyin yapısı, etkilenişiyle, aldığı duyumların, izlenimlerin düzenlenişiyle ilgilidir. Yürek aktarıldığı yeni ülkesinde eski görevini sürdürüyor, gövdenin yapısına, biçimine göre değişmiyor, yeni bir özellik kazanmıyor, eskiden «olduğu gibi» kalıyor. Oysa beyin aktarıldığında yalnız eski görevini sürdürmekle kalmayacak, yeni yeni izlenimler,

duyumlar alacak, yeni bilgiler edinecek, gene de eski biçimini koruyacak sanırız.

Gözle görülür, elle tutulur nitelikteki olaylar karşısında felsefenin varsayımlara dalma, birtakım kuramlara saplanması gereği kalmamıştır. Felsefe yorumlamaktan kaçınıp açıklayıcı, eğitici, sorunları çözümleyici bir tutumu benimseme, olayların içine girme gereğindedir. İnsanı felsefeyle ilgilenmeye iten soyut düşünceler değil, yaşanan olaylar olmalıdır. Felsefe büyük kitaplıklardan çıkıp insanlarla elele, kolkola yollarda, alış - veriş yerlerinde, kırlarda dolaşmalıdır. Felsefe pazara çıktığı gün eskisinden çok daha yararlı, geliştirici, besleyici nesnelerle dönecektir evine. Yüzbinlerce insanı birden öldürecek güçte araçların yapıldığı, birbirlerini en kısa süre içinde yoketmek için orduların donatıldığı, yeryüzünün kimi bölgelerinde yüzbinlerce insanın ekmeksiz, susuz, çıplak kaldığı, korkunç salgınların insanları kırıp geçirdiği, türlü türlü sömürü yollarının uygulandığı bir dönemde felsefe kavramlarla örülü konağında içine kapanıp kuruntulara dalmamalı. İnsanları eğitmeli, insan sevgisinin önemini, değerini, gerekliliğini, yaşamanın anlamını, kardeşliğin, birliğin, saygının yararlarını koymalı ortaya, insanlara savaşların değil, barışın ne oluğunu öğretmeli. İnsanı eylemleri içinde görmeyi bilmeli.

Eski felsefe insanla ilgili sorunları kavramlardan oluşan bir ortamda ele almış, dış evrenle bağlarını koparmıştı. Sözgelişi aktöre, tüze, yasa, bilgi denince eski felsefe kendi içine kapanır birtakım açıklamalar, yorumlar ileri sürer, kurallar gösterirdi. Bu konuların yaşamla olan bağlantılarını, yaşama ortamındaki uygulamalarını, genel geçerlik olanaklarını düşünmezdi bile. Oysa yaşama düzeyinde aktöre, yasa, tüze yoktur, insanla ilgili değişik davranışlar vardır. Bu davranışlar

doğal ortamın yapısına göre değişir, toplumdan toplume başkalaşır. Eski felsefe bunu düşünmezdi, ona göre bir «aktöre» vardır, genel geçerlik taşır. Oysa yaşam öyle söylemiyor insana, davranışlarının kurallarını, biçimlenişini doğal ortam düzenler, diyor. Belleğin bir bucağında uyuyan bilgi gereksizdir, gerekli bilgi yaşamla yanyana, içiçe gidendir, boyuna uygulanandır, diyor.

Gene eski felsefe, insana, doğru düşünmenin yollarını gösteren bir bilgi dalının, şu düşünme bilgisi (mantık) denen kolun varlığından, gerekliliğinden sözeder. Bununla ilgili birçok kural, ilke ortaya koyar. Kuralların, ilkelerin çokluğu insanı şaşırtır nerdeyse. Bu çokluk içinde sağlanmak istenen birlik şudur açıkça: Doğru düşünmek, çelişkiden kurtulmak. İlk bakışta insana çok gerekli, yararlı gibi görünen bu bilgi dalının yükü yararından ağırdır. Kavramlar içine kapanıp kalmış, yaşamda ne olup bitiyor aldırmaz bile. İlkin doğru düşünme yolları deniyor. Peki neyi düşünmenin yolları, hangi varlıkla ilgili düşünme yolları bunlar? Doğal ortamda geçen olayları düşünmekse, onun kuralları doğadadır. Doğa olaylara yönlerini vermiştir. İnsana düşen iş onları anlamak, incelemek, öğrenmektir. Bu da olayların içine girmekle, onları yaşamakla olur, kıyıya çekilip düşünmekle, arpacı kuşu gibi sus pus olmakla değil. Doğa olaylarının içine girdikten sonra kavramlara iş kalmıyor. Gökler gürlüyor, şimşekler çakıyor, yıldırımlar düşüyor, bardaktan boşanırcasına yağmurlar yağıyor. Bu olaylar karşısında siz gözlerinizi yumun, içinize kapanın yağmur nedir, yağıyor mu yağmıyor mu, yağmak eylemi yağmurla bağlantılı mı değil mi? diye sayıklayın boyuna. Bu, yağmuru anlamak, olayı tanımak anlamına gelmez. Olay karşınızda, yağmur başınızdan aşağı yağıyor gidin onu yaşayın, duyun, ıslanın, yağmurun su olduğunu görün. Doğa size yağmuru, şimşeği, yıldırımı öğ-

retiyor. Burada kavramlara saplanıp kalmanın gereği ne?

Felsefe ikibin yıla yakın bir süre doğadan uzaklaştı, kendi içine kapandı. Bu çağlarda önemli buluşlar, yaratmalar olmadı pek. Oysa, gene felsefe, doğaya yönelince, yaşamın içine girince birdenbire başdöndürücü bir hızla gelişti, doğada sayısız varlıklar, olaylar öğrenildi, insanın parmağını ağzında bırakacak buluşlar kondu ortaya ikiyüz yıl içinde. Bilge yüzyıllar boyunca yaşadığı yerden çıkıp doğaya açıldı, ışığa baktı. Doğa ondan gördüğü ilgi oranında ona yaklaştı, bütün kapılarını açıverdi. Buluşlar birbirini izledi. Bire bin veren başak gibi döktü ürünlerini ortaya. *Eflâtun*'un «eidea»sı doğrultusunda giden felsefe ortaya yepyeni bir yaratma koyamadı. Bütün çalşımalar kavramlar düzeyinde birer yorum olarak kaldı. Güzel, süslü, değişik türde, göz alıcı, görkemli yorumlar. Bunlar neden böyle çok tutundu, hızla yayıldı? İlk bakışta biraz güç gibi görünen bu sorunun karşılığı kendi içindedir. Tektanrıcı, yalnız kavramlara dayanan dinler, evrenin ötesinde daha olgun, daha mutlu bir yaşam sağladığı söylenen Tanrı'ya duyulan sevgi, saygı, inançlar *Eflâtun* anlayışının ekmeğine yağ sürdü. Düşünmek yapmaktan, gerçekleştirmekten daha kolay olduğundan bu kavramcı felsefe hızla yayılma olanağı buldu. Sıkışınca papaz da *Eflâtun*'a sığındı imam da, kendi anlayış ölçülerine, yorum boyalarına göre.

Eski felsefenin dinlerle sarmaş dolaş olması, bütün dinci yorumlara elverişli bir nitelik taşıması, işini kolaylaştırdı. Deney alanlarına, bilim yuvalarına giremeyen bu felsefe kiliside, camide başüstünde gezdirildi. Bu uzun, bu geniş egemenliğine karşılık pek de yaratıcı olmadı. Göklerin sonsuzluğuna kanat takıp uçurduğu çocukları bir gün bile yerde yürüyemediler. Oysa yaşama

yönelik, evreni tanımaya çabalayan felsefe kısa bir süre içinde en ileri deney ürünlerinden yararlanmayı bildiği gibi, deneye dayanmanın gereğine de inanıverdi.

Kimileri felsefeyi tanımlarken, onun sınırlarını çizerken şöyle der: Bilimler doğada tek tek varlıkları, olayları konu edinir, oysa felsefe varlığın bütününü inceler kavramaya çalışır. Bu sözlerin bir anlamı yoktur. Evrende şu tek tek varlıkları görüp tanımadan «varlık bütünü» kavramına ulaşma olanağı var mı? Çevremizi kuşatan taş, ağaç bitki, yıldız, ay, bulut, toprak, su, yel, kuş, balık, sürüngen, solucan, sinek, yemiş, çiçek gibi sayısız doğa varlıklarını tek tek bilmeden, görmeden, insanları tanımadan onlarla ilgili kavarmları türetecek hangi yetenek vardır ortada? Varlık denince çevrede «varolan» anlaşılır. Acıkan bir çocuğu, susuzluktan kıvranan bir kimseyi şu «varlık bütünü» ortamındaki kavramlarla yatıştırma olanağı bulunmamış daha. Öyleyse «felsefe varlık bütününü konu edinir» demek, felsefeye iş kalmamış, onun yapacağı kavram oyunculuğudur, demektir, açıkça.

Çağımızın felsefesi bütün eski kavramları, onlarla ilgili açıklamaları bırakıp doğaya, tek tek varlıklara yönelme, bir bilim dalı olarak yerini bulma, görevini belirleme gereğindedir. Bilimler çoğaldıkça, doğayı anlama olanakları arttıkça felsefenin önemi de büyüyor. Felsefe tek tek varlıklara yönelmeli derken bu varlık türleri içinden istediğini kendine ayırmalı, onunla uğraşmalı gibi bir anlam çıkarılmasın. Felsefe için tek varlık sorunu sözkonusu olamaz. Bütün tek tek varlıklar onun gözlüğü, büyüteci altındadır. Bilge de bilgin gibi bir eğreltiotu üzerinde durup düşünecek. Bilginden ayrı olarak doğa düzeninde bu bitkilerle sağlanan uyumu araştıracak. Bilgin deneye başladığı yerde, yalnız önünde bulunan üzerinde durur, bilge ise deneye başlayan bil-

gini de önündeki denekle birlikte, bir bütünlük içinde anlamaya, anlatmaya koyulur. Bilgenin gözlüğü bilgininkinden büyük, yüreği onunkinden çok daha engin olmalıdır. Felsefe doğada yaşayan insanın bilimidir, onu doğadaki varlıklarla olan ilişkileri içinde anlayıp anlatmakla yükümlüdür, sorumludur.

Uygarlık ilerledikçe insanın sınırları da genişliyor, yaşama ortamı büyüyor. Yeni buluşlar, yeni araçlar insanın görüş alanını alabildiğine büyütüyor. Eskiden insan yalnız çevresini görür, duyardı. Onun ortamı gözlerinin görüş gücüne göre sınırlanmıştı. Çağımızda insan, araçlar yardımıyla, görmediği, duymadığı ülkeleri, onların insanlarını yanına getiriyor, karşısına alıyor. Bir ülkeyi, insanlarını tanımak için oralara gitmenin, aylarca, yıllarca süren sıkıntılı, korkulu gezilere çıkmanın gereği yok artık. Oturduğumuz yerde yeryuvarlağının birçok yerini görebiliyoruz, insanlarını dinliyoruz. Bu durumda düşünen insanın, bilgenin sorumlulukları da çoğalıyor, felsefenin görevi ağırlaşıyor. Daha büyük görevler, sorumluluklar bekliyor felsefeyi.

Evren gittikçe daralıyor, korkunç bir büyüklük olmaktan çıkıyor insanın gözünde. Bilimcil gelişmeler umulmadık uzaklıklara götürüyor insanı. Eski felsefenin ayrı ayrı nitelikler taşıyan varlık katları saydığı gök varlıkları sanıldığı gibi değilmiş, yeryuvarlağını oluşturan nesnelerin, kurucu özlerin çoğu onlarda da varmış. Bilim geliştikçe, araçlar bulunup çoğaldıkça gökyüzü yeryüzüne yaklaşıyor. Tektanrıcı dinlerin birer tanrısal varlık olarak gösterdiği gök nesneleri öyle değilmiş. Uygarlıkların ilerlemesi, buluşların çoğalması, yeryüzü insanlarının sıkı ilişkileri yeni yeni sorunlar çıkarıyor ortaya. İnsan biçimlenmek istiyor, eski biçimlerden sıyrılıp uygarlık buluşlarıyla bağlantılı bir kılık özlüyor. Bir yeni araç yeni bir özlem, yeni bir duyuş getiriyor in-

sana. Azla yetinme bir erdem değil, bir olanaksızlık, bir güçsüzlük olarak niteleniyor çağımızda. Üzerinde gezdiğimiz toprak bile bildiğimiz, umduğumuz gibi değilmiş. Nice bilinmedik nesneler varmış koynunda. Yeni yeni dirilerin varlığını, eylemlerini gösteriyor, öğretiyor bize kocaman büyüteçler. Bütün bu yeniliklere uzaktan mı bakacak felsefe? Bakmayacak besbeli, görevini, bakış-açısını saptayacak, sağam bir yere oturup sorumluluğunun sınırlarını bilecek.

Bütün yeni buluşların arkasında yeni görüşler, yeni düşünceler vardır. Yeni bir buluşla yeni özleme, yeni bir umuda kapılıyor, yeni bir yaşamın sıcaklığını, korkusunu duyuyor yüreğinin derinliklerinde. Uygarlıklarla duygular, davranışlar, sorunlar da değişiyor, gelişiyor. Yeryüzünün bir ucunda olup biten olaylar öteki ucunda yaşayan insanları etkiliyor, ilgilendiriyor. Çok uzak bir ülkede dökülen insan kanı yeni yeni sorumluluklar çıkarıyor ortaya düşünen başlar için. İşte burada başlıyor felsefenin yeni, özlü görevi. Uygarlıkla insan bağlantısı çağımızın çözüm bekleyen en çetin sorunudur. En büyük uygarlıkların yaratıcısı sayılan bir ulus acımasız, en azgın, en kan dökücü oluveriyor birden. Bilmediği, görmediği bir ülkenin insanlarını öldürürcesine sömürüyor, yiyip yutuyor uygarlık adına, gelecek adına. Demek araçlar, buluşlar insanları değiştiriyor, eski değerler yeni yorumların süzgecinden geçiriliyor, ölçüler, ölçekler değişiyor durmaksızın. Bir sömürgen ulusun kandırmacalarına, çıkarlarına araç olan bir yönetici kendi ulusunu, kardeşlerini gözünü bile kırpmadan öldürebiliyor, aç susuz bırakıyor. Ulus yönetimi; uygarlık adına, kandırmaca, aldatmaca, vurgun, soygun, yalan dolan oluyor.

Birer insan sorunudur bunlar, çözüm bekleyen, açıklanmak isteyen. İnsan yeni bir biçime giriyor, yeni

eylemin akışı içinde yuvarlanıyor. Bilimler buna aldırmıyor bile. Atomu bir uygarlık aşaması sonucu bulan bilgin, onunla yüzbinlerce insanın öldürüldüğünü görüyor birden. Çağımızın boyası değişmiş artık, yeni bir atılım ortamındayız. Bu boya değişmesi özü etkilemiyor mu etkiliyor besbelli. Uygarlık alanında gelişme insanda yeni bir değişmeye, başkalaşmaya yolaçıyor. İnsan, bu olaylar karmaşası içinde, bakışaçısını belirleme, kendi varlığının sınırlarını çizme gereğindedir. Düşünen bir insan bir ülkenin değil, yeryüzünün değil evrenin yurttaşıdır. İlkel insan elinde bulunan doğal olanaklar oranında belli bir ortamda yaşardı. Buna karşılık uygar insan için belli bir yerde yaşama gereği kalkmıştır, o istediği yerde, dilediği ülkede yaşayabilir az çok.

Bu hızlı değişmeler, gelişmeler insan üzerinde köklü başkalaşmalara olanak sağlamaz mı? İnsan bir duygu varlığı olarak kendini yenilemiyor mu? İnsan biçim değiştirmiyor mu? Bilginin, bilmenin, eğitimin, öğrenmenin ereği ne olmalıdır? Bilgili, eğitilmiş insan nasıl bir insandır? Bir yerde oturup bütün sorulara çözüm bulan, kendine ne sorulursa karşılığını veren, ya da karşılık verecek kaynakları gösteren insan çağımızda ne işe yarar? Sayısız kavramlarla düşünen taşınan, yalnız düşünce ortamında kalan bir yığın sorunu çözümlemeye çalışan bir insan çağımızın neresindedir? Bu sorular insanın üzerinde durması gereken sorulardır. İnsan bunlara göre tutumunu belirleme gereğindedir.

Felsefe, kendi ortamında gelenek niteliği kazanan sorunları bir yana atarak, çağın bu türden sorunlarına çözüm arama yoluna koyulmalı, çağa dıştan bakınayıp olayların içinde, onların akışına kapılıp çalkalanma gereğiyle karşı karşıya geldiğini görmeli. Onun yeni sorunlar arayacak gücü kalmadı, sorunlar önündedir, onları bulsun yeter.

Araçlar insanı değiştiriyor çağımızda. Bu değişmede insan yeni yeni nitelikler kazanıyor. Bu yeni kazanılmış nitelikler, insanın gelişim çizgisi doğrultusunda, gelecek kuşakları etkileyecek, onlara daha ana karnında ilk biçimlerini alırken yeni özler katabilecek mi? Daha doğrusu insan değişecek mi yapı bakımından? Geriye bakınca, geçmiş yüzbinlerce yılın insan üzerindeki etkilerini gözönüne getirince, bu soruya verilecek karşılık «değişmeyecek» türünden olabilir, öyle görünüyor. Oysa beslenme, yeni yaşama ortamları, sayrılıklar, onlara karşı koruyucu araçlar, yapılan yeni bileşimler, doğumla ilgili buluşlar, uygulamalar, doğumu önlemeler, doğada olmayan yapma besinler, türlü türlü içkiler, taşıt araçlarından, üretim kurumlarından çıkıp soluğumuza karışan yıpratıcı gazlar üzerinde durulmaya değer. Bunların gelecek kuşaklara gizliden gizliye geçecek etkileri, döllenen yumurtayı gelişim çizgisinden saptırmayacakları nereden, nasıl bilinir? Önceden kesinlikle kestirilebilir mi? Savaş araçlarının etkisiyle birçok yıkımın ortaya çıktığı görüldü. Doğal olanlar dışında bir de savaş sayrılıkları çıktı karşımıza. Atom, hidrojen türünden bombaların açtığı yaralar daha sağılmadı. Bunların torunlarımız, onların torunları, uzak gelecek kuşakları üzerinde ne gibi etkileri olacak şimdiden kestirilemez, ancak düşünülebilir. Yeryuvarlağı gittikçe soğuyor, yaşama ortamları değişiyor, insanlar hızla çoğalıyor, buna karşılık toprak ananın memeleri, onlardan çıkan besleyici özler sayılı, belli, onlarda artan insan oranında çoğalma yok. Çoğalma yalnız yapma besinlerde görülüyor. Böylece insan gittikçe doğadan uzaklaşıyor, yeni bir doğa kuruyor kendi beslenme alanında. Doğada, doğadan ayrı yaşıyor insan, alışıyor buna olayları sezmeden.

Dili çözülmeli bu olaylar, bu sorunlar yığını karşısında felsefenin, eski alışkanlıklarını bırakmalı, kavram-

lara değil insana, olaylara yönelmeli. Bu olaylara dönme bilge *Husserl*'in düşündüğü türden olmamalı. Özü bulmak için geniş bir soyutlamaya gidilmemeli. Yaşama düzen vermeli felsefe, insanla yaşam arasındaki özlü bağlantıyı dile getirerek gerekli bütünlüğü sağlama onun görevidir. Bunu yaparken eski bilgileri bir yana atması, yoksayması da gerekmez. Burada sözkonusu olan yön değiştirmedir yalnız. Eskiyi unutma yeninin yaratılmasını güçleştirir boyuna. Felsefe alanında geçmişi unutma değil, ona bilinçsizce bağlanma durdurucudur. Felsefe çığırları çağların gözlükleridir. Onlara bakınca nasıl görüldüğü, nasıl yorumlandığı anlaşılır çağların. Bilge çağının dilidir, gözüdür bir bakıma. Felsefe bir ekin yoğunlaşmasıdır ayrıca. Nerede büyük ekinler, büyük uygarlık gelişmeleri varsa orada felsefe de vardır.

Çağımızın beceriksiz, ikiyüzlü, yalan dolancı yöneticileri sudan ucuza sattılar felsefeyi. Gelişigüzel kullandılar, çılgınca yorumladılar onu. Görüş, anlayış anlamında söylediler felsefe kavramını. Şu yöneticinin, bu çıkarcının felsefesi diye sözler attılar ortaya. Oysa felsefe çağa ışık tutan başların işidir, toplumu kandıran yöneticilerin değil. Bir yöneticinin başının içi ne denli boş olursa kullandığı sözler de o boşluk oranında anlamsızdır, çelişkilerle doludur. Bir bakın çağımızda «geri kalmış» olarak nitelenen ülkelere, hangisinde dolu, yüklü bir baş, felsefeye yaraşır bir yorum, bir atılım görebilirsiniz? Boş başlıların elinde bütün kavramlar da yerlere serilir. Onların dilinde geçen kavramlar felsefesiz olmanın en açık belirtileridir şimdi.

Felsefe eskiden kalmış yapıtları okumakla yürütülecek bir atılım, bir başarı alanı değildir. Yaratıcı, düzenli düşünmeyi bilen olgun başlar ister. O başlar yaşamın akışı içinde gerekli doruklara yükselmiş, yaşama anlamının değerini kavramış düşünce sağnaklarıdır. Fel-

sefe yaşanan bir düşünce akımıdır. Bundan dolayı boyuna diri kalması, doğurması, düzene koyması, yol göstermesi gerekir toplumlara. Toplumların atar damarlarıdır bilgeler uygarlık düzeyinde.

Doğa bize gerekli olanı, yaşam için yararı bulunanı verir, duyurur. Bütün gereksiz, yararsız olan bilgiler insan türetmeleridir. Bilge kendini bilginin kaynağını, düzenleniş biçimini, genel geçerliğini, gerçekliğini görüp göstermekle yükümlü, sorumlu saydıkça doğadan uzaklaşır. Eski felsefe bütün gücünü bu konuda yoğunlaştırmıştı. Bilgi nedir, nerden gelir, nasıl biçimlenir sorunları onun evrenini dolduruyordu. Çalışmalar kavramlardan oluşan bir ortamın dışına taşmıyordu. Önemli olan bilginin tanımı, ediniliş yolu, düzenlenmesiydi. Oysa doğada bilgi değil olaylar vardır. İnsan kendini bu olayların içinde buldukça onlardan etkilenir, dışında kaldıkça duymaz bile. Öyleyse felsefe açısından bakıldığında bilgi bir *etkilenme*dir. Doğanın insan üzerinde bıraktığı etkinin yorumu bilgeyi ayrı bir yere götürmüş, doğadan bağımsız bir bilginin varlığına inandırmıştır.

İnsan, içinde yaşadığı toplumla, sınırlıdır bir bakıma. Felsefenin konusu olan birçok bilgi dalı insanla toplum arasındaki karşılıklı bağlantılardan oluşur. Eski felsefe bu bilgi dallarını toplumun dışında, insanın ötesinde ayrı birer varlık olarak nitelemiş, insanı onların yönettiğini, bu nedenle onların bağımsız olduğunu ileri sürmüştü. Yukarda adı geçen düşünme bilgisi, güzellik bilgisi, tüze, aktöre türünden dallarla benzerleri böyle bir ilişkinin, insan - toplum bağlantısının ürünleridir. Nitekim bu bilgilerin toplumdan topluma değişik bir yoruma uğraması, ayrı ayrı bakış açılarından görülmesi de bunu belirler. Çağımızın felsefesi bunları ayrı birer bilgi dalı olarak değil insan - toplum bağlantısının değişik görünüşleri, değişik davranışları olarak ele alır-

sa insana daha çok yaklaşır. Deney bilimlerinin belli bir çizgi üzerinde ilerlemesi, önceden bulunanın sonrakine kılavuzluk etmesi doğa olaylarına yaklaşma yüzündendir Bir olayın anlaşılması öteki olaya giden yolu gösterir. Doğa olayları birbirine kapalı değildir, açıktır. Olayların birbirine karşı kapalı kapıları yoktur, birinden ötekine geçmeyi birinin bilinmesi sağlar. Bunun en belirgin örneğini deney bilimlerinin en kesini olan fizikte görürüz. İlkçağın bir görüş olarak ortaya attığı atom düşüncesi fiziğin elinde ne parmak ısırtıcı sonuçlar serdi önümüze. Şu «bölünemez» sanılan nesnenin özünde bölünmeye elverişli daha neler varmış neler. Öte yandan yaşam bilgisi (biyoloji), bitkiler bilgisi (botanik) gibi bilimlerin çalışmaları bir örgünün ilmikleri gibi çözülüp söküldükçe, bilinmeyen nice varlıkları bilinir duruma getirdi. Diri varlıkları oluşturan dokuların yapısına değin, doğanın en derin girintilerine sokulan bilgin elleri bize ne güzel yemişler sundular deney şöleninde. Başlangıçta, özellikle ilkçağda bile bu dokuların bilinemezliği, kendi yapıları içinde en «iyi»ye yönelik bir erek ardınca yola çıktığı söylenirdi boyuna *Aristoteles*'in dilinde. Ünlü bilge *Demokritos*'un atomu, şu varlık türlerinin oluşturucu özü, ilkesi deney bıçağının altına yatırılınca içinde daha ne bölünemez özlerin olduğu, evren düzenini yansıtan bir kuruluşu andırdığı görüldü pırıl pırıl aydınlıkta. Tanrısal güçlerle donatıldığına inanılan kanın doğal bir yapısı olduğu anlaşıldı deneylerle, büyüteçlerle. Kanda bir tinin değil, dirilik sağlayıcı doğal bileşimlerin bulunduğu açıklandı. Günün birinde oksijen bulununca yeni kapılar açıldı doğa olaylarına, eskiden gizli bir güçle, tanrısal erkle ayakta durduğu sanılan insan onunla yaşarmış, beyin bir süre (çok kısa bir süre) oksijensiz kalınca gövdede dirim tükenedururmuş.

Bu buluşlar karşısında felsefeye iş kalmadı sanıl-

masın, kimilerin söyledikleri, savundukları gibi. Felsefenin işi çoğaldı, uğraşı alanı daha da genişledi. Yaşamanın anlamı, insanın doğa düzenindeki değeri, gücü, evrendeki yeri daha çetin bir sorun olarak çıktı felsefenin karşısına doğal ortamda. Kuramlara iş kalmadı, deney buyur, diyor felsefeye, birlikte çalışalım. Felsefe kendisine uzatılan bu ele çok büyük yardımlarda, yararlılıklarda bulunacaktır, ona doğanın kıvrımlarına giden yolu gösterecektir.

İnsanın görevi nedir, sorumluluğunun anlamı, sınırları nedir? Uygar olma insanı, toplumu nereye götürür? Neden insan bir evren yurttaşıdır? Bilginin ışığı hangi sorunları aydınlatmalıdır? Doğa karşısında insanın tutumu ne olmalıdır? İnsan nereye gidiyor? Bunlar, benzeri sorular felsefenin karşısında güçlü, inandırıcı birer çözüm bekliyor. Felsefe bu sorunlara çözüm ararken doğadan kopmayacak, insandan uzaklaşmayacak. Doğadan uzaklaşma felsefenin yıkımıdır bir bakıma. Çağımızda deney bilimlerinin gelişmesiyle varılan sonuçlar insanın doğaya bağlı kaldığı sürece devindiğini, istemle davrandığını gösteriyor. Doğa ile bağlantısını koparan bir kimsenin bütün düşünme yetenekleri, edim gücü ortadan kalkıyor. İnsanın diriliğini sağlayan doğa ile alış-verişidir.

Araçlar çoğaldıkça, türlendikçe insanı etkileyen olanaklar da artıyor dedik. Doğal ortamının etkilerine bir de yaşama ortamı denen şu insan buluşlarının sağladığı olanaklar bütününün etkileri katılıyor. Yeryüzünün en uzak bucağında geçen bir olayı uzakları yakına getiren, karşımızda yansıtan değişik araçlarla görüyor, izliyoruz, ondan alabildiğine etkileniyoruz. Böylece öğrenme olanakları oranında öğrenme alanı da genişliyor. Gittikçe daha çok yaklaşıyor birbirine insanlar. Bu yaklaşma yeni sorunlar, yeni sorumluluklar doğuruyor. Afrika çöl-

lerinde açlıktan ölen bir çocuğu gören insan o gün yemeğini gönül açıklığıyla, kılı kıpırdamadan yiyebiliyorsa, bulunduğu ülkenin uygarlık aşaması ne olursa olsun, uygar değildir demek. Araçların insan yıkımına değil, mutluluğuna olanak sağlayacak biçimde kullanılmasına çalışmak insan değerinin ne olduğunu anlamaya dayanır. İnsanı, bütün başarılarının dışında, gelişigüzel bir «yaratık» olarak gören kimse için yakıp yıkmanın önemi yoktur. Böylesi paslı bir baş için öldürülen insanların sayısının çokluğuyla övünmek bile işten değildir. Taşıt araçlarının çoğalması, geliştirilmesi, yeryüzü insanlarının birbirlerini daha kolayca yanyana getirmekle kalmıyor, yönetimler insanca olmayan kıyınları çoğaltıyor, bütün yaşamları boyunca karşı karşıya gelme olanağı bulunmayan insanları birbirine düşürüyor. Birkaç yıllık yolu çok kısa bir süre içinde alan büyük ordular, yöneticilerin buyruğu altında, birbirlerini yoketmeyi uygarlık adına başarı, övünç kaynağı saymaktan çekinmiyor. Bu yüz kızartıcı olaylar, kıyımlar, kıyınlar karşısında bilgeye susmak, kavramlarla birdirbir oynamak mı düşer? Felsefenin çözüm bulması gereken çetin sorunlardan biri de budur. Burada felsefe yalnız değildir, ondan ayrı sanılan, gerçekte onunla kaynaşan bir bilgi dalı var: *bilim.*

BİLİM

Doğayı, onun kuşattığı varlıkları, olayları tanımaktır bilim. İnsandan ayrı, insan davranışlarının dışında, doğaya arkasını dönmüş bir bilim yoktur, böyle bir yol

da düşünülemez. Bilime giden yol varolandan geçer. Varolmayanı yaratmak, eski deyimle yoktan varetmek, bilimin değil büyünün işidir çağımızda. Bilimin yarattığı sanılan en karmaşık araç bile kaynağını, güç olarak, doğada bulur. Bir doğa olayına, bir evren varlığına yaslanmayan, gücünü ondan almayan bilim buluşu yoktur. En cılızından en kocamanına değin bütün buluşlar bir tanımayı, anlamayı gerektirir yeryüzünde. Evrende olmayan bir nesnenin bilim ortamında da yeri yoktur.

Bilimin gelişmesi, yayılması doğayı, varlık türlerini anlamaya dayanır. Bilimin gelişme olanağı bulamadığı yerde insan doğaya yabancıdır. Böyle bir insan doğa üzerinde «dolaşan varlık» olmaktan öteye geçemez. İnsan doğaya ne denli içtenlikle sokulursa kendi varlık gizemlerini, doğayla olan özlü bağlantılarını o oranda iyi, sağlıklı kavrar. Bütün varlıklarını, geliştirici özlerini, bilinmeyi bekleyen değerlerini ortaya koymuş doğa, yeterki o gömünün kapısını aralayacak, açacak, onu çevirecek becerikli bir el bulunsun. Çağımızda bilim insanının başını süslemek, önemini arttırmak için değil uygulamak, insanları aydınlatmak, yaşama olanaklarını, sağlık koşullarını çoğaltmak içindir. Bilimin görevi belli bir çevrede kapalı kalmayı, belli uzmanların tekelinde bulunmayı gerektirmez. O, insanları aydınlattığı, onlara yarar sağladığı oranda önemlidir. Felsefeden ayrı, belli bir ülkenin başbuğu sayılmaz bilim. Bütün araştırma, inceleme alanlarıyla bağlantılıdır, tek başına yaşama, yalnız kendi yolunda yürüme olanağı da yoktur. Bilim türleri bir gövdenin üyeleri gibi köklü bir uyum içindedir. Bu uyumun bozulduğu, kurulmadığı yerde başarıdan sözedilemez. Nerde felsefe ileri bir durumdaysa orada bütün bilimlerde de özlü bir gelişme görülür.

Çağımızın ayrı bir özelliği vardır bu konuda. Ulusların bilim alanındaki buluşları sınır tanımıyor. Özdeş

uygarlık ortamında gelişen felsefe, bilim bir ulusun egemenliği altında kalmadan uygun yerde etkisini gösteriyor. Bu yüzden çağımızın Batı uygarlığını bir tek ulus uygarlığı gibi görme gereği vardır. Burada Batı uluslarını da, özdeş uygarlık ortamında olanları, bir ulus diye görme olanağı vardır. Amerika buna açık bir örnektir. Oysa Doğu İslâm uluslarında, Afrika yerlilerinde, Batı uygarlığının yayılma olanağı bulamadığı ülkelerde felsefeden de, onunla elele yürüyen bilimden de sözedilemiyor. Çin ayrı bir konudur burada. O, uygarlık ortamı değiştirmeden, eski uygarlığını sürdürürken çağın buluşlarından yararlanmayı bildi, başardı. Çin uygarlığı Batı uygarlığına karşıt bir uygarlık değildir. Kimi inançlar, gelenekler bir yana bırakılırsa Çin'de bilim, felsefe alanında «yasak» yoktur. Öteki Doğu uluslarının çoğunda, özellikle İslâm etkisi altında kalanlarda, bu yasaklama yaygındır. Eski Çin düşüncesi Batınınkine çok yakındır, bir aşamada ondan da ileridir. Sözgelişi Çin'de düşüncenin kaynağı yaşamdır. Çin insanı yaşamını mutlu kılmak, güzel güzel geçinip gitmek için düşünür. *Konfüçyus*'un düşünceleri, aktöre anlayışı yaşama uygulanıcı bir niteilk taşır. Bu, uygarlık alanında, bilim ortamında çok önemlidir.

Bilim, hangi dalda olursa olsun, bir insan başarısıdır. Bu nedenle insana bağlıdır, insan emeğinin kokusunu boyasını taşır. En ilgisiz görülen türünde bile insanı yansıtan bir yanı vardır bilimin. Onun doğayı işlemesi, doğa olaylarını konu edinmesi doğa düzeni içinde bulunan insana da değinmesini gerektirir. Bilimin insanla bağlantı kurması için insanı konu edinmesi gerekli değildir de. Bir düşünün yalnız diri olmayan doğa varlıklarıyla uğraşan deney bilimlerini, sözgelişi madenbilim (mineraloji) denen araştırma dalını. Dönüp dolaşıp bir yerde insanla düğümlendiğini görürsünüz. Eski-

çağ yerleşme yerlerinde çıkan, insanlarca işletilip kullanılan madenler, taşlar insanın uygarlık aşamalarını gösteren birer belge niteliğinde değil mi? Bir maden üzerinde yapılan incelemeler onun oluşma çağını gösterirken insanın ortaya çıkışıyla ilgili çağların aydınlatılmasına yardımcı olmuyor mu? Bir madenin ister süstakısı, ister başka türden bir araç olarak insan yaşamına girmesi, bu dönemin bilinmesi insanla olan bağlantısına, insanın ondan yararlandığı çağların anlaşılmasına yararlı olmuyor mu? Bilim, hangi açıdan bakılırsa bakılsın, insanın bir uzantısı oluveriyor. Bu, onun, insana yönelmediği ortamda bile böyledir.

Bilimin can damarı buluşlardır. Bir buluş, bilimin doğanın özüne doğru, ilerleme anlamında, atılmış güçlü bir adımdır. Bu adımlar insana doğanın bilinmeyen yanlarını tanıtır. Doğa varlıklarını bilmeye doğru atılan adım biraz da insana yaklaşmadır. Bilim doğayı tanıdığı oranda insana yaklaşır, insanın özünü kavrama olanağı bulur. Çağımız bilimin doğaya, dolayısıyla insana çok yaklaştığı çağdır. Doğayı kavradıkça insan gövdesinde yeni yeni ülkeler de bulunuyor, dokuların özünü kuran öğeler anlaşılıyor, sayrılıkların nedenleri daha kolay bilinebiliyor. Bugün doğada yeni varlıklar ortaya çıkıyor mu çıkmıyor mu? Doğa kendini yeniliyor mu yenilemiyor mu? Bunları kestirmek, açıklamak pek kolay değildir. Doğanın özlerini, girinti çıkıntılarını bilimin ışığı altında gözler önüne seremedi insanoğlu daha. Toprağın derinliklerinde hangi doğal varlıklar var? Evrenin sonsuzluğunda varlığı bilinen gezegenlerin, bulutsuların yapısı, kuruluşu nedir? Çağımızın bilimi bu soruların karşılığını kesinlikle bulamamış. Yeryüzünün bütün varlıklarının bilindiği, bulunduğu söylenemez.

İnsan üzerinde yorulmaksızın çalışan deney bilimleri belleğin çalışmasını, yıllarca önce geçmiş, ya da du-

yulmuş bir olayın birden anımsanmasını, düşünme olayının hangi etkenler altında gerçekleştiğini, beynin bu odaklarının nasıl çalıştığını boylu boyunca gözler önüne seremiyorlar. İleri sürülen savlar birer varsayım, birer kuram olmaktan öteye geçemiyor. Bir insan neden durup dururken birden düşünmeye başlar? Bu düşünme eylemi içinde yepyeni düşünceler, görüşler ortaya atar insan. Onda bu yeniliği yaratan nedir? Hangi iç etkenlerdir? Bu soruların karşılığı yoktur şimdilik. Doğada da buna benzer soruların yöneltilebileceği olaylar, varlıklar vardır. Bilim onların çözümünü başardıkça insana yaklaşıyor boyuna. İnsanla doğa yanyana yürüyor bilimin karşısında.

Bilimin ilerlemesi insanın yararına olmuyor boyuna, olması gerekirken. Özellikle uygulama alanında bilim ereğinden saptırılıyor. Yaşama uygulanan bilim savaş araçlarının yapımında insanla bağlantısını kesiyor büsbütün. Burada bilimden yararlanan, onu uygulayan toplumların, daha doğrusu yöneticilerin özelliği beliriyor. Toplum ne denli uygar, insansever olursa olsun, yönetici kurul ona karşı durdukça sonuç korkunçtur. Savaşlarda yüzbinlerce insanı öldüren araçları kimler yapıyor, kimler kullandırıyor, kimler kullanıyor? Bunların uygarlıkla, bilimle, insanlıkla ne ilgisi vardır? Çağımızda savaşları doğuran iki kök neden vardır. Biri sömürü, öteki sömürüye karşı bağımsızlık. Bağımsızlık için çarpışanlar genellikle geri kalmış, ezilen, boyunduruğa vurulan, ya da vurulmak istenenlerdir. Sömürü ereğiyle savaşanlar ise sözde ilerlemiş, uygar, varlıklı uluslardır. Savas araçlarının en korkunçlarını yapan, uygulayan onlardır. İleri durumda, uygar olduğu söylenen uluslar güçlerini sömürü, daha geniş ölçüde yiyip yutma için kullanmaktadırlar. Bu iğrençliği gizlemek için de koruyucu bir tutum takınmaktan utanmıyorlar.

Çağımızın ileri, gelişmiş durumda uluslarını yönetenler böyle bir sapkınlık, insan-yutarlık içindedir. Bir bakın toprağında değerli, işe yarar varlıklar bulunmayan, sömürüye elverişli bir doğal yapısı olmayan ulusların uygar koruyucuları var mıdır? Nerede yeryağı (petrol), altın, demir, bakır ile benzeri sömürü yatakları varsa bütün koruyucu güçler, büyük uluslar oraya üşüşmüştür. Kandırmacanın, bölmenin, bölünmenin, kıyımın en gülüncü yapılır oralarda. Bilim bu durumda yolundan azdırılmıştır artık. O, bir insan-yutar araç durumundadır, insan sevgisi ortadan kalkmıştır. Bilimin yolundan azdırılmasında en korkunç etki onun değerini bilmeyip bilir görünenlerden gelmektedir. Hangi uygarlık aşamasında olursa olsun başkalarını öldürmek, sömürmek, buyruk altına almak için korkunç savaş araçları yapan, yaptıran, uygulatan bir kurul, onu başında tutan toplum aydın, insan-sever, ileri sayılmaz. O kimselerde çağların söküp atamadığı kökleşmiş aşağılık duyguları vardır. Karşısındakini savaş alanında azgın araçlarla vurup yerlebir ettikten sonra barışa çağırmak, onunla barışıp anlaşmak iş değildir, suçu ortadan kaldırmaz. İnsanlık işi savaşa dökmeden, başkalarına kan kusturmadan barışı sağlamak, bilimi bu yolda kullanmayı bilmektir. Bilim, felsefe (eskilere göre) böyle bir toplumda, böylesi yönetici kurulların elinde kötüye kullanılmış birer araç olmaktan öteye geçemez. Yüzbinlerce öğrencisi okulsuz, sayrısı onultucu yerden, uzmandan yoksun, gençleri işsiz, bucakları ışıksız, susuz bir ülkenin ordu beslemek, gelirinin çoğunu savaş araçlarına yatırmak neyine? Sömürülmemek, , bağımsızlığını korumak için bu yükün altına girdiği belli. Ancak sömürülse, bağımsızlığı elden gitse değişecek ne var ortada? Böyle bir ulusun ayakta durması bile kendi kendini yemedir. Ne yazıkki çağın tutumu ulusları dişinden tırnağından arttırıp gereksiz

yükümler, tüketimler altına sokuyor. Bunu yapanlar da çağın bilim, uygarlık alanında en ileri durumda olanlardır.

Bilimin ereği dışına taşırılması uygarlığın yıkımıdır. Bu yıkım, eski örneklerinde olduğu gibi, yaşanan çağda değil, gelecek yüzyıllarda görülebilir ancak. Bugün bir başarı sayılır, güçlü olmanın sağladığı üstünlük geleneklerine, göreneklerine göre. Oysa bilim alanında ileri atılacak nice atılımları, gelişmeleri önlemiş, çağın bilimcil yürüyüşünü önlemiştir bu tür üstünlükler, başarılar. Bilimi başkalarını ezmek için gereken araçların yapımında kullanan toplumların günün birinde o yaptıkları korkunç araçlarla ortadan kaldırıldığını gösteren sayısız örnek vardır elimizde. En belirgini *Hitler*'in güçlü Almanya'sıdır. İlkçağda Romalılar bilimi yaşama uygulama alanında öncüleri olan Grekleri çok geçmişlerdi, sonunda başkalarına ettikleri başlarına geldi. Ortaçağda İslâm orduları komşularından öğrendikleri savaş aracı yapımını, bilimi kısa bir süre başarıyla ellerinde tuttular, sonunda değerini bilmedikleri bilim, uygulamalar canlarına okudu. Bilim bakımından çağlarının en ileri durumunda olan Sümerler, Asurlar bütün buluşlarını savaş aracı yapmada uyguladılar, ilk tekerlekli, atlı savaş araçlarını onlar yaptılar. Sonra ne oldu, yaptıkları araçları daha da geliştiren komşuları onları ortadan kaldırdılar, ettiklerinden buldular.

Bilimin gelişmesi yolunda çalışanlarla onu ereğinden saptıranlar ayrı ayrı kimselerdir. Bunlar bilim alanında geri kalmış, dağınık başlardır. Bilim yolunda sağlanan buluşları kendi çıkarları için kullanmayı başarı sayan kimselerin ellerinden o yetkiyi alın, birdenbire çırılçıplak kaldıklarını görürsünüz. Onların güçleri, üstünlükleri kendi yeteneklerinde, yaratıcı erklerinde değil ellerindeki araçlardadır. Onlar, bir erk varlığı ola-

rak, ancak ellerindeki araçlarla vardırlar. Bilimin uygulanışında böyle yıkımlar da görülür sık sık. En güçsüzü birdenbire en güçlü duruma getiren bilim, onu büyük bir gümbürtüyle, yerlere çalıp gülüncün gülüncü yapmayı da bilir. Bilimin verilerine dayanarak içi boş başlarını omuzlarının üzerinde bencillikle dimdik tutanların görevleri sona erince, o olanakları buyruklar vererek kullanma yetkileri ellerinden alınınca ne denli küçüldüklerini, silinip gittiklerini görürsünüz. Görevleri başındayken gölgelerinin bile dokunulmazlığı olan bu gibilerin yetkileri tükenince «sokaktaki adam» olduklarını duyarsınız. Gerçek büyük insan gücünü kullanmayı bilendir. Başkalarının güçlerinden yararlanarak, bilimin verilerini kendi çıkarları uğrunda birer araç, basamak edinenler, büyümenin yolunu böyle bulanlar aşağılık duygusunun baskısından kurtulmak isteyenlerdir. Büyük insan bütün araçlardan sıyrılmış, yalnız kendi kendisiyle büyümüş, insandır.

Bilimin yaşama uygulanan buluşları elinde yetki bulunan insanları bulunmayanlardan daha çok etkiler. Bilimin en ileri, en yeni verilerine dayanılarak yapılan bir araç, onu uygulayanı, küçüklüğü oranında, büyütür. Bu yüzdendir ileri ülkelerde eline yetki geçen küçüklerin birdenbire büyüyüp çağlarına sığmayışları, vurucu kırıcı oluşları. Burada araç insanın anlaşılmasında, içyüzünün gün ışığına çıkmasında çok önemli bir iş görüyor, bilimerine yeni bir inceleme, araştırma alanı sağlıyor. O da, küçük insan nasıl büyür, nasıl anlaşılır? biçiminde çıkar ortaya. Bilim karşısında küçük insan başkalarının omuzlarına basarak büyüyen insandır, başkalarının sırtında bir kabarık gibi duran insandır.

Öte yandan, bilimin, çok dar bir ortamda kalması, toplum katlarına yayılmaması, yalancı bilginlerin doğmasını sağlar. Bilim verilerinin belli kurulların tekelin-

de kaldığı ülkelerde en kazançlı çıkan yaygaracılar, bilim sömürgenleridir. Bilim kendinden bekleneni, görevini, yerine getiremezse yaratıcısının bile karşısına çıkar, yıkıcı bir araç olarak kullanılır bilgin geçinenlerin, yöneticilerin elinde. Bu türden insanların gözünde önemli olan san (unvan) dır. Yalancı bilgin, düzmece bilge bu sanı bir kazanmayagörsün. Onu okumamış, yeterince aydınlanmamış kimseleri avlamada güzel, bulunmaz bir yem olarak kullanır boyuna. Bunda başarılı da olur. Ulus yönetimini ele geçirmede, toplum düzeni gereği en çıkarlı işlerin başında bulunmada, sanlara aldananları, güvenenleri etkilemede bu tür kimseler en önde gelirler. Bu konuda bilimerleri sorumlu, suçlu değil sanmayalım. Gerçek suç onlardadır, bilgelerdedir. Başlangıçta onlar bilimi, bilgiyi böyle tekellere elverişli, sömürüye uygun kavramlarla sınırlama yoluna gitmeseler de günlük konuşma dilinin, şu toplumun anladığı dilin, olanaklarıyla anlatmaya, açıklamaya koyulsalardı işler alabildiğine çatallaşmaz, bilimin canına okunmazdı. Kavramların toplum diliyle kurulmaması, bilimin yayılma alanını çok daraltmıştır. Bu da bilgi sömürgenlerinin işini kolaylaştırmıştır. Bilmediği, anlamadığı bir bilim diliyle karşılaşan toplum ne yapacağını, bilimin ne olduğunu kavrayamaz. Düşüncelerini yabancı kavramlarla açıklamaya çalışan, anadilinden uzaklaşan bir bilginin buluşlarından yararlananlar arasında çıkarcılar, sömürücüler çoğunluktadır. Anadolu'da şu «demokrasi» kavramının yorumunda görüldüğü gibi. Bu kavramdan en iyi yararlananlar, toplumun onu anlamadığını gözönünde bulundurarak, ona karşı olanlardır, sömürgenlerdir.

Bilimi topluma kapalı tutmak isteyenlerin çoğu bilimeri değil, çağın çıkarerleridir. Kimi de bilimin ele aldığı konuların ağır olduğunu, bu alanda uzmanlığı gerektirdiğini ileri sürer. Kendini bilime adamış bir kişi

için bu yerindedir. Ancak bilim verilerinin topluma açıklanmasını, duyurulmasını engellemez bu düşünce. Buluşları açıklarken toplumun anlamadığı yabancı kavramlar kullanmayı da gerektirmez. Topluma kapalı kalmak için bir gerekçe değil bu. Bilimin, bilimerinin toplumu aydınlatması, ona yol göstermesi, onu uyarması gerekir.

Bilim alanında çalışan bir kimseden beklenen onun buluşları konusunda yapılabilecek aydınlatmalardır, uzmanlığa giden yollar değil. Sözgelişi bütün çalışmaları güneşin yörüngesi üzerinde dönüşü konusunda yoğunlaşan bir kimseden kullandığı özel belirtileri, betimleri bütün topluma öğretmesi beklenemez. Onun yapacağı toplumun diliyle başarılarını açıklamak, anlatmaktır. Bunun gibi yürek üzerinde çalışan bir uzmandan, insandan insana yürek aktarmaları konusunda kimi açıklamalar beklenir de, önüne gelenin yürek aktarması yapması beklenemez. Uzmanlıklar ayrıdır, ancak bildiklerini gizlemekle, başkalarına öğretmemekle uzmanlık olmaz. Uzmanlık, bilgin işidir diye başarılarını seni yetiştiren toplumdan, ulusundan gizlemen, ona sen bu işi anlayacak aşamaya ulaşamadın otur oturduğun yerde, sesini çıkarma, yalnız yaptıklarıma bak, demen ne bilime yaraşır, ne de insana. Topluma kapalı kalmayı büyüklük, yücelik sayan sözde bilim «tanrıbilim« denen nesnedir. Gerek İslâmlıkta, gerek Hıristiyanlıkta topluma karşı «örtünmüşlük» kılığına bürünen bu nesnenin ne denli boş, kendi ana ilkeleriyle çelişmeli olduğu ortaçağdan sonra aydınlığa kavuşmuştur. Topluma kapalı kalma anlayışı yüzyıllar boyunca medrese ile kilisenin değişmez tutumu olmuş, sayısız sömürgenin yetişmesine olanak sağlamıştır. Oysa ne İncil'de, ne de Kur'an'da topluma kapalı kalmayı gerektiren, öneren bir buyruk vardır. Bu çok sonraları anlaşıldı. İşte bilimde kapalılık, yabancı kavram kullanma, anlaşılmama eğilimi böy-

le bilimdışı kurumların doğmasına, bir yerde bilime karşı çıkıp baltalamasına, daha da ileri giderek bilimi, deneyi yasaklamasına bile yolaçmıştır.

Çağımızın bilimleri yetkili araştırıcılar, uzmanlar topluluğunun ortak çalışma ürünüdür. Bu ürünlerin ortaya konması çağın sağladığı olanaklara, oluşan düşünme ortamlarına bağlıdır. Bu nedenle toplumların bu buluşlardan, yaratmalardan uzak bırakılmaması, aydınlatılması gerekir. Batı uygarlığında en küçük bir buluş kısa bir süre içinde bütün topluma duyurulur, bilgin ürününü gizlemez. Anadolu'da böyle değildir durum. Toprakaltından çıkan bir eskiçağ uygarlık ürünü yıllarca gizli tutulur, açıklanmaz, o yetkili kurulun dışında kimseye gösterilmez. Ulus koruduğu, savunduğu, toprağında bilmeden sakladığı uygarlık ürününün ne olduğunu, kendisiyle olan ilgisini, önemini öğrenemez. Doğu ile Batı arasında görülen bu ayrılık bilimden ne anlaşıldığını gösterme bakımından önemlidir. Batı aydınının ulusuna karşı bir sorumluluğu vardır, onu bilir. Doğu aydınında bu bilinç uyanmamıştır, onun özelliği bulduğunu gizlemesinde, altınları kimseye göstermeyen, çocuklarına, torunlarına bile galmasını istemeyen elisıkı bir atanın toprağa gömüşü, sonunda kendi de yiyemeyişi gibi davranışlarındandır. Bu yüzden Doğu aydını bildiğini, bilgisini gizler, ondan bir bilimeri olamaz. Onun uygarlığa da katkısı yoktur.

Bilim insanla doğa arasındaki bağlantıyı koparan, araya yabancılaşma denen, birbirinden uzaklaşmayı koyan çaba alanı değildir. Onun başlıca ereği insanla doğayı bağdaştırmak, aradaki yabancılığı yoketmektir. İnsanla doğa arasına ayrılık, başkalık girerse insan doğadan kopar, dinlerin öne sürdüğü gerçekdışı uyduruk evrene yönelir, özünden sıyrılır büsbütün. Bilimin kendine

yabancılaşmasıdır bilimle ilgisi olmayan birtakım gerçekdışı düşüncelerin ortaya atılıp yayılması. Bu gerçekdışı düşünceler çoğaldıkça bilimi engellemeye, onun deneye dayanan doğal verilerini, buluşlarını yalanlamaya, kimi dönemlerde yasaklamaya koyuldu. Yeryuvarlağının dönmediğini söyleyen kilise *Galileo*'nun canına okuyordu nerdeyse. *Galileo* yeryuvarlağı dönüyor güneşin çevresinde demişti, deneylere dayanarak.

Ortaçağda medrese ile kilise usu, deneyi, istemi geçersiz saymış, yalnız inanın gerçekliğine inanmıştı. O kurumlara göre gerçek bilim inana dayanandı, tanrıbilimdi. Us, inanın buyruğunda olmalıydı. Oysa ilkçağda böyle değildi durum, deneye dayanan bilgeler, bilginler vardı, din onlara pek ses çıkarmıyordu. Din de, bilim de, o dönemlerde, doğaya dayanıyordu, somuttu nerdeyse. Bilimin gelişmesi, verilerinin çoğalması, buluşların artması bilime karşı çıkan kurumları da güçlendiriyordu. Bilimin verilerinden alabildiğine yararlanan bu karanlık kurumlar, bilimin yarattığı aracı bilime karşı kullanmaktan geri kalmadı. Hani şu İslâm ülkelerinde dini yaymak için kullanılan bütün araçların birer «gâvur icadı» sayılıp başka işlerde yasaklanışı gibi. Sözgelişi camilere elektrik, ses yayma aracı konması ilkin büyük tepkilerle karşılandı, sonra onları kaldırma sözü edilince yer yerinden oynadı. Basım araçları İslâm ülkelerine üçyüzyıl sonra geldi, ilkin «gâvur icadı» dendi yasaklandı, şimdi bütün din yayıcılar dört elle sarıldılar ona. İşte bütün bunlar bilimin yabancılaşması, ereği dışında kullanılmasıdır. Bilim ne kendisiyle bağdaşmayan dinleri, inançları yaymak için çalışır, ne de insanları öldürmek için ordulara olanak sağlar. Onun tek ereği doğayı, doğa içinde anlamak, açıklamak, insanlara yararlı olmaktır.

Nerede bilim kendine hızla yabancılaşmışsa, orada,

bilim adına bilimle bağlantısı olmayan düşünce kurumları, savunucuları ortalığı doldurmuştur. Bilim insanlara yıkım getirecek bütün araçların yapımına, kullanılmasına karşıdır özü gereğince. Bilimi, kendi ereği dışında, bir yararlanma aracı sayan kimsenin bilim anlayışıyla en küçük bir ilgisi olmadığı gibi bilime, insana da saygısı yoktur. Saygının olduğu yerde bütün kötülükler yokolur. Görevi insanların acılarını dindirmek, sayrılıklarını gidermek olan bir otacının (doktorun) önüne getirilen bir suçluyu, ya da suçsuzu, bir toplum adağını (kurbanını) yoklayıp, gözden geçirip elli değneğe dayanır, yüz değnek vurulabilir diye yazılı belge vermesi, öneride bulunması değil bilimle değil insanlıkla besinini gücü yettiklerini bağırta bağırta dişleri arasında didikleyen yırtıcının davranışıyla bile bağdaşmaz. Bilim alanında insan denemez öyle bir soysuza. Bilim yabancılaşması diye tanımladığımız bu davranışlar bir yerde insanın soysuzlaşmasıdır da. Bilimi yanlış anlayan insan, gene bu yanlış anladığı bilime dayanarak, kendine de yabancılaşıyor, insan olmaktan çıkıyor öz bakımından, yalnız görünüş kalıyor ortada.

İnsanlar bilimlerin verilerinden, onlara dayanılarak yapılan türlü türlü araçlardan alabildiğine yararlanıyorlar da, bilimlerin öngördüğü görüşlerden, yaşama düzeninden esinlenemiyorlar. Sözgelişi bütün sayrılar sağıltıcı araçların en etkilisini, en iyisini, en yenisini aramaktan yorulmaz, bıkmaz. Oysa sağlık koruma bilgisinin önerdiği kurallara pek uymazlar. Arınma, sağlığa dokunucu, sayrılaştırıcı nesnelerden korunma, olaylardan kaçınma düşünülmez öylesine. Bütün varlıklı, yoksul kimseler sayrılanınca en iyi, en çağdaş sayrılarevinde yatıp onulmayı ister de böyle bir kurumun yapılması sözkonusu olunca varlıklı olmasına karşılık yardıma yanaşan bindebir bile çıkmaz. Bu örnekleri istediğimizce çoğalta

biliriz toplumlara, yörelere göre. Gene de sonuç değişmez.

Bilime inanma onun önerdiği koşullara uymak demektir. Yalnız bilim verilerinden işine geldiği oranda yararlanan, bilimin gösterdiği yolda yürümeye yanaşmayan bir kimse uygar değildir, kendi kendine yabancıdır, o bir çıkarvarlığı olup kalmıştır doğal ortamında. İnsana yön veren, yaşama düzenini sağlayan, bir doğa varlığı olarak sağlığını düzenleyen bilim yaşamın içindedir, yanında değil. Hangi toplumda bilim yaşamın yanında görülürse, orada, uygarlık yönünden gelişme yok demektir, orada bilim bir süs, bir gösteriş aracıdır. Gerçekteyse bilim bir araç değil insanın bir uzantısıdır. Bu uzantı boyunca insan kendini de, doğayı da tanıma, anlama olanağı bulur. İnsanın bütün yönleriyle doğal bir varlık olarak kaldığı yerde bilim de yoktur.

Aydın insan, kendi varlığının bilincine varmış insan, bilime inanan insandır, bilimin bir insan başarısı olduğunu bilen, insan gelişmesindeki yerini, etkisini gören insandır. İnsan bilime inandıkça kendi kişiliğine de inanır, varlığının anlamını kavrar, evrendeki aşamasını görür, kendini bilir. Oysa toplumu oluşturan bireylerin çoğu buna karşıdır, bilim dışı yaşamaya alışmıştır, öte yandan bilim verilerinden günü gelince yararlanmaya da canatar. Ne acıdırki bilimi bulan, geliştiren, bir bakıma yaratan insan bir yerde döner dolaşır bilime karşı çıkar, onu ortadan kaldırmaya çalışır. Bilimin somut verilerine inanmaz da gider birtakım kuruntu varlıklarına, saçmalıklara bağlanır yaşadığı sürece. Günün birinde evrenin, uzayın sonsuzluğunda bir yer bulunup bunun dinlerin önerdiği mutlu ülke olduğu söylenirse, oraya ilkin bilime karşı çıkanların, bilimerlerini, bilgeleri öldürmeyi din gereği sayanların, bilimin en yeni buluşlarından yararlanıp gitmeye kalkacaklarından kimsenin

kuşkusu olmasın. Bu bilimin kötüye kullanılması, yanlış uygulanması anlamına gelir. Böyle bir davranış bilimin kıyıya itildiği ülkelerde sık sık görülür.

Bilim, insan elinde, durmaksızın ilerleyen bir araştırma, bir inceleme olayıdır. Onda önyargıların, değişmez buyrukların, söz eğemenliğinin yeri yoktur. Ayrıca bilim bir «ezber» işi de değildir. «Ezber»in geçerli olduğu yerde bilim, bağımsız düşünme, araştırma, yeniye gitme önlenmiş, üstü kapalı olarak yasaklanmış demektir. «Ezber»i seven toplumlarda, uygulayan kurumlarda bilimle bağlantılı bir atılım görülmediği gibi ulusal benliğini bulma da yoktur. Bu tür bir bilim edinme, öğrenme anlayışı ancak geçmişle övünmeyi iş edinmiş, boyuna başkalarına el açan, başkalarından bekleyen, yaratıcı gücü olmayan, özü çürümüş toplumlarda görülür. Onlarda geçmişi aktarma ancak böyle bir «ezbercilik»le olabilir. Bu anlayış çağımızın geri kalmış toplumlarında çok yaygındır. Kendine inananları sömürmeyi bilen çığırtkan önderler böyle geçmişi yansıtan eski kavramları birer araç olarak kullanır, bütün örnek atılımları geçmişte varsayar, geçmişi kendisinin dile getirdiğini, dirilteceğini ileri sürer, buyruklarını «ezberleyen» bir kuşak yetiştirdiği gün kazan kaldırır. Bu yüzden «ezber»in geçerli olduğu yerde geleceğe açılma değil eskiye sarılma, araştırma değil söyleneni belleme, düşünme değil buyruk dinleme çılgınlığı egemendir. Bu tür eğri başlı önderlere göre bilim ayrı toplum yönetimi ayrı, araştırma ayrı eylemi sürdürme ayrı, düşünme ayrı buyruklarını yapma ayrıdır. Bir ülkede başka türlü geri kalma yöntemi de yok doğrusu.

Nerede bilim, bilgin toplum sorunlarına karşı ilgisiz kalır, kendi içine kapanırsa, orada bilimle bağdaşmayan düşünceler bilim yerine geçer. Günün birinde bilim de ne yapacağını şaşırır kalır. Bilim, hangi konuda

olursa olsun, toplumun akışını çalkantılarını gözden uzak tutmamalı. Hangi toplumda anlaşılması pek kolay olmayan karışık, değişik yorumlara elverişli kavramlar yaygınsa, çok tutuluyorsa orada bilimin yalnız adı var. dır. Bilimin kesin yargıları vardır yorumları yoktur. Yorumla bilim bağdaşmaz. Bilimde sana göre böyle, bana göre böyle, ona göre öyle gevelemesi yoktur. Bilim sözlüğünde «göre» bulunmaz. Bilim toplum eğitiminin dire. ği olmalıdır, öyle anlaşılmalıdır. Bu nedenle toplumu yönetecek genel yasaları çoğunluğu okumamışlardan, ya da çok az okumuşlardan oluşan seçmenlerin seçecekleri karmaşık topluluklar değil, uzmanlardan, bilginlerden oluşan seçkin kurullar düzenlemelidir. Bütün görev süresince başkana alkış tutan, onun buyruklarına parmak kaldıran, önünde bel büken bir kimsenin, kimselerin onaylarıyla yürürlüğe girecek yasalardan toplum yarar değil yıkım görür. Bilimin kesin ölçüleri vardır, gönlü yoktur.

Toplum düzeninde bilimin en etken olduğu alan eğitim - öğretim kurumlarıdır. Bilim verilerine göre kurulmayan, düzenlenmeyen böylesi kurumlarda insan varlığı sudan ucuza gider. Bilim adına bilimle bağlantısı olmayan sözler karmaşası sunulur öğrencilere, kısa bir süre içinde bilimin yerini bilimdışı olan alır, kolay kurtulamaz toplum bu yıkımdan. İnsan varlığı özünden uzaklaştırılır, anlamı dışına kaydırılır. İnsan yönetici kurumların elinde, buyruğunda bir «diri araç» olarak yorumlanır. Böyle bir ortamda en geçerli söz de «büyükler bilir» oluverir. Yönetimi «küçüklerin» ele aldığı bir toplumda gerçek büyüklere düşen bir kıyıya çekilmek değildir, çağımızda olduğu gibi. Bilim alanında yetkili bir ağzın susması, korkması gerçeğin güvensizliğidir. Gerçek, gerçek olduğu sürece, konuşursa yalana yer kalmaz.

Bilim, bütün sorunların tek ölçüye vurulmasına, bir uzmanlık alanının bütün sorulanlara bir çözüm götüreceği görüşüne de karşıdır. Ne denli güçlü, ne denli kesin olursa olsun bir bilim dalı bütün sorunların altından kalkamaz. Böyle bir savla ortaya atılan bilim daha başlangıçta kendi kendini kandırıyor demektir. Evrende tek türden olay, tek türden varlık yokturki onlarla ilgili bütün sorunları tek türden bir bilim dalı çözümleyiversin. Özellikle düşünce akımlarında böyle bilim verilerine karşıt bir tutum vardır. Bilimin bütün toplum katlarına ulaşamadığı, onları gereğince uyarıp aydınlatamadığı ülkelerde göze parlak görünen bir akım ortalığı allak bullak eder. Kendi görüşleri dışında doğru, gerçek tanımaz, bütün sorunların çözümünü tek nedenle, yalnız tutumuna, kendi anlayışnıa uygun düşen ilkede arar. Bu tutum karşı tutumun doğmasına yolaçar, düşünme bağımsızlığı, davranış özgürlüğü ortadan kalkar. Bunun sonu çatışmadır. Böyle bir ortamda geçmiş geleceğe aktarılmak istenir, bunun adına da bilim denir. Geçmişin paslı kalıntılarıyla yüklü başlar birer örnek bilgin olarak dolaşır ortalıkta. İnsan, bu ortamda, bir yaratıcı varlık, bir değerler kaynağı değil geçmişi geleceğe taşıyan bir yükçüdür ancak. Nerde geçmiş örnek sayılırsa orda bilim gelişme olanağı bulamaz. Donmuş örnekler bilimin en azgın yolkesicileridir. Oysa bilimde yol kesme yok, yol aydınlatma, yol gösterme önemlidir. Eskiye aşırı ölçüde bağlı kalınan yörelerde bilim anlayışı, bilim bilinci doğmaz, dışarda eğitim gören aydınlar olsa bile gelişme olanağı bulamaz.

Bilimin gelişmesi gerekli ortamın, düşünme düzeyinin sağlığına bağlıdır. Düşünce toprağının verimli, ürün yetiştirmeye elverişli olmadığı ortamlarda bilim gelişmesinden sözedilemez. Sonra, bilim, tek başına gelişen, bir bozkır ortasında yerden biraz yükselen bir sol-

gun ot gibi değildir. Onun bir çevresi, birlikte yürüyeceği yoldaşları vardır. Bu yoldaşlar arasında en önde geleni felsefedir. Deney bilimlerinin gelişmesi için felsefeye, deneye dayanan, tutarlı felsefe gereklidir. Felsefenin özünde de insan sevgisi, doğa sevgisi vardır. Bu sevginin yerini doğa ötesinde bir varlık alınca bilimin yolu kapanmış, damarları kurutulmuş demektir. Bundan anlaşıldığına göre insan kendine, doğaya yöneldiği yerde bilim, felsefe dirilir, yeşerir.

Çağımızın biliminde doğa sevgisi, insan sevgisi ağır basıyor, ancak uygulamada bilim bağımsız değildir, bilginlerin dedikleri değil, bilimle ilişkisi, bilginle yakınlığı olmayan yöneticilerin diledikleri gerçekleşiyor. Bu yüzden bilim de, bilgin de yöneticilerin, başı baş insan sürülerinin egemenliği altında çağının yalnızlarıdır. Bilgin çağımıza yabancılaşmıştır, yönetimler onu çağımızın dışına atmıştır. Bilimin, bilginin yalnız buluşlarından, olanaklarından yararlanma yoluna gidiliyor, onların ereği, görüşü bir yana itiliyor. Bilim, çağımıza yabancıların elinde, tutsaktır. Yönetim, bilimden yalnız başkalarına egemen olma, başkalarını sömürme olanağı beklemektedir. Yöneticilerin bilimden bekledikleri bilime aykırıdır. Bundandır bilimin yönetimle bağdaşmazlığı, bilim olduğu yerde yönetimin, yönetimin olduğu yerde bilimin önemsenmeyişi. Bilimde çalışma, araştırma, yönetimde yaygara, toplumu kandırma, çıkar egemendir. Bu iki tutum birbirini yadsır boyuna. Bilimin insana yöneldiği yerde yönetim insana karşı çıkar. Bilim insanı anlamak, anlatmak ister, yönetim boyunduruğa vurmak, buyruk altına almak. Bilimde insan erektir yönetimde araç. Yönetime güzel görünen, bilim giysisi altında çıkardan yana olan, birçok uzman görürsünüz. Uzmanlar, acılarının dindirilmesi için kendilerine başvurduklarında önce ne verebileceklerini sorarlar say-

rılardan. Bu tutum bilimle bağdaşmaz doğrusu. Uzman bilgindir, karşısında uzmanlık alanına giren bir olay vardır. Bilim önce bu olaya eğilmeyi gerektirir. Oysa uzman bilimi bir yana iterek olaydan sağlayacağı çıkarı öne alır. Uzmana gelen sayrının gövdesinde yeni olan, eşi görülmedik bir sayrılık belirtisi bulunursa, o bundan yararlanır. Bilim kurullarına bildiriler sunar, açıklamalar yapar, ün kazanır. Böylece önemi artar, kazanç olanakları çoğalır. O bildiri yüzünden değeri yükselir. Sayrının yalnız adı kalmıştır. Uzmanın kazandığına ortak değildir. Uzman kazandığından sayrıya bir kırıntı bile vermeyi düşünmez, ona sağolasın da demez. Oysa o yeni belirtiyi ortaya çıkardığı sayrıdan emeğinin karşılığı alınmıştır. Bu şu demektir: Bir ülkede toprakaltı varlıkları konusunda emeğinizin karşılığını alarak çalışıyorsunuz, sonra o topraktan bulup çıkardıklarınızı toprağın gerçek iyesine kazancınızdan bir nesnecik ayırmadan götürüp başkalarına satıyorsunuz. Burada yapılan bilim adına da, insanlık adına da, emek adına da açıkça soygundur. Bilimde karşılık bekleme, başkasını sömürme yoktur, olayı aydınlatma vardır, derken, bunu düşünmüştük. Yalancı bilgin burada bilim adına bilimle bağdaşlamayan bir eyleme geçmiş, insan varlığının dışına taşmıştır. Onun gözünde insan bir kazanç aracıdır demek. Çağımızda, bütün ileri ülkelerde, durum böyledir demek bilim adına işlenen suçu ortadan kaldırmaz, suçluların sayısını arttırır ancak. Bu yönetimin, çağımızın bilime aykırılığını belgeler.

Bilimin araç olduğu yerde uygarlığın anlamı kalmamıştır. Uygarlık bütün araçların, onları erek sayan anlayışların üstündedir. Bilimi kendi başına suçlu sayma olanağı yoktur, o bütün suçların, suçlamaların üstünde, kendince arınmıştır. Suç onu kötüye, onun verilerini ona aykırı işler yolunda kullananlarındır. Öyleyse bili-

min bir insan uzantısı olarak gelişmesi uygarlığa, insan varlığına aykırı mıdır? Değildir. Aykırı olan bilimin özünü kavramadan, ereğini, değerini anlamadan, bilim adına davranan yalan dolancıların tutumudur, düzmece bilginlerin yoludur. Onların önüne geçmek için bilimi bütün toplum katlarına elden geldiğince yayma, duyurma gereği vardır. Bilimle sağlanan sanların ancak bilim yolunda, insan mutluluğu uğrunda kullanılmasına olanak sağlama yolu aranmalıdır. Bunu da gene bilimerleri başarabilirler.

Bilimin insana yabancılaşması onun yolundan saptırılmasıyla oluyor. Bunu da düzmece bilginler yapıyor. Başkalarının başarılarını, öğretim - eğitim kurumları gereğince, yeni kuşaklara aktarmayı görev edinenler birtakım bilim sanları kazanıyor, aşama aşama yükseliyorlar (Prof.lük gibi). Bu sanlar onlara görevleri gereğince verilen aşamaların belirtileridir, birer yetki belgesidir. Oysa görev gereği alınan bu sanlar, düzmece bilginlerin elinde, görev alanları olan kurumların dışında bir kazanç aracı, çıkar olanağı olarak kullanılıyor. Bilim kendi sınırları dışına taşırılmış, bilgin görevinden uzaklaşmıştır. İnsan, en başarılı uzantısını kendini tutsak etme, sömürme uğruna tüketmeye koyulmuştur. İnsan bir değer varlığı, bir öz değil bir araçtır burada. İnsanın insana araç olması, insanın kendini tüketmesi budur işte. Oysa, bütün yaşamı boyunca doğayı, doğada yoğunlaşan konuları işleyen, öğrenip öğreten bir kimse, bir uzman ne kazanabilir öğrenmekten başka? Öte yandan, onun başarılarını öğrenen, bir bilim sanı kazanan, öğrencilere öğretmekle görevlenen kimse, bu kendinin olmayan başarılardan sağlanan yetkiyi, görev kurumu dışında çıkar uğrunda kullanmaya koyulur. Kötülüğün kaynağı budur işte.

Bu neden böyle oluyor, bilim kendini, kendine ay-

kırı kullanımlardan kurtaramıyor? Bunun özünde düğümlenen sorunun karşılığı çok üzücü, çok tiksindiricidir. İnsan burada kendi gücünü başkalarına kaptırmış, eli kolu bağlanmış bir durumdadır. Bu da ortamın yapısı, geçmiş yılların kalıntılarına dayalı düzenin, geleneklerin, inançların topluma egemen oluşu yüzündendir. Bunun adına *baskı* denir. İnsanın insana tutsaklığı böyle başlar bilim ortamında.

SEVGİ

İnsanın başkasını kendisinde bulmasıdır sevgi. Özünde bilme, anlama, başkalarını yürekten tanıma vardır sevginin. Bir boşluğun doluşu, bir yokluğun varlığa dönüşü, bir eksikliğin giderilişidir sevgi. İnsanın kendi özünde başkasıyla bütünleşmesi, sevginin en belirgin özelliğidir. Sevgi bir yandan doğal, bir yandan da eğitimle kazanılan, insan özünü oluşturan, davranışlarını biçimlendiren, köklü bir eğilimdir. Onun doğal yanı içgüdüye, insanın etine kanına bağlıdır denebilir. Bu sevgi doğal ortamda bulunan yakınlık kurulmuş, ilgi duyulmuş, birlikte yaşanmış varlıklarla bağlantı biçiminde ortaya çıkar. Bunun okumakla, öğretimle pek ilgisi yoktur. Çok okumuş bir ananın çocuklarına çok, az okumuş bir ananın az sevgi duyacağı ileri sürülemez. Eğitim, öğretim bu sevgiyi geliştirir, besler, daha anlamlı kılar. Ancak eğitimin hangi türü, hangi biçimi olursa olsun böyle bir sevgiyi yaratamaz. Sevgi insan varlığının özünü anlamlandıran, onun oluşmasını sağlayan özlerden biridir.

Eğitimle kazanılan, daha doğrusu eğitimle geliştirilen, alanı genişletilen sevgiye gelince iş değişir biraz. Bu sevgi de belli bir ortamla sınırlanma, yalnız yakınlık kurulanlara, ilgi duyulanlara yönelme yoktur. Evrene, bütün insanlara, doğa varlıklarına, öteki dirilere, bitkilere açılan, insan bilincinin uzandığı bütün bucaklara yayılan bir sevgidir bu. Kötü doğada, insan özünde olmakla birlikte gelişmesi, beslenmesi insan emeğine, insanın aydınlanmasına dayanır. İnsan bu sevgiyle evrene açılır, görüş alanı genişler, yüreği büyür. Bütün soydaşlarının sıcaklığını kendi kanında, yüreklerinin çarpışını kendi göğsünde duyar. Bu sevgide karşılık, bencillik, çıkar, pusuya yatmış bir umuş, bir bekleyiş yoktur. Bu sevgi insanın olgunluk aşamasına göre yoğunluk kazanır. İnsanseverlik adı verilen düşünce akımının özünü biçimlendiren, ona değer kazandıran bu tür sevgidir. İnsan varlığının en geniş, en uzun boyutu budur. İnsanı uygarlaştıran, yaratıcılığa, başarıya, kardeşliğe, birlikte yaşama mutluluğuna ulaştıracak eğilimleri emzrien bu sevgidir. Bunun olmadığı göğüste insanın anlamı da çok dar boyutlar içinde kalır.

Uygarlık alanında yeralan bütün yaratmaların özünde, oluşunda bu sevginin kokusu, sıcaklığı duyulur. Onsuz bir yaratma, bir biçimlendirme olamaz. Yaratma bu sevginin eyleme dönüşmesidir de denebilir, bir akım olarak. Sevmeyen yaratamaz, yaratmaya koyulan sevmeden edemez. Sevgi insanı bilmeye, öğrenmeye iterken ilgi alanını genişletmekle kalmaz çevreyle bağlantı kurmayı, evrenle bütünleşmeyi de sağlar. İnsan sevdikçe açılır, açıldıkça sever. Bu, birbirini gerektiren, iki karşılıklı eylemdir. Topraktan besinini aldıkça, özsuyu içtikçe gelişen bir bitki gibi insan da sevdikçe başkalarıyla bütünleşerek büyür. Bu büyüme insanın düşünme bakımından bağımsız olmasına yarar. Sevgi olmayan yerde

içekapanma, çevreden kopma olduğundan tükenmeyi hızlandıran, bağımlı olmaya götüren bir içbaskı vardır. İnsan burada evrenden kopuk, soydaşlarından uzaktır, ortamına bile yabancıdır. Yabancılaşmanın bütün türleri sevgi yokluğundan türer. Savaşlar, üretim - tüketim alanlarında birbirini yokedici yarışmalar, çekişmeler, sömürüler, baskılar, daha nice olumlu sonuca varamayan eylemler sevginin bulunmadığı yerde çıkar ortaya. Sevgi bir yaklaşma, adı geçen davranışlar ise uzaklaşma, özden ayrılmadır. Yaşam alanında bütün çoğalmaların, üremelerin özünde bilinçsiz de olsa yoğun bir sevgi vardır. Bunu birbirini sevmeyen, sevemeyen iki insanın biraraya gelemeyişinden, birlik olamayışından anlarız. Ne denli güzel, yakışıklı olursa olsun birbirine sevgi duymayan, özden birbirini istemeyen bir erkekle bir dişiyi bir arada tutma olanağı yoktur. Ancak bu gelişmemiş bir doğal eğilim olarak kalmıştır.

Burada sözü edilen sevginin bilge *Empedokles*'in varlıkları oluşturan ilkelerin (toprak, su, yel, od) birleşmesini, yeni varlıkları ortaya çıkarmasını sağlayan sevgisiyle ilgisi yoktur. Onun anladığı sevgi doğanın özünde bulunan, oluşu gerçekleştiren yaklaştırıcı güçtür. Taşta, bitkide, ocakta, diri, diri olmayan bütün varlık türlerinde vardır bu özdeğe dayanan güç. Oysa burada sözkonusu olan sevgi genellikle bilinçli dirilerin, insanların ilerlemelerini oluşturan yaklaştırıcı, anlamlı itimdir, insanın kendi dışındaki varlıklara, evrende duyduğu bilinçli ilgidir. Sözgelişi, insanlar birbirlerini, evreni sevmelidirler, derken burada sevmenin bir insan eylemi olduğu, bilincin süzgecinden geçtiği görülür. Ayçiçeğinin ayışığına yönelişiyle bir insanın kuzuyu, bıldırcını, serçeyi sevmesi özdeş değildir. İnsan sevgisinde belli bir anlam, bir içerik vardır. İnsan neden sevdiğini, sevgisinin kaynağını, yönünü bilir. Doğal eğilimlerde bu bilme

söz konusu olamaz, orada yalnız içten gelen itim, yaşama biçimi belirgindir.

Sevgi kişinin önce kendini, sonra başkalarını, çevresini bilmesiyle başlar, onun özünde bilme bir oluş ilkesi olarak yeralır. İlkin görmekle, duyular yoluyla tanımakla başlayan sevginin en yüksek aşaması görmediği, yalnız varlığını kesinlikle bildiği bütün insanları sevmedir. Bu bilgece, aydınca, bilgince bir sevgidir, bütün duyuların, duygulanımların ötesindedir. Bunda sevileni görmek, onunla oturup söyleşmek, yemek yemek, içki içmek, arkadaş olmak, birarada bulunmak gerekli, önemli değildir. Bu sevginin yüreği bütün insanlar için, bütün evren için çarpar. Kişi burada varlığının uç çizgilerine ulaşmış, evrenle, bütün soydaşlarıyla bütünleşmiştir. Böyle, insan özünü biçimlendiren bir bütünleşme düşünen başları yeni yeni atılımlara, bütünleşme doğrultusunda, yeni buluşlara, yeni yollar aramaya iter. İnsan belli bir düşünce çevresinde dolaşıp dursa bile durgunlaşamaz. Sevgide bir yerde çakılıp kalmak yoktur. Belli düşünce çevresinde dolaşan, kendi, ya da kendi gibi düşünenler dışında kalanlara karşı bir ilgi, bir saygı duymayan, yalnız kendinin olanı, kendine uyanı gerçek sayan, doğru gören bir kimsede sevginin yerini katılaşmış bir düşünce bencilliği almış demektir. İlk bakışta sevgi gibi görünen bu eğilim, gerçekte, bütün sevgiye karşı gerici nitelikte bir tutumdur. Sözgelişi toplum yönetimlerinde kendi görüşlerinden başka türlü düşünceler taşıyanlara karşı güdülen katı davranış, doğruyu, yararlılığı yalnız kendinde görme eğilimi, bu nedenle kendinden olanlara duyulan ilgi, yakınlık, bir sevgi değildir. Bu eğilim somut bir çıkara dayanır. Bunun böyle olduğunu, yönetimlerde, toplum kurumlarında düşünce değiştirenlerin arkadaş, görüş değiştirmeleri olayından anlamak kolaydır. Üç gün önce kendi yanında olan bir

kimseyi, üç gün sonra, başka görüşü savunan bir topluluğun, yönetim anlayışının içinde görünce duyulan öfke, yüzçevirme, kırgınlık bunun açık bir örneğidir. Genellikle baskı yönetimlerinde görülen yakınlaşmalar, il. gilenmeler sevgi kavramının yanından bile geçmez.

Sevginin oluşmasında bir benzerlik, bir özbirliği, özdeş düşünce ortamında bulunma gereği vardır. Bu insanın kendinden olmayanlara (düşünce bakımından) hınç duymasını gerektirmez. Hınçla, öfkeyle sevgi bağdaşmaz, çelişir boyuna. Bu yüzden bilen kişi sevebilir. Sevginin yazıya, düşünce ürünlerine, başka türden büyük yapıtlara, evrene, kişilere, başka türden varlıklara karşı yönelmesi de bir bilgi gereğidir. Tarımcı ekini, yemişi, çiçeği, beslediği evcil dirileri yalnız onlarla sağlanan gelir, çıkar nedeniyle seviyorsa buna sevgi denmez. Sevginin özünde çıkar yoktur da ondan. Bir tarımcının sağladığı çıkar dolayısiyle beslediği koyunu sevmesi, bir kocanın karısını yalnız onunla yattığı için sevmesi özdeştir, bunların sevgiyle ilgisi yoktur. Bunlar birer doğal eğilimdir. Bu yüzden, insanlar arasında tükenmez söylentilere, çekişmelere yolaçan şu ünlü «aşk» da bir sevgi değildir. Sevgide kopma yoktur, oysa «aşk» düzensizdir, karşılıklı gerektirimler ister. Günlük konuşma dilinde sevgi karşılığı kullanılan Arapça bu «aşk» sözünden anlaşılanı burada konu dışında bırakma gereği vardır artık.

Sevgi, bir anlamda, yaşama ilkesidir. Sevmeyen insan yaşayamaz. Yaşama bir ilgiler, davranışlar toplamıdır. Evrene, soydaşlarına, sözün kısası bizi kuşatan varlık düzenine karşı sevgi duymayan için yaşama anlamsız bir eylemdir. Böyle bir eylem de insanın dışındadır. Doğa düzeninde yalnız diriliğini sürdürür gider. Oysa insan doğada yalnız bir diri değildir. Ona, insan olarak, anlam kazandıran eylemler, davranışlar değişiktir, çok-

tur. İnsan için sevmek, ayrı bir varlığa bağlanmak, onunla bir birlik içinde oluşmaktır. Seven kimsenin yüreğinde sevdiğinin, şu sevilen denenin, ayrı bir aşamada kalması önemli değildir. Seven, sevilende kendini güçlendiren bir öz bulur, bulmazsa sevemez onu. Bu öz bir çıkar varlığı, bir araç değildir besbelli. Sözgelişi bir yontucunun mermere yaklaşmasıyla bir oduncunun ağaca yaklaşması arasında büyük bir ayrılık vardır. Mermere döşemeci, duvarcı, ölü sinlerini yapıcı birçok kimse yaklaşır, onunla kazanç sağlar, yaptığının karşılığını alır istediği gibi. Oduncu da öyle. İyi ağacı seçer keser, yarar, satar, istediğini kazanır gene. Oysa mermere yaklaşan yontucunun durumu öyle değildir. Önce işleyeceği mermere karşı içten bis sevgisi olmalı. O sevgi onun mermeri seçmesinden yontusuna son biçimini verinceye değin üzerinde çalışmasını, işi bitince ortaya çıkan üründe ilgisinin, beğenisinin sürmesini gerektiren bir özden bağlılığı sağlar. Oduncu için durum başkadır. Odununu satıp karşılığını aldıktan sonra onunla ilgisi kalmamıştır. Yontucu yapıtını satsa bile onda kendini sürdürür, ortaya koyarken sevgisinin yansıdığını görür bittiğinde de. Kuzularını büyütüp satmak için seven bir kimseyle oynamak için seven çocuk arasında çok ilginç bir ayrılık, bir varlığa yöneliş vardır. Çocuktaki eğilim bilince dönük, katkısız, pırıl pırıl bir sevgidir, bir bütünleşmedir, ötekinde öyle değildir, çıkar vardır işde. Çocuğun elinden kuzuyu aldığınızda onun varlığında bir eksilmenin dışa vuran yansımasını sezersiniz. Oysa istediği gelir karşılığı kuzuları satanda o özlü sevginin yerini bir kazanç sevincinin aldığını görürsünüz açıkça. Bu yoğunlaşmış ayrım insanın anlaşılmasında çok sağlıklı bir belirlenmedir. Çocuğun tutumunda insanın özü, satıcının davranışında insanın sığlığı sözkonusudur. Çocuk sevdiğiyle bütünleşmekte, satıcı sattığıyla kazanmaktadır.

Yukarda verilen örneklerde, insanın özüyle davranışları arasında ortaya çıkan, varlık ayrımı seriliyor gözler önüne. Doğa düzeninde bir kadının düşen bebeğiyle bir geyiğinki arasında olay olarak önemli bir ayrılık görülmez. İkisinde de doğum öncesi bir bozukluk sonucu beklenen durum sözkonusudur. İnsanda, doğuran bir kadın olarak, görülen sarsıntı geyikte olmuyor. Burada, iki diri arasında, büyük ayrımlar vardır, denecek. Ayrım sözkonusu değil. Kuzularını satan kimseyle yavrusunu düşüren geyik arasında da diri olarak kuruluş ayrılığı var, ancak elden giden karşısında davranış ayrılığı yok. Dişinin gövdesinden kopup gidenle tarımcının besleyip sattığı arasında bağlantı kurulamaz, diye, bir sav ortaya atılırsa onun karşılığını da yontucunun işlediği mermerle döşemecinin işlediği mermer verir kolayca.

İnsan bütünleşemediği, kendi özünde, kendinden olduğuna inanmadığı bir varlığa karşı sevgi duyamaz. Sevgi gibi görülen eğilim sığ bir ilgidir orda. İnsan sevgisini tek yanlı olarak görme açık bir sömürüdür. Böyle bir sevgide karşılığı bulunmaz ilginin. Burada alçaklaşır kişioğlu. Sevmediğini, çıkarı gereği, sever görünür. Bir yudum su vermediğinden bir çömlek ayran içerse bu bir soysuzlaşmanın, özden yoksunluğun dışa vuruşudur.

Sevginin en çok kötüye kullanıldığı, özünden koparılarak yansıtıldığı yer ulus yönetiminin ele geçirilmesinde, seçimlerde yaratılan ortamdır. Burada yöneticiler, çıkarcılar kendilerini gizler, gerçek ereklerini saklar, topluma güzel görünmek için boya değiştirir, içi başka dışı başka olur, sevmeden sever görünürler. Sağlam bir eğitim düzeyinde olmayan, gözleri çağın gerçeklerine, bilgilerin aydınlığına kapalı kalan toplumlarda bu olay yaygındır, gününe göre de geçerlidir. Böyle toplumlarda eğitim birtakım anlamsız, çağın dışında kalmış, yalnız avlamaya, kandırmaya elverişli, istenen yo-

ruma uygun boş kavramlar üzerine oturtulur. Gençlere sevgi adına, gerçek adına boş kavramlar, yorumdan öteye geçemeyen geçersiz bilgiler verilir. Eğitim, öğretim «başta bulunanların» güzel gördükleri bir duruma sokulur. Böyle bir eğitim sevgiden yoksun, geçersiz, belli bir topluluğun çıkarına dayandığından insanı geriye iter, çağın dışına sürer, çağa yabancılaştırır boyuna. Tekelci, baskıcı yönetimler böyledir.

Bilim, yaratma alanı olan sanat sevgisi insanda en yoğun, en karşılıksız, en sürekli olan bir sevgidir. İnsan bununla kendini de, çevresini de, çağını da aşar. Bütün büyük yaratmaların, uygarlıklara ışık tutmuş buluşların özünde bu sevgi itici, geliştirici güç olarak vardır. Bilginde, sanat insanında, bu sevgi, bir yaşama, varolma koşuludur. İnsan bu sevgiyle bir konuya yönelir, düşünme akışı içindeki yerini bulur, tutumunu belirler. Yukarda sevgi kişinin kendinde başkasını bulması, onunla bütünleşmesidir demiştik. Bu bulma, bütünleşme yalnız insanla bağlantılı değildir. Açıklamalar bilim, sanat gibi yaratıcı alanların da sevgi kavramında toplandığını gösteriyor. İnsanın bilimle, sanatla dolması, bütünleşmesi kendini «başka olanla» kaynaştırmasıdır. Bu kaynaşma bir varolma eylemidir, yoksa bilginin, sanatçının oluşma olanağı kalmaz. Sanatla kaynaşıp bütünleşmeyen bilgin olamaz başka türlü.

İnsan sevgiyle ilkin çevresine, sonra soydaşlarına, evrene açılır. Bu açılmanın tek yolu bilme, anlamadır. Bildikçe, anladıkça insanın sınırları genişler, çevresi büyür. Kendi içine kapalı kimselerde «ben» sevginin çakılıp kaldığı bir yerdir, daha doğrusu düştüğü bir karanlık kuyudur. Bu nedenle yalnız «ben»le sınırlanmak insanı bütün yaratıcı, bulucu atılımlardan, eylemlerden alakoyar, onu bağlar. Böyle bir kimse kendi kendinin tutsağıdır, bağımsız değildir. Okumamış, yeterince aydınlan-

mış bir kimsenin sevgisi kendi benliğine, çıkarına dönüktür. Böyle bir kimseden evrene açılma, evren yurttaşlığı gibi ileri atılımlar beklenemez. Bilginin aydınlatmadığı, ya da yalnız süs olarak kaldığı yörelerde de sevgi içe, benliğe yöneliktir. Büyük sevgiler, bütün insanları kuşatan sevgiler, kişinin kendini aşmasıyla başlar. Seven kişinin yurdu evren, yurttaşları da bütün insanlardır. Çağımızda sevgiyi böyle anlamayı uygarlık gereği diye benimseyen bir eğitim-öğretim düzeni var mıdır? Bunun karşılığı kolaydır: yoktur. İnsanları topluca öldürmek, güçsüzleri sömürmek, başka ulusların egemenliklerini ortadan kaldırmak, yeryuvarlağı üzerinde tek sözü geçer ulus olarak kalmak çağımızın geleceği kuşkulara boğan, bütün ulusları büyük ordular donatmaya iten tutumudur. Bunun uygarlıkla bağlantısı yoktur, ancak yaygın olan da budur günümüzde, egemen çevrelerde, yönetim kurumlarında.

Sevgi yumuşatır insanı, yüreğini bütün kabuklaşmalardan uzak tutar. Seven insanın özünde yalnız iyilik, erdem, saygı biçimlenir. Eğitimin yaygın olmadığı, dinlerin bütün kurumlara egemen olduğu toplumlarda evreni kucaklayan bir sevgi gelişemez, doğamaz. Din, yalnız kendinden olanı sevmeyi buyuran, bencil bir kuruluştur. Bütün katılıkların kaynağıdır. Bundandır dine bağlı toplumlarda büyük yaratıcıların, büyük başların yetişmediği, büyük sevgilerin doğmadığı.

SAYGI

Başkalarının varlığına inanma, varlık sınırlarını bilmedir saygı. Bir kişinin karşısında başkası nerden baş-

lar, nerde biter biçiminde bir sorunun çözümü saygının ilk açıklanmasıdır. Düşünen kişi, kendi varlık çizgilerinin başlangıç, bitim yerlerini bilince, görünce başka bir varlıkla karşı karşıya geldiğini anlar. Burada bir soru çıkar karşısına: Duracağım yer neresidir? Bu sorunun çözümü saygının anlamını belirler.

Saygının en yakın özdeşi sevgidir. Sevginin olmadığı yerde saygının, saygının bulunmadığı ortamda sevginin anlamı yoktur. Öyleyse seven sayar, sayan sever. Bu tutum insanın başka bir uzantısıdır bilgi ortamında. O da kendi yeriyle başkasının yerini bilmedir. Bilginin, bilincin ışığından yoksun bir başta saygıyı aramak da boşunadır hani. Önce insanın ne olduğunu bilmenin gereği vardır saygıyı kavramada. Bilimsiz saygı boş bir kavramdır, gerçekle, yaşamla bağlantısı yoktur. Kimileri saygıyı büyükle küçük arasında bir ilişki, bir davranış biçimi diye yorumlar. Oysa saygı davranıştan çok bir ilkedir, insanı bütünleyen, yalnız insanda sözkonusu olan, ilkelerden biridir. Saygının geleneklerle göreneklerle, eskiden kalma alışkanlıklarla açıklanması, yorumlanması yaygındır. Bu kökünü geleneklerde bulan yaygınlık saygının anlamını karartır boyuna. Saygıya dıştan bakmaya yolaçar. Saygıyı bir «değer» olarak görenler, onu, yaşamın içinde değil de düşünce ortamında varmış gibi gösterirler. Bu tutum onu gerçeğinden koparmadır. Yaşamda yeri olmayan, insan davranışlarını düzenlemeyen, insan varlığının anlaşılmasına katkısı olmayan bir saygının düşüncede varolması bir kuruntudur ancak.

Başkalarının aykırı düşüncelerini benimser, ya da onaylar görünmek, yalan karşısında büyük-küçük ayrımını gözönünde bulundurarak susmak saygıyla bağdaşmaz. Gerçekle ilgisi olmayan sözde bilgi karşısında, gerçeği bilip savunanın tutumu neyse, saygı konusunda da öyle olmalıdır. Saygı gerçeği sevmektir, savunmak.

tır. Onun yaşla, yıllarla ilgisi yoktur, o bir öz işidir, varlık sorunudur. İnsan saygıya ne denli geniş yer verirse o oranda dışa açılır, başkalarını anlama olanağı bulur.

İnsanın kendini bilmesi başkalarını anlamasını sağlar derken gözönünde bulundurulan varlık çizgisidir. İnsan nerede başlar, nereye değin uzar, kendi yerini nasıl doldurur türünden soruların arkasında özünü bilme vardır. Saygı da bu özünü bilmededir. Başkalarını saymanın, sevmenin tek yolu insanın ilkin kendini bilmesi, sevmesidir. Kendine saygısı olmayan bir kimseden başkaları için de saygı beklenemez. Kendini bilmeme dağınıklık, düzensizlik, başıboşluk gibi çelişik durumlar içinde çalkalanmaya iter insanı. Dağınık, düzensiz, başıboş insanın kendine saygısı yoktur, o yalnız bir diri yığındır, biçim olarak insandır.

Bilgi bakımından derinleşen varolmanın, insan olmanın, düşünmenin özüne varan, yeryüzünde yerini, görevini bilen kimsenin saygı konusunda bir görüşü olabilir. Saygı bir yükümlülük değil, bir bilinç işidir, insanın özüyle bağlantılı bir varlık koşuludur. Saygının olmadığı yerde bilginin değeri, insanın önemi yoktur, uygarlık sözkonusu değildir. Değer bilişten geçer saygının yolu.

Saygı yalnız insandan insana yönelmeyi gerektiren bir eğilim değildir. İnsanca olan, insan elinden çıkan bütün varlıklar karşısında saygı duyma gereği vardır. Sözgelişi eski bir uygarlığın günümüze kalan ürünleri karşısında, inançların etkisi altında kalarak, yıkıcı bir tutum takınmak saygının ne olduğunu bilmemektir. Çoktanrıcı dinlerden kalan uygarlık ürünleri karşısında tektanrıcı dinlerin tutumu saygısızcadır. Hıristiyan dininin eski tapınakları, uygarlık kurumlarını yıkması, İslâmlığın kendinden önce gelmiş bütün uygarlık ürünlerine karşı çıkması, yasaklar koyması, dinlerin birbiri-

ni geçersiz sayması saygı bilincinin yeterince gelişme olanağı bulamayışındandır. Saygı bilinci düşünce alanında tek yanlı olmayı, bencil davranmayı ortadan kaldırır. Ulus yönetiminde yasakların çokluğu, özellikle düşünme ürünlerine karşı sınırlamalar koyma, insanların yeterince aydınlanmayışı, eğitimin gereğini yerine getiremeyişi yüzündendir. Saygının olmadığı yerde yalnız baskı geçerlidir. Geri kalmışlığın bir belirtisi de budur. Saygının yerini baskı almıştır. Tek elle, ya da tek bir kurumla yönetilen ülkelerde saygı buyruk niteliğindedir.

Saygının en büyük yıkımı yarı aydınların ortama egemen olmalarıdır. Sorunlara yüzden bakan, olayları sığ bir ilgiyle izleyen, öze varamayan bu tür insanlar saygıyı başkalarına güzel görünme, kandırma, kendine çekme aracı olarak kullanma, yandaş toplama yolu diye yorumlama eğilimindedir. Onların gözünde saygı özle değil çıkarla bağlantılıdır.

Saygı davranışla biçimlenir, dile gelir. Eskilerin ileri sürdükleri saygı bir kavramdı, yalnız düşünce ortamında vardı. Çağımızda saygı bir davranış, bir insan eylemidir, yaşamın akışı içinde diridir. Eski felsefe saygıyı bir değer olarak bağımsız varlık niteliğinde görürdü. Oysa insandan bağımsız, yaşamda yeri olmayan, uygulanma olanağı bulunmayan bir saygı söz konusu değildir. Dinlerin anladığı saygı da geçersizdir. Din saygıyı bir inanç varlığı olarak görür. Ona göre saygı dinin dediğini, Tanrı'nın buyurduğunu yapmakla bağlantılı olup karşılığında tanrı bağışı (sevap) vardır. Böyle bir karşılık saygının özüne aykırıdır. Onun çıkarla, karşılıkla, kazançla ilgisi yoktur.

Bir toplumun uygarlık aşamasındaki yerini anlamada saygı kesin ölçü niteliğindedir. Okumamış, geri kalmış topluluklarda saygının yalnız adı vardır, ya da ilkel inançların buyruğunda bir davranış diye yorumlanır.

İnsanlar arasında kurulan yakınlıklar, bağlar, gönüldeş-likler, içtenlikler saygının bir yana atılmasını, bütün davranış kurallarının bırakılmasını gerektirmez. Saygı bir sorumsuzluk, sınır tanımazlık anlamını içermez. Gene insanlar arasında bir yaşama koşulu olan doğal yakınlaşmalar, evlilikler, dişi-erkek ilişkileri saygının bırakılması anlamında anlaşılmamalı. Özellikle evlilik bağlantılarının saygı dışına taşması anlaşmazlığa, eşlerden birinin baskısına, ötekinin ezilmesine yolaçar. Evli eşler arasında en gizli ilişkiler bile bir saygı ilkesine dayanma gereğindedir. Aydınlanmamış yörelerde evlilik, daha çok, erkeğin yaşamın tadını çıkarması, işini görecek birini bulması anlamında alınır. Kadının, erkeğin gönül eğlencesi olarak yorumlandığı toplumlarda saygı yoktur, gizli baskı vardır. Böyle toplumlarda kadın insan bile sayılmaz. Erkeğe eş olmak onun varlığında erimek, kişilikten yoksun kalmak demek değildir. Doğa düzeninde tek başına ne erkek, ne kadın vardır. İkisi bir «bütün»dür. Daha doğrusu doğada insan vardır. Erkek, dişi ayrımı birinin ötekini buyruğu altına alması için değil, doğal düzeni, diriliği sürdürmek içindir. Eşine bir «eğlence aracı» olarak bakan, ya da onu bir süstakısı gibi gören erkek uygar olmadığı gibi gelişmemiştir de. Kadının bir «buyruk varlığı» olarak anlaşıldığı ortamda uygarlık saygıyı anlayacak aşamaya ulaşamamıştır.

Bilgiye, sanata, sözün kısası insan ürünlerine duyulması gereken saygının kökünde inanma, değer bilme saklıdır. İnsan bilmediği, anlamadığı bir yapıta karşı saygı duyamaz. Bu tür yapıtlar karşısında saygının oluşması eğitime bağlıdır. Durum doğa varlıkları karşısında da böyledir.

Ünlü bir sanatçının elinden çıkmış bir yontu, bir resim karşısında onun çıplaklığı, ya da beğenilmeyen

başka bir yanı yüzünden duyulan öfke yalnız saygı yokluğunun değil, eğitilmemişliğin, yontulmamış inançların katılığındandır. Gözleri evrenin ötesinde, gerçek olmayan uydurma bir varlığa yönelik, yüreği gerçekleşme olanağı olmayan bir mutluluğun boş umutlarıyla dolmuş bir kimsenin bütün saygısı «olmayana»dır. Böyle bir saygı bir kuruntudur, özünde çıkar bulunan bir bekleyiştir. İnsan böyle aşınır, özünden kopar. Sözgelişi Tanrı'ya duyulan saygı ikiyüzlüce, çıkarlara, korkulara dayalı, özsüz bir saygıdır, bir aldanıştır. Olmayan, yalnız varsayılan bir nesneye, bir boş kavrama saygı duymak saygının ne olduğunu bilmemektir. Tanrı'ya büyük saygısı olduğunu söyleyen bir kimse, bir yetkili Tanrı'nın yarattığı başka inanç taşıyan insanları öldürmek için korkunç araçlar yapar, yollar arar, ordular düzenlerse, kendi gibi düşünmeyen, inanmayan insanları yoketmeye koyulursa onun saygısı yalandır. Tanrı'ya saygı duyan bir kimse Tanrı'nın yarattığına inandığı başka düşünceli insanlar karşısında da eğilir, somurtmaz. Saygının yüzü güleç, yüreği sevgiyle doludur. Saygının kılıcı, topu tüfeği yoktur.

Tek kişinin gücüne dayanan yönetimlerde, bilgi kurumları ne denli gelişmiş olursa olsun, saygı isteneni yapma, söyleneni dinleme, üstün buyruğunu yerine getirme, kurulu düzene başeğme diye anlaşılır. Bu tür bir saygı anlayışının bilgiyle, bilgelikle ilgisi yoktur. Böylesi kurumlarda insan isteneni yapan bir araç olmaktan öteye geçemez. Daha açığı insan yalnız bir diridir. Bu nedenle yeryüzünde, ne denli çağdaş araçlarla donatılırsa donatılsın, baskı düzenleri uygar kuruluşlar değildir.

Nerede saygının yorumu çok, nerede değişikse orada düşünce bakımından bulanıklık, sarsıntı vardır. İnsanı bir bilgi sorunu, bir araştırma konusu diye benim-

seme olgunluğuna varılamayan ortamlarda insan değerleri de birer araç niteliğindedir, birer süstakısı gibidir. Saygı dışa dönük bir davranış türü olarak toplumda, içe dönük bir eylem olarak da kişinin benliğinde belirir. Bütün söylenenleri olduğu gibi yapan, isteneni düşünmeden yerine getiren bir kimsenin davranışları bir saygı görünümü değildir. Böyle bir kimse kendi benliğinin bilincine varamamıştır. Bu olayın en güzel örneği yönetim kuruluşlarını oluşturan seçimlerdir. Adaylar ortaya çıkar, aralarında seçmeler, elemeler yapılır. Sonra bir adlar belgesi düzenlenir. Yurttaşlar o belgeye oy verme gereğiyle karşı karşıya bırakılır. Böyle bir ortamda gizli baskı vardır, insan saygısı yoktur. Görünüşte yurttaş istediğini seçiyor, dilediğini yapıyor. Gerçekte bunun karşıtı egemendir. Yurttaş eline verilen belgenin sınırları içinde yükümlüdür, bağımsız değildir. Belgedeki adları, sayılarını değiştirme yetkisi yoktur. Bunu yaparsa oyu geçersiz sayılır. Hangi türden olursa olsun belli belgelere dayanan bütün seçimler saygısızcadır. Yurttaş eline tutuşturulan belgeye, seçim düzeyinde adaylığını açıklamamış, bir kimsenin adını yazamaz. Yasalar buna engeldir. İşte bu engel saygının canına okuyan gizli bir baskıdır.

Bu yasaları kimler yapar, kimlere karşı uygular? Hangi ülkede yasalar bütün yurttaşların onayından geçmiştir? Yurttaşların seçtikleri kimselerden oluştuğu söylenen yetkili kurumların saygıya aykırı bir seçim ortamından geldiği belli. Bu durumda insan bağımsızlığı, saygı nerede? Yurttaşlar adına yapıldığı ileri sürülen bütün yasalar gene yurttaşlara karşıdır. Yurttaşın devlete borcu, sorumluluk gerektiren bir görevi sözkonusu olunca polis, jandarma, başka türden görevliler yurttaşın başına üşüşür. Oysa devlet yurttaşa borçlu olunca onun başına üşüşecek, borcunu ödemeye itecek bir güç

yoktur. Yurttaşa düşen, görevli kurumların kapılarında, gün geçirmektir. *Bugün git yarın gel* tek geçerli kuraldır. Özellikle toplumun başında bulunan yöneticilerin işlerine gelmeyen durumlarda başvurulan «özel yönetim» düzeninde böyle olur. Yurdumuzda bunun en üzücü örneklerini gördük. Gereksiz yere sayısız yurttaş içeri alındı, dövüldü, sürüklendi, beklenmedik acılara uğratıldı, yargıçların karşısına çıkarıldı, tartaklandı, yerildi, sonunda aklandı. Bu suçsuz insanların sığınacakları, yapılanların karşılığını isteyecekleri bir kurum yoktur. Görünüşte iş yurttaşlar adına, onların mutluluğu için yapılmış. Gerçek öyle değil, tedirgin olan, baskı yöntemine başvuran birkaç kişiden oluşan yetkililer topluluğudur. İstenmeyen onlardı, bütün çalkantılar onlara karşıydı. Oysa onlar bunu başka türlü gösterip kendi çıkarlarını ulusunmuş gibi ortaya dökmenin alçaklığını erdem saydılar. Kendine karşı olanı ulusa karşı gibi gösteren bir yönetim kuruluşu çağın dışında kalmış bir tutum içindedir. Onda saygının, sevginin yeri yoktur. Bencil düşüşnce burada boyasını başarıyla değiştirir, anlamayan anlayanı, bilmeyen bileni sıgaya çeker, yargılar, içeri atar, tutuklar. Yalnız yasaların dediğini yapmakla görevli sayılan yargıçlar, savcılar yargıladıkları kimselerden çoğunun bildiklerinin binde birini bile bilmezler. Yargıladığı düşüncenin ne olduğunu, hangi aşamalardan geçerek bugünkü düzeye ulaştığını, içeriğini, uygarlık ortamındaki yerini bilmeyen, bilemeyen nice yetkililer vardır toplumda. Okunması suç diye yasaklanan bir yapıtın ne olduğu şöyle dursun adını bile duymamış görevliler vardır. Bakarsınız büyük bir bilgini, yazarı, düşünürü, ozanı düşüncelerinden dolayı suçlayan kimse bir dilekçe bile yazamaz, küçük bir tutanakta bir sürü dil yanlışı yapar. Kimileri de yapıtın boyasına kızar, sevmediği boyadan dolayı yapıtı suç belgesi olarak alır gö-

türür. Sonunda o tutuklanan yapıtın ya tutuklayanın saygı duyduğu din kitabı, ya bir yasa kitabı, ya da suçla ilgisi olmayan bir konuyu işlemiş nesne olduğu anlaşılır. Saygının yalnız adını duymuş yöneticilerden oluşan kuruluşlar böyledir.

Yasaklanandan yararlanma da saygının bilinmeyişinden dolayıdır. Bütün din kurumları böyledir. Ortaçağ bütün bilim atılımlarının karşısına çıkmıştır din adına. Doğuda da, Batıda da böyle olmuştur. Aradan yüzyıl geçmeden o yasaklanan buluştan en çok yasaklayanın yararlandığı görülmüştür. Basım araçlarının bulunuşuna karşı çıkan din çağımızda alabildiğine yararlanıyor onlardan. İslâm ülkelerinde bunun çok gülünç örnekleri vardır. Bugün dincilerin dört elle sarıldıkları uygarlık araçlarını elli yıl önce kan kusturucasına yasaklayan onlardı gene. Böylesi çevrelerde saygı ilkin saygısızlığa, saldırıya dönüştürülüyor, sonra yüzsüzlük kılığında uygulama alanına konuyor.

Bütün güçsüz, içerikten yoksun kurumlar (düşünce, yönetim) saygıyı tekyanlı olarak yorumlar. Saygıyı savunur gibi görünüp kökünü sökmeye çalışır. Saygının yanlış yorumlarından biri de geçmişle, başkalarının yaptıklarıyla övünme, başkalarına öykünmedir. Geçmişi olduğu gibi geleceğe aktarmaya kalkışmak ona saygı duymak değil, özünü bozmaktır. Geçmiş uygarlıkların değeri, önemi kendi «yerlerine oturmuş» olmalarındadır. Onları yerlerinden söküp geleceğe aktarmak soysuzlaştırmak demektir. Sözgelişi çağımızda kimse Avrupa'dan Çin'e yaya gitmeye kalkmaz, uçaktan, öteki araçlardan yararlanır elinden geldiğince. Öte yandan ortaçağ kurumlarını diriltmek, yaşatmak isteyenlerin sayısı az değildir günümüzde. Özellikle düşünce alanında görülür bu. İmdi bir yandan çağdaş olmak, bir yandan ortaçağ özlemi duymak çelişkidir. Bir çağ kendi bütünlüğü için-

de ya alınır, ya alınmaz. İşine geleni al, gelmeyeni at. Burada çağa da, ortaçağa da önem verilmiyor demektir gizlice. Saygı, bir insan davranışı olarak, kıyıya itilmiştir. Ortaçağ, ilkçağ bir ortam olarak kendi sınırları içinde vardır. Onu bölümlere ayırarak çağımıza aktarmak ona saygı duymamak, onu bütünlüğü içinde anlamamaktır bir bakıma. Saygı sorununda «işime geldiği gibi» tutumu geçerli değildir artık.

KUŞKU

Nedeni bilinmeyen olaylar, çözümü kesin olmayan sorunlar karşısında beliren dengesiz duruma kuşku denir. Kimse ateşin yakacağından, ağır bir kayanın altında kalan yumurtanın ezileceğinden, başı gövdesinden ayrılan bir insanın ölümünden kuşkuya kapılmaz. Oysa ölümden sonra dirilmeden, bu evrenin ötesinde başka bir evrenin bulunup bulunmadığından kuşkulananlar çoktur. Kuşku deney ortamının uzağındadır. Kuşkunun iki nedeni vardır. Biri eskiden kalmış, köksüz, belli bir olaya dayanmayan, yalnız gönülde yereden inançlar, dinler, öteki ise bilgisizliktir, yeterince aydınlanmayıştır. Gerçekle kuşku birarada bulunamaz, deney ışığının girdiği yerde kuşkunun karanlığı barınamaz. Kuşkulu kimse gerçeklere sırtını dönmüş, gerçekten korkan kimdir. Onun gözünde evren boyuna sallanan, kayan bir varlıktır. Düşünce bakımından ayakları sağlam bir yere dayanmayan kimsenin özünde çöreklenmiştir kuşku. Nerde karanlık varsa orda kuşku da vardır.

Kuşku, eski bilgelerin ileri sürdükleri gibi insanı

kesinliğe, açıklığa ulaştıramaz. Hangi nesneden kuşku duyuluyorsa o nesne bütünlüğüle aydınlığa çıkamamış, bilinmeyen bir yanı var demektir. Eskiler kuşkuyu ikiye ayırır. Birine kuşku için kuşku, ötekine gerçeğe ulaşmak için bir binektaşı olarak kuşku diye ad verirler. Bu bir yöntem değil, bir aldatmacadır. Yanan bir ocağa elini sokup da, beni yakar mı yakmaz mı, diye düşünmek, bu olayı kesinlikle anlamak için önceden kuşku duymak, duyar görünmek o konudaki eksikliğinden, yetersizliğinden dolayıdır. Önce kuşkulanayım sonra kesinliğe varırım diye yola çıkmaktansa şu bilmediğim yolu iyice öğreneyim demek daha yararlıdır.

Neden yalnız soyut varlıklar konusunda kuşku duyulur da somutlar karşısında duyulmaz? İşte kuşkunun nedeni buradadır. Kimse güneşin varlığından, yeryüzünü aydınlattığından kuşku duyamaz düşünme yetenekleri sağlamsa. Buna karşılık Tanrı, cinler, öte-evren konusunda en kesin bilgisi olduğunu söyleyenlerin içinde bile sökülmez bir kuşku saklıdır. Us ilkelerine bağlanan, bütün sorunları usun ışığı altında çözümlemeyi bilen kimsenin yüreğinde kuşku yoktur. Oysa us ilkelerine bağlanmayan konularda kuşkudan güçlü bir eğilim bulunmaz.

İnsan ne denli dışa dönük, doğa olaylarını incelemeye, gözlemlemeye yönelik bir yaratılışta olursa olsun yetiştiği ortam gereği, birtakım köksüz izlenimler alır. Bunlar kulaktan kapma, deneye dayanmayan, yalnız söylenegelen eski inanç kalıntıları, düşünce kırıntılarıdır. Bilmeden bilinçaltına yerleşen bu izlenimler gün olur insanı tedirgin eder. Olumlu düşünmeye başlayınca gizlice bilinçaltından bilinç yüzeyine çıkar. Öyle gün olur ki insan bunları kendi çalışmalarının, incelemelerinin, gözlemlerinin ürünü saymaktan kendini alamaz. Bunları birden söküp atmak, deneyin süzgecinden geçirmek de

kolay değildir. İşte kuşkunun oluşmasında bunların büyük etkisi vardır. Kökleri, kaynakları iyice bilinmeyen bu izlenimlerin açık birer inanç varlığı olduğunu anlamak da epey yorucudur. Bu nedenle bu tür izlenimleri inanç ortamında sayma yolu kapalıdır. Sözgelişi güneşin yeryüzü çevresinde döndüğünü ileri süren düşüncenin kökü eskiçağ gözlemlerine değin gider. Dinler bu kanıyı bu ilkel gözlemlerden edinmiştir. Bu görüşü ilk ortaya atan din değildir. Oysa, deney bilimlerinin önem kazandığı çağlarda, bu tür inançların dinlerden geldiği ileri sürülmüştü. Eskiçağ gözlemcilerinin çoğunun din görevlisi olması, gözlem, inceleme olanaklarının onlarda bulunması bu tür düşünce ürünlerinin dinle bağlantılı olduğu kanısını uyandırmış, yerleştirmiştir. Tektanrıcı dinlerin özüne işleyen bu çoktanrıcı dönem inançları böylece ortaçağın özel buluşu diye nitelenmiştir. Yeraltından çıkan, eskiçağı tanımamıza yarayan buluntular bize bu konuda ışık tutmaktadır.

Kuşku, insanda, bir alışkanlık niteliğine bürününce düşüncede bulanıklık başlar. Böylesi durumlarda insan kendiliğinden bilinmeyene doğru itilir. Tek güvenilir kaynak, usun gücünü aştığı söylenen, bu bilinmeyen olur. Buna kimi Tanrı, kimi varlıkların görünmeyen yanı, kimi de kendi kanısınca bir nesne deyiverir. Varlıkları görünen - görünmeyen özlerle donatan, görüneni bilinen, görünmeyeni yalnız düşünülebilen olarak anlayan felsefe çığırlarının özünde bu kuşku yeretmiştir. Kimi bilgeler bu kuşkuyu gizlemede başarılıdır. Onlar kuşku duyduklarını açıkça söylemezler de varlığı böyle bilinen - bilinmeyen diye ortasından ikiye bölüverirler. Varlığı böyle iki bölmeli görenlerin yüreğinde kuşkunun sökülmez kökleri vardır. Görünmeyeni, bilinmeyeni düşünmek olmayanı varsaymaktan başka ne olabilir? Bilinmeyen, görünmeyen, insana verilmeyen hangi koşul-

lar altında varolabilir? Onun varlığını düşündüren nedir? Bugün en ileri gözlem, en olgun deney araçlarıyla yapılan çalışmalar sonucu evrende görünmeyen, bilinmeyen, bir nesne düşünülebilir mi? Bir nesne vardır, şöyledir böyledir, ancak bize daha kendini sunmamıştır. Bu tutum insanın sayrılığını, bilinç bulanıklığını gösterir.

İnsan düşünürken doğadan uzaklaştıkça, yöresine yabancılaştıkça kuşkulanma olanağı da artar. Öyleyse kuşku doğa ile bağlantısı olmayan konularda çıkar ortaya. Doğada karşılığı olmayan kavramlarla düşünmeye başladıkça insan daha çok soyutlaşır, ortamından kopar. Bu kopuş kuşkuya giden yolun başlangıcıdır. Bilgeler kuşkuyu gerçeğin aranmasında, bilginin oluşmasında görürler. Onlara göre gerçek bütün kuşkuların ötesindedir. Bilgi kuşkudan ne denli uzak olursa o oranda kesindir. İlk bakışta insana doğru, yerinde gibi gelen bu tutum gerçekte olumsuzdur. Bir nesne, bir konu kuşkuya elverişliyse onda bir bozukluk var demektir. Kuşku ortadan kalksa bile olumsuzluk yokolmaz. Önemli olan kuşkunun araya girmemesidir. Önce kuşkulanayım sonra bırakırım demekle ilkin ocakta yanayım sonra yanmanın ne olduğunu anlarım demek arasında önemli, dişe dokunur bir ayrım yoktur. Yanmanın ne olduğunu anlamak için yanmak gerekli değil, yananı görmek yeter. Bunun gibi suyun insanı boğduğunu öğrenmek için de boğulmayı denemenin, ondan önce kuşkuya kapılıp sonra keşinliğe varma denemesine girmenin yararı olmaz. Kuşku insanın içindedir, olayların akışında, nesnelerin varlık düzeninde değil.

İnsan kendini kuşkuya kaptırmayagörsün bir daha kurtulamaz. Bütün nesneleri buğular, sisler içinde görür. Sonunda öyle bir yere gelir ki bilge *Descartes* gibi kendinden bile kuşkulanır. Kuşkunun en sığ, en saygı-

sızca olanı insanlara yöneliğidir. Bütün insanları kötü, tutarsız sayma, suçlu görme, onların özel işlerine karışma, davranışlarını gizlice inceleme biçiminde görünen bu kuşku aşağılık duygusundan, yaşama korkusundan ileri gelir. Kuşkular içinde boğulan bir kimse kolayını bulunca elinden geleni yapabilecek, suç, yasak, saygı, insanlık ne bilmeyecek nitelikte düşük bir diridir. Bu tutumu kendi boşluğundan, içinden geçenleri başkaları yapıyormuş gibi görmesinden dolayıdır. Başkalarının hırsızlığından, vurgunundan kuşkulanan, onlara boyuna hırsız, vurguncu gözüyle bakan bir kimsenin içinde vurgun, hırsızlık birer özlem olarak düğümlenmiştir. Kolayını bulunca çalmayan bir kimse önüne gelenden, hırsız diye, kuşkulanmaz. Ulus yönetiminde, özellikle düşünce alanında, önüne geleni suçlayan yetkililerin konuşmalarını inceleyin suçlara battıklarını görürsünüz. Düşünceden kuşkulanan, bundan dolayı yasaklar koyan bir yönetim içi çürüyüp boşalmış bir ağaç kütüğüdür. Onda öz yoktur düşünce bakımından, bütün bildikleri kulaktan kapma aktarmalardır.

Kuşkuya kapılanların kurtuluşu geçmişe sarılmakta buldukları da sık sık görülen bir olaydır. Onlarda paslanan bilinçaltı kuşkuları geleceğe karşı güvensiz, korkak, olmalarına yolaçar, böylece geçmişe dayanmayı bir yaşama kuralı olarak benimserler. Kuşkunun yuvası geçmişte olduğu gibi koltuk değnekleri de eskidedir. Bilinçaltına yerleşmiş izlenimlerin bilinçüstüne çıkmaları insana özü bilinmeyen, geçici bir güven sağlar. İnsan belleğinin güçlü, sağlam olduğu kanısına varır. Bu izlenimlerin bellekle, düşünce sağlamlığıyla ilgisi olmadığını bilmez. Bu bilmeyiş belleğin gücüne yorulur. Böylece bilinenin kesinliği, doğruluğu sanısı uyanır. İşte burada başlar geçmişten kuşkulanmama. Geçmişe olan bütün güvenin kaynağı da budur. İnsana güven veren şu

«eskiden de böyleydi» kanısıdır. Bu da belleğe, bilinçaltına yüklenir. Eskiden böyle olanın bugün de öyle olması insanda eskinin yararına bir güven, kuşkudan uzak bir duygu uyandırıyor. Düşte görülen bir olay eskiden yaşanmış bir olayın örneği, ya da benzeriyse akan sular durur burada. Düşte gördüklerinden kuşkulanan, onları görmediğini söyleyen bir kimse yoktur da gerçekten yaşadığı olayları unuttuğunu söyleyen çoktur.

Geçmişe yönelmede gelecekten kaçma eğilimi de vardır. Geçmiş az çok yaşanmıştır, denenmiştir, biliniyor. Buna karşılık geleceğin karnında neler vardır bilinemez. Bu nedenle kuşku daha elverişli bir ortam bulur.

Kuşku konusunda duyulara suç yüklemenin de gereği yoktur. En kesin, en geçerli saydığımız bilgileri de duyular yoluyla ediniyoruz. Evreni, onu dolduran varlıkları, olayları, kendimizi, içinde bulunduğumuz ortamı duyu yoluyla kavrarız. Duyuların bizi yanılttığını söylerken bile gene duyulara dayandığımızı unutmamalıyız. Yanılmanın ne olduğunu, yanılmayı ortaya çıkaran ölçeği duyularımıza borçluyuz. Kuşkuda insanın kendini, yöresini bilememesi de sözkonusudur. Söz dönüp dolaşıp kuşkunun bilgisizlikten, bilinç bulanıklığından doğduğuna geliyor.

YARINA KALMA

İnsan düşünen bir varlık olarak kendini aşmak, yarına kalmak, genişlemek ister. Onda boyutlarını büyültme, çağının dışına taşma eğilimi bir varolma koşulu gibidir. Kendini aşmadan yaşamaya koyulan insan bir diri

olmaktan öteye geçemez evrende. İlerlemiş yaşında ceviz eşkini diken bir kimse onun yetişkin, yemiş verir durumunu göremeyeceğini bilir az çok. Ceviz en geç yetişen, en uzun yaşayan bir ağaçtır. İnsan yaşının çoğunu onun gençlik dönemi kaplar. Buna karşılık gene de ceviz diker kimi yaşlılar, çocukları, torunları olmasa bile. Bu olayda gizli bir insan sorunu vardır. İnsanın elinden çıkan ne varsa yarın içindir. Ekilen ekin, savrulan buğday, öğütülen mısır, ağacından toplanıp kurutulan yemiş, beslenen koyun, sığır, yapılan ev, bilenen balta, onarılan tırpan, sap takılan orak bg. işe yarar bütün araçlar, gereçler yarın içindir. İnsan yarınını bugünden yaşamaya başlamayı sever, özler. Çok ileri yaşta evlenipte çocuğu olan bir erkeğin bu davranışı yüreğinde tomuran bir yarına kalma özlemidir. Bunu bilinçli olarak yapmayabilir. Ancak evlendiği kadının kendinden bir çocuk doğurduğunu görünce, küçük insanın varlığında, kendini sürdüreceğinin bilincine ulaşır, sevincini duyar.

İnsanın elinden yarına kalma sevincini, geleceğe uzanma eğilimini alın birdenbire onu büyük bir uçurumun kıyısına getirmiş olursunuz. Öyle bir kimsede yaşama ereği, gelecek özlemi, çalışma sevinci kalmamıştır. Böylelerinin sık sık söyledikleri bir söz vardır: «Günümüzü dolduruyoruz». Bu sözleri diline dolamış bir kimsenin damarları kurumuş, suyu çekilmiş demektir. Ondan yaratıcı bir atılım bekleme olanağı yoktur. İnsanın bu davranışı doğaya uygundur, doğada olmanın bir gereğidir bu. Yarına kalma doğa düzeninde bir eylemin, bir atılımın kesintiye uğramadan, yaşama ipliğinin kopmadan uzayıp gitmesidir. Yarına kalma atılımı olmasa doğada diri kalmayacağı gibi bitkiler, ağaçlar da kalmaz.

Yarına kalma eğilimi çalışmanın, yaratmanın birin-

ci koşuludur. Böyle bir eğilimin en güçlü belirtileri bilginlerde, bilgelerde, sanatçılarda görülür. Bütün yaratıcı eylemlerin dışında kalmış, kendini dine, inançlara adamış bir kimsede bu eğilim öte evrende mutluluk aramadır. Böylesi kişilerde bütün çabanın tapınmalarla sınırlandırıldığı, tek ereğin Tanrı olduğu bilinir. Yarın kendi başına bir süre değildir, bugünün bir uzantısıdır. Bugünle yarın arasında kopma olunca insanda sarsıntı başlar, yaratıcı eylem durur, çalışma çabası ortadan kalkarcasına azalır. Yeterince aydınlanmamış yörelerde bu durumu kendini dine verenlerde, Tanrı'ya adayanlarda, toplumdan el etek çekip bir kıyıda yaşamının sonunu bekleyenlerde görmek kolaydır.

Düşünen, araştıran insanın içini kurcalayan yarına kalma özlemi ise öteki evrenle ilgili değildir. Bilge, gövde düzeni bozulduktan sonra, kendi varlığının bir bütün olarak, yaşayamayacağını bilir. Onun yarına kalması gövde değil bir san, bir ad olaraktır. Onun yarını gövdesiz, uzun bir yaşamadır. Bu yaşama bir süre unutulmuş gibi saklı kalır, sonra birden ortaya çıkar çağları doldurur. Burada sanıyla yaşayan kişi çevresinde oluşan olayları, kendisiyle ilgili yargıları, övgüleri, yergileri bilmez, sezmez bile. Onun bütün yetenekleri ortadan kalkmıştır. O sezmeden, duymadan, düşünmeden başkalarında yaşar, sürdürür kendini. Onun belli bir yeri, yurdu, ulusu, bayrağı da yoktur. O bir uygarlık evreninin uyruğudur, yeryüzü yurttaşıdır artık. Onun kimlik belgesi yoktur, insan olarak adı vardır. Gövde olarak yaşadığından daha güçlü, daha etkilidir gövdesiz yaşayışı. Bugün *Homeros, Konfüçyüs, Thales, Zerdüşt, Musa, İsa, Muhammed* çağlarındaki yaşamlarından çok daha güçlü, olduklarından çok daha büyük kimselerdir. Kim bilebilirdi, yaşadığı çağda, *Sokrates*'in tek başına bir ulusu ayakta tutabileceğini? Kim düşü-

nebilirdi bilge *Eflâtun*'un bütün Batı düşüncesine kaynak olup ölümsüzleşeceğini çağında?

Yarına kalma çağını aşmaya dayanır. Çağını aşamayan kimsede yarına kalma gücü yoktur. Kimileri vardır, yaşadıkları sürece, çağlarını doldururlar, ya da ünleri öyle bir sanı uyandırır. Bu çağını aşma anlamına gelmez. Çağını aşmak sesle, gürültü gümbürtüyle olmaz. Yapılan kötülüklerle, uygarlığa yakışmayan, insan özüyle bağdaşmayan işlerle, eylemlerle çağı dolduran ün de yarına kalmak için gerekli neden değildir. Geçmişte kötülüklerinden, insanlık dışı davranışlarından, işlerinden dolayı günümüze değin adı sanı gelen nice insan vardır. Onlar için de çağını aşmış, geleceğe kalmış sözü geçerli değildir. Çağını aşma uygarlık alanında ortaya konan başarı ürünleriyle sağlanabilir.

İnsanın doğaya karşı en büyük başarısı yarına kalmayı sağlamasıdır. Bu alanda insan yaratıcıdır, güçlüdür, çağının ilerisindedir. Kendi çağıyla geleceği birleştirerek bütünlük kuracak yetenektedir. Böyle bir kişi yarına kendi gücüyle kalan, kendini başkalarında sürdürme olanağı yaratan kimsedir. Bunu, düşünen insandan başka başaracak kimse yoktur. Burada düşünme içekapanma değil yalnız, yarını gözönünde bulundurarak girişilen sözsüz, yazısız bir eylem de olabilir. Düşünmeyi dışa dönük eylemlerle uygulama alanına koyan, düşünürken uygulayan, uygularken düşünen büyük devrimciler böyledir işte.

İnsanı yarına kalmaya iten bir güç vardır, o da yeni olanı bulma özleminden doğan çabadır. Bu çabanın yoğunlaştığı yerde insan bulucu, yaratıcı, atılıcı niteliktedir. Çabanın sığlaştığı, azaldığı dönemde kişi sarsılmaya başlamış, az da olsa umutsuzluğa doğru kayıyor demektir. Bu umutsuzluğun ardından kaygı, korku ge-

lir. Kaygının, korkunun aşırılaşması, gelecekten büsbütün umudun kesilmesi yaşamın anlamını yitirmesine yolaçar. Bu durumda kişide evrenden kopma eğilimi belirir. Kimilerinin kendi kendilerini öldürmelerinin nedeni de budur.

Yarına kalma, daha geniş bir yaşama ortamı sağlamaktır. Doğal ortam gövdenin ölümüyle kapılarını kapamış, işini bitirmiştir. Uygarlıkları yaratanlar, evrende yeni yeni görüşler, buluşlar getirenler yarına kalan, yaşama ortamını sürdüren başlardır. Bütün kişilerde yarına kalma isteği vardır değişik biçimde. Çocuklarının varlığında kendini gören kimseler az değildir. Türkçede «er kalkan yol alır, er evlenen döl alır» diye bir atasözü vardır. Bu sözde evlenip çocuk yetiştirmenin kuralı olarak gençlik yaşı gösteriliyor. Nitekim yasaların anadan, atadan kalan ne varsa çocuklara geçmesini buyurması da bundandır üstü kapalı olarak.

Yarına kalmanın başka bir yolu daha vardır. Bir söylentiye göre eskiçağda Mısır Firavunları ünlü ehramları yarına kalmak, ölümsüzlüğe ulaşmak için yaptırırlarmış. Birçok büyük ölü gömme yerleri, anıtlar da bu düşünceyle yaptırılırmış eskiden. Bu örnekler insanın yaşadığı süreyle yetinmediğini, daha geniş bir alana yayılmak istediğini, bunu sağlamak için de değişik yollara başvurduğunu gösterir. İnsan kendi gücü oranında yarına kalmak isteyen, yaşadığı döneme sığmayan bir varlıktır demek. Yarına kalma çabası kimi insanda bir yaşama umudu olarak gelişir, kiminde de çalışmayı kamçılar. Hangi anlamda alınırsa alınsın, yarına kalma, insanı bütünleyen köklü davranış biçimlerinden biridir. İnsanın anlaşılmasında önemli bir yeri vardır. Yarına kalma da öteki insan uzantıları gibi *zaman* denen soyut süre içinde oluşur.

ZAMAN

Gerçekte kendi başına, bağımsız, zaman diye bir varlık yoktur. Bizim zaman dediğimiz daha çok iki olay arasında geçen uzaklıktır. Eskiçağdan beri zaman denen soyut kavramın oluşmasında başlıca etken güneştir. Güneşin doğuşu ile batışı arasında geçen süre, bu iki olayı sınırlandıran uçların uzaklığı insanda böyle bir kavramın doğmasına yolaçmıştır. Aydınlıkla karanlık, kış, yaz, güz, ilkyaz gibi doğal bölümlenmeler, bunların uzunluğu, kısalığı, dönemleri insanda zaman düşüncesini oluşturan nedenlerdir. Yeryüzünde zaman düşüncesi çok eski dönemlerden beri vardır. Bunun hangi çağda doğduğunu bilme, belirleme olanağı yoktur. Çağımızda bilinen yalnız zaman kavramının güneşin doğuşu, batışıyla bağlantılı oluşu, yıl, ay denen kesimlerin bu doğuş - batış arasında düzenlenişidir. İnsanın doğuşu, gençliği, yaşlılığı, yaşarken geçirdiği değişik aşamalar, otların yeşerip solması, ağaçların, çiçeklerin açılıp sararması gibi gözle görülen, yaşanan olaylar insanda bir akışın, bir durmayışın olduğu kavramını yaratmıştır. Zaman kavramının kökeni doğa olaylarıdır, onların dışında bir zaman yoktur. Zaman bir insan türetmesidir.

Yeryüzünde zaman kavramının belirlenmesi, kesimlerin ayrılması güneşle yeryuvarlağı arasında ilişkiye dayanır. Yeryüzünün güneş çevresinde bir dönüş yapmasıyla geçen süreye yıl, yeryuvarlağının kendi çevresindeki dönüşüne gün adı veriliyor. Daha kısa bölümlere ayrılan bu uzaklık ay, hafta, gün, saat, dakika, saniye gibi ölçeklerin bulunmasına yaramıştır. Oysa güneş düzenine bağlı olmayan uzay varlıkları içinde bizim bir yıllık süreye sığdırdığımız dönüşü otuzaltı yılda bitirenler vardır. Orada otuzaltı yıllık uzaklık bizim yeryüzünde bir yıla denk geliyor. Güneş düzeni dışında otuzaltı

yıllık sürenin yeryüzünde bir yıllık süreye sığması olanaksızdır. Bundan anlaşıldığına göre zaman yeryüzü insanının güneş düzenine göre, kendini binektaşı alarak, yaptığı bir uygulamadır. Burada ilk ölçü insandır. Aydınlıkla karanlık olayları birinin biterken ötekinin başladığını gösteren birer belgedir insanın elinde.

Doğada zaman yoktur, belli dönemlerde, ortaya çıkan somut olaylar vardır. Bitkilerin yetişmesi, ölmesi, sıcaklar, soğuklar, yellerin esmesi, yağmurlar, kuraklıklar, bolluklar, dişilerin yavrulamaları, doğumlar, bunlar gibi doğa olayları güneş düzenine göre az çok belli dönemlerde olur. Evrende bu belli dönemde olma durumu düşünen insanda birtakım aralıkları çizgilerle belirleme düşüncesini geliştirmiştir. İlkin somut, elle tutulur olan bu olaylar dizisi sonra, uygarlıklar geliştikçe soyutlaşma yoluna dökülmüştür.

İnsan doğumundan ölümüne değin uzayan yolu, bilinmeyen bir çağda, doğa olaylarına dayanarak üçe ayırmıştır. Kabaca gençlik - ortayaşlılık - yaşlılık diye ayrılan bu uçuzlü dönemle atbaşı olarak geçmiş - bugün - gelecek diye bir zaman dizisi de oluşturulmuştur. Geçmişle gençlik, ortayaşlılıkla bugün, yaşlılıkla gelecek birbirine denk gelecek durumdadır. Bu bölümleme insanı üç boyutlu bir süre içinde yaşayan varlık olarak anlamayı sağlamıştır. İnsan kendini bu üç boyutlu süre içinde tek varlık saymıştır.

Eski felsefe zamanı bir kavram değil de başlıbaşına, bağımsız bir varlık diye anlamış, bu görüşü daha ileri götüren yeniçağ bilgeleri, özellikle *Kant* onu düşünce düzeninin köklerinden biri yapmış, bilgiyi, anlayışgücünün çalışmasını, deney verilerini ona dayandırmıştır. Soyut bir kavram olan zaman çağlar boyunca dönmüş dolaşmış somuttan daha somut bir varlık gibi felsefe konağında başa geçip oturmuştur. Oysa zaman kavramı

insanın doğadan kopması, elle tutulur gerçeklerden uzaklaşması, doğruyu yalnız düşünme yeteneğinin soyut ortamında varsayması gibi aşırılığın olumsuz bir sonucudur. Zamanı kesin, gerçek bir varlık diye anlayan bilgelere onun nerede olduğunu, hangi ülkede, evin kaçıncı katında oturduğunu sormalı. Soyut kavramlarla oynamayı seven, bu oyunu düşünme sayan bilgeler doğanın diri varlıklarında görülen yaşlanma, ölme olaylarını zamana bağlamaktan kendilerini alamazdılar. Onlar yaşlanmanın, ölümün, bitkilerin açıp solmalarının birer doku yıpranması olduğunu gözönüne getirmiyorlardı. Bugün doğada en kısa zaman aralıklarıyla bile ölçülemeyecek oranda hızla doğup ölen diriler vardır. Bunlar doğuyor, çoğalıyor, ölüyor. Bu olayı deneyle anlama yolu açık da, zaman kesimlerine sığdırma olanağı yok.

Zaman kavramı, öyle sanıldığı gibi, bütün düşünce çığırlarınca eş nitelikte anlaşılmaz. Doğu dinlerinde, özellikle İslâm dinine bağlı tarikatlarda zaman kesin değildir. Bir insan, belli bir zaman kesimi içinde, iki ayrı yerde bulunabilir. Sözgelişi bir ermiş öğle namazını, zamanı aşarak, Mekke'de, Erzurum'da kılabilir. Başka bir ermiş on ayrı yerde birden görünebilir. Bu tür inançlar başka dinlerde de vardır. Bütün tektanrıcı dinler Tanrı'nın zamanı aşan, onunla bağlantılı olmayan bir yüce varlık olduğu inancındadır. İslâm dinine göre zaman «yaratılmış»tır. Bir konuda görüşler ne denli değişik, ne denli yorumlara çok açık olursa onda bulanıklık var, kesinlik yoktur. Kimse taşın yumuşak, güneşin soğuk, sütün yeşil, demirin diri olduğunu söylemez. Bu nesneler somuttur, karşıtı düşünülemeyecek nitelikte açıktır, seçiktir. Oysa zaman konusunda çok değişik, birbiriyle bağdaşmaz, uzlaşmaz düşünceler ileri sürülür. Yalvaçları görenler, onlarla söyleşenler, çalışanlar çoktur da yalvaçların varolduklarını söyledikleri cin-

leri, melekleri delilerden başka gören yoktur. Biraz düşünelim, bu konuda, yorulalım gerekirse. Bir kavram olarak zamanla cin, melek arasında ne gibi bir varlık ayrılığı görülür. İnanmış bir kimsenin gözünde cin, melek, uçmak, tamu, ölümden sonra dirilme, yargı günü kesinlik kazanmış değil mi, gerçek değil mi? Hangi inanmışı cinlerin, hurilerin olmadığına inandırabiliriz?

Düşünen, gerçeği kavrayan bir kimse için zamanla uçmaktaki güzel kızlar birdir, ikisi de soyuttur, insanların türettikleri birer düşvarlığıdır. Oysa insan, zamanı görmediği, göremeyeceği gibi, onsuz edemeyeceğini de çok iyi bilir. Onunla birçok nesneleri ölçmeye, dizilendirmeye alışmıştır, kolay kolay kurtaramaz kendini bu alışkanlıktan. İşte zaman denen kavram da bir alışkanlık ürünüdür. İnsanlar ona yüreklerinde yer vermiş, ona alışmış, işlerini ona göre düzenlemişlerdir. Gerçekte bütün işler doğa olaylarına göre düzenlenmektedir. Geceyle gündüzün ayrılığı, güneşin doğup batışı insanlara çalışmayı, ölçülü olmayı, işlerini belli bir düzene uydurmayı, sözün kısası yapıp etmeyi öğretmiştir. Bir süre için geceyi, ya da gündüzü ortadan kaldırdığınızı düşünün, yeryüzünün allak bulak olduğu, bütün işlerin bozulduğu gündür.

Alışkanlıklar insanda bir saplantıya dönüşünce düşünme akışı da duruyor, yavaşlıyor. Bu durma soyut kavramlarla sınırlanmadır. Saplantıların baskısı altında kalan kimse bağımsız düşündüğünü sanırsa da onların çevrelediği ortam dışına çıkamaz. Bir odaya kapatılmış da odada istediği gibi davranma özgürlüğü olan bir kimseye benzer öylesi. Kapatıldığı odada istediğini yapabilir, ancak, dışarı çıkma yetkisi yoktur. Alışkanlıklar, saplantılar da öyledir. Davranış özgürlüğü onların sınırlandırdığı ortamın içindedir, onun dışına çıkma yasağı vardır. Bu durum insanın sezemediği tutsaklığı-

dır. Hani bütün insanları bağımsız yaratıp buyruklarının dışına çıkmayı, verilenle yetinmemeyi büyük suç sayan Tanrı gibi. İnsanlar davranışlarında bağımsızdır denir de, bu bağımsızlığın Tanrı'nın çizdiği korkunç sınırlar içinde dönüp dolaşmayı öteye geçemeyen bir gizli tutsaklık olduğu söylenmez.

Zaman kavramının başka bir kökeni daha vardır, o da tektanrıcı dinlerin ilki olan, öyle bilinen, Musa dinidir. *Tevrat*'a göre Tanrı evreni, onu dolduran varlıkları belli günlerde yaratmış, yedinci günü oturup dinlenmiştir. İşte yaratmanın, dinlenmenin günlere ayrılışı dinde zaman kavramının, zamanı bölümlere ayırıp ölçmenin en açık kanıtıdır. Ne şaşılacak iştir, zamanı yarattığı söylenen Tanrı'nın, zamanın belli bir kesiminde oturup dinlenmesi. Böyle dinle, eskiçağ gelenekleriyle, bilgelerin yorumlarıyla oluşan, değişen biçimlere giren zaman kavramı insanın yararına olmadı pek. İnsanı doğumla ölüm gibi iki doğal olay arasında tedirgin etti. İnsan bir «zaman varlığı» olarak ortada kaldı. Zaman kavramının kapladığı alan çok geniş, bunun içinde insan varlığı, önemsiz sayılacak ölçüde, sınırlı. Özellikle deney bilimlerinin çalışmaları sonucu yeryuvarlağının yaşı, dağların, kayaların, kimi somut nesnelerin, madenlerin oluşması insan yaşına oranla korkunç bir zaman kemisini içeriyor. Yalnız evleri ısıtmak için yakılan taşkömürünün oluşması bile birkaç bin insan yaşını içeren bir süreyi dolduruyor. Buna karşılık karga, kaplumbağa yüzlerce yıl yaşıyor da gene çok yaşamış sayılıyor. İnsanlar arasında ikiyüz yıl yaşayanı görülmemiştir. Doğada görülen bu yaş oransızlığı karşısında insan ürküyor bir bakıma. İnsan yarattığı zaman kavramının baskısı altında eziliyor boyuna. Yeyip içmeden uyumaya değin bütün eylemler bu kavrama göre düzenleniyor. İnsan zamanı dolduramıyor. Zamanın içinde insan evrenin

boşluğunda bir buğday tanesi gibi kalıyor. Oysa gerçek böyle değildir. İnsanı kuşatan zaman değil evrendir. İnsan evren varlığı olduğunu unutarak zaman varlığı gibi görüyor kendini. Daha önce üzerinde durulan korkunun, kaygının, yokluk ürpertisinin nedenlerinden biri de budur işte.

Eskiçağ inançlarına, masallarına göre zaman *Kronos* denen bir devdir, bütün yavrularını yer, ancak bir yavrusu kurtulabilmiş elinden anasının çabasıyla. Bu inançta dile gelen düşünce çağımızda da geçerlidir. İnsanlar bütün olup bitenleri zamandan bilir. Konuşma dilinde geçen «zaman gösterir», «zamanla olur» sözleri bile bu eskiçağ inancının izlerini taşıyor. İnsan zamanı bir doğa varlığı gibi somutlaştırmış, evrende ona belli bir yer vermiştir. Bu soyut varlık sonra insanın karşısına köklü bir sorun olarak dikilmiştir. Bu sorun üzerinde çalışmak, değişik görüşler, yorumlar ileri sürmek de eski felsefeye düşmüştür. Evrende kapalı kalmayı, karanlık odalarda parlak düşünceler ileri sürmeyi başarı sayan bilgeler de bu sorun karşısında gerekli görevlerine dört elle sarıldılar. Bu evrenden sapmadır açıkça. Eski felsefenin yüzyıllar boyu süren bu tutumu birçok sorunun çözümünü engellemiş, gerçeğin anlaşılmasını önlemiştir. İnsanı bir yana iten bu felsefe kalkmış somut bir varlık olan insana, soyut bir kavram olan, zaman içinde yer aramış.

Zaman kavramının soyutlaşması öteki çalışma alanlarında da görülür. Felsefenin etkisi altında şiir bu kavram üzerinde en çok duran yaratma alanıdır. Onda da zaman yalnız düşüncede yaşayan, evrende evrendışı kalan bir kavramdır. Bu kavramla insanı açıklamaya, sınırlandırmaya kalkışmak insanı insandışı olanla yorumlamadır. Böyle bir tutum insanı anlatmaya, anlamaya yetmez. Bu yüzdendir zamanın insanla bağlantılı somut

bir varlık diye gösterilmek istenmesi. Oysa zaman insanı değil, insan zamanı kuşatıyor, içinde ona özel bir yer ayırıyor. İnsan zamanla değil, ancak zaman insanla vardır bir kavram olarak.

Zamanın, duyularla edinilen, izlenimlerin uysal bir çocuğu olduğu besbellidir. Bu çocuk iki direk arasında kurulmuş bir salıncakta sallanadursun, sallandığı sürece yalnız gidiş gelişlerinin yönünü sezebilir yellerin etkisiyle. Çevresinin boyutlarını göremez. Onun sezdiği gidiş geliş doğrultusunda salıncağın varabildiği iki uç arasındaki uzaklıktır. İşte zaman bu tek doğrultulu uzaklığın, bu ileri gidiş gelişin bir yorumudur. Nitekim zamanın eni, boyu, derinliği, yanları, üstü altı yoktur, yalnız ilerisi gerisi, başka bir deyişle geçmişi geleceği vardır. Bu da *yorum* denen edimin bir sonucudur, kaçınılmaz bir sonucu.

YORUM

Bir yaklaştırmadır yorum, bir konuya kendisinden uzak anlamı yaklaştırma, konuyla anlam arasında bağlantı kurmadır. Bu yaklaştırmada konu olduğu yerde durur, düşünme yeteneğinde biçimlenen anlam dönüp durur konu yöresinde. İşin özüne bakılırsa yorum bir açıklık getirmez konuya. Çokluk insanı aldatır bile. Burada aldatan da, aldanan da insanın kendisidir, o konu üzerinde durup düşünendir. Doğa olayları karşısında, deneye dayanan bilme ürünleri önünde yorum yoktur. Yorum soyut, doğayla özden bağlantısı olmayan konular üzerindedir. Bundan dolayı bir kandırma, bir avun-

madır yorum. Deney bilimlerinin gelişmediği, gözlerin doğa ötesine çevrili kaldığı ortamlarda yaygındır yorum. Sözgelişi ortaçağ bir yorum çağıdır. Bütün dinler birer yorum ürünüdür. Eski felsefe, özellikle *Sokrates*, *Plâton* (Eflâtun), *Aristoteles* üçlüsünün geliştirdiği felsefe bir yorum ürünüdür. Ortaçağ düşüncesi de ondan doğmuştur.

Yorum insanın içinden gelen, olanla yetinmek istemeyen bir eğilimden doğar. İnsanda verilenin dışına çıkma, onda kendi gönlünce nitelikler arama tutkusu vardır. Bunsuz olmaz insan. Bir düşünmeye dalınca elinde olmadan kendinden, yöresinden uzaklaşır insan. Kimi konularda, ortada bir neden yokken bile, kuşkulanır, kaygılara dalar. Yorum insanın kesinlikten kaçmasına yolaçar, daha doğrusu kesinliğin katılığına dayanamayan, yorumun yumuşaklığına sığınır. Dinlerde böyledir durum çokluk. Sözlerin bilinen, belli anlamlarından kaçar da uzak yorumlara koyulur dinlerle, dinle ilgili yapıtlarla, yazılarla uğraşanlar. Uygarlığın gelişmesi, bilimlerin ilerlemesi yorumun yayılmasını önler, bu yüzden yorum, yorumcu bilime, uygarlığa karşıdır. Onun gözünde en doğru davranış verilenin çevresinde dolaşarak anlamlar türetmek, hızla soyutlaşmak, sonunda konuyu örümcek ağına döndürmektir. Doğu İslâm ülkelerinde bilim denince böyle birbirine eklenen, uzayıp giden yorumlar anlaşılır. Şiiri, düzyazısı, düşünce ürünleri de böyledir Doğu'nun. Hani «bir damla gülyağından bir gül bahçesi çıkarma» derler ya işte budur Doğu'nun becerisi.

İnsan yorumsuz edemez, neden edemezmiş diye düşünmek de gerek biraz. Yorumla insan kendi içini genişletir, kuruntularını, kuşkularını, düşlerini birer gerçek konuymuş gibi işler. Düşünme açlığını böylece giderip doyunur. Bir düş insanıdır yorumcu, bir yerde

yorum onun için düşünme olanağı, varolma gücüdür. *Eflâtun*'un yaşlılık çağı ürünleri olan yazılarının çoğu bu niteliktedir. Bilge varlığını, düşünme yeteneğini bu yorumlarla ayakta tutabiliyordu. Onda yorum sorunların çözümüne yönelikti, büsbütün boşlukta değildi. Ele aldığı, daha doğrusu yarattığı konuyu gene kendi içine dönük yorumlarla açıklama yoluna sapmıştı. Kendi açısından bunda başarılı da oldu. Onun yorumu olumlu, belli bir bakış açısına dayalı, düzenli yorumdu. Bu da, o çağ için gerekliydi diye düşünen kimse, yanılma yolundadır. Onsan önce böylesine sınırsız yorumlar yalnız dinlerle ilgili konularda geçerliydi.

Bundan anlaşıldığına göre, insan, yoruma yatkın bir varlıktır. Yorumsuz düşünemiyor. Yorum onun boşluğunu dolduruyor bir yerde. Buraya değin yorum yararlı olmasa bile yıkım getirici de değildir. Ancak insan yorumların içinde erir, bütün sorunları, açıklamaları birer yorum olarak görürse sarsıntı başlamış demektir. Korkunun, kaygının, yokluk denen şu varoluşçu çığırın işlediği sorunun gerçek kaynağı işte bu durak bilmeyen yorumdur. Bilgi sorunlarına yorumla yaklaşma, bilginin kaynağını soyutlama yoluyla açıklamaya koyulma olduğundan, kesin sonuca varılamaz. Yorum soruna tabandan değil de çatıdan başlar, tepeden inmeye, üstten girmeye çalışır eve.

Yorum, yetişme ortamının durumuna, eğitim geleneklerine göre, insanı biçimlendiren bir etken oluyor, insanın anlaşılmasını sağlıyor. Yapılan yorum insanın bir yanı oluveriyor. Bir kimsenin düşünme biçimini, varlık sorunlarına bakışını, bilim görüşünü anlamak için yorumlarına bakmak yeterlidir. İnsanın açıklığa, seçikliğe duyduğu gereksinme doğaya değil de içe dönük bir inceleme tutumuna dönüşürse, açıklık evrenden çok insanın içinde aranırsa yorumdan kurtulma olanağı kal-

maz. Bu durumda yorum sorunlarını da birlikte getirir. Kendi iplikleriyle yeni bir evrenin dokusunu oluşturur. Burada gerçek olan yalnız yorumdur artık. Doğa varlıkları birer gölge niteliğine bürünür. Eski felsefenin varlık türlerini görünen, görünmeyen diye bölümlere ayırarak incelemesi, kimi bilgelerin görünmeyeni gerçek, özlü varlık saymaları bu yorum yüzündendir.

İçinde yaşadığımız doğayı, evren bütününü gerçek saymayan, gelip geçici gören düşünürlerin gözünde yorumun deneyden daha inandırıcı olması onların yorumla sınırlanmalarından dolayıdır. Onlara göre yorum insanın düşünme olanağıdır, varolma koşuludur. Bunu açıkça söylemezler de davranışlarıyla gösterirler boyuna.

YARGILAMA

İnsan, kendi kendini yargılamayı bilen varlıktır. Kendini yargılama, sorguya çekme insanı öteki dirilerden ayıran en belirgin niteliktir. Yargı ise benlik bilincine, kendini bilmeye dayanır. İnsanların birbirlerini yargılamaları, suçlamaları çok kolaydır. Güç olan insanın kendi kendini suçlaması, gereğinde yargılamasıdır. Kendini yargılayan, kendini bilen, insandır. Bu yüzden insan olmak kendini yargılamayı gerektirir.

Kişinin kendini yargılaması, özünü kendinden ayrı bir konu olarak ele almasına, ayıklamasına dayanır. Bu eylem içinde kişi sorumluluğunu, suçunu seçebilecek duruma gelir, başkalarıyla kendisi arasında kesin bir ölçü bulur. Bu ölçü ona varlık sınırlarını gösterir. Kişi,

bu ölçüye göre, yalnız kendinden değil ilişkide bulunduğu bütün soydaşlarının davranışlarından, kendisiyle olan bağlantılarından sorumludur. Sorumluluk bilincinin olmadığı yerde yargılama, kendini anlama olanağı da yoktur. Yargılama kişinin kendini aklaştırması, bütün suçlardan, sorumluluklardan sıyrılması anlamını içermez. İlkin gerekli bilgiyi edinme, eğitim süzgecinden geçerek biçimlenme yararlıdır. Böylece insanın içi aydınlanır, eleştiri ölçülerine uymayan, yalnız geleneklerden, inançlardan doğan yüzden bilgilerin etkisinden sıyrılır. Kişinin kendi kendini anlamasına, yargılamasına engel olan görüş açısını daraltan bu geleneklerdir. Bunlar insanı sınırlar, kendini anlamasını önler.

Yargılama insanın başkalarıyla, kendi benliği arasında, bir köprü kurmadır. Bilen kişi, bu köprü ile başkalarının benliğine girmeyi, özünü öğrenmeyi başarır. Kişi yargıyı kurarken kendi yerini, ağırlığını öğrenir. Böyle bir işleme girmenin önkoşulları vardır. Bilgiyi sağlayan izlenimlerin, edinmelerin açık, seçik olmaları, değişik anlaşılmalara yolaçmayacak nitelikte bulunmaları gerekir. Bulanık izlenimlerle açık, seçik bilgi sağlanmaz. Açık, seçik bilgi olmadan da yargı eylemine geçilmez. Ayrıca kavramların sınırları, içerikleri kesinlik kazanmalıdır. Değişik yorumlara elverişli kavramlar açık değildir, insanı kesin sonuca götürmez, aldatır çokluk. Yargıda yanılmaların nedeni kavramların açık olmayışıdır. Kişinin konuşurken, yargıya yönelirken kavramları bilinç süzgecinden geçirmesi gereği var.

Yargılama bir bilgi aşamasına ulaşşmanın, belli bir aydınlık düzeyine çıkmanın olumlu sonucudur, bir olgunluk belirtisidir. Yeterince olgunlaşamayan kimse sığ bir düzeyde kalmış, yalnız diri olarak davranan, yalnız «yaşayan» bir varlıktır yeryüzünde. Oysa yargı böyle kimseye yabancı bir eylemdir.

Bir sorun üzerinde durmak, ona belli bir görüş açısından bakarak, çözüm aramak, bu konuda değişik denemelere girişmek yargılamanın şaşmaz ilkesidir. Tek görüşe dayanarak soruna çözüm bulma çabası, karşıt düşünce olanaklarını yoksayma eğilimi olumlu sonuca ulaştırmaz insanı. Bu tek görüşe bağlanma işlemi insanı gerçekten koparır, yalnız, kavramlardan kurulu bir ortama iter. İnsan bu ortamda karşılaştırma, konuların yerlerinde bulunup bulunmama gibi durumları kavrayamaz. İşe yalnız soyut bir işlemle başlanır, onunla, bitirilir.

Eski felsefe yargı kurumunu kavramlardan oluşan bir varlık alanı diye anlıyordu. O alanda yargı, yargılama, kavramların birbirleriyle olan yaklaşım, uzaklaşım durumlarına dayanıyordu. Önemli olan kavramlar arasında gerekli bağlantıyı sağlamak, eski bir söyleyişle konu, yüklem, koşaç arasında istenen uygun düzeni kurmaktı. Bunun doğal ortamla, insanı kuşatan varlıklarla ilgisi var mı, yok mu bu araştırılmadığı gibi gerekli de değildi. Düşünme kurallarını böyle soyut, yalnız düşünüldüğünde varsayılan, kavramların oluşturduğu bir bilgi dalına dayanan insan kendini yargılayacak yeteneğe ulaşamaz, olgunluk aşamasına yükselemezdi. Bu eski kavramlarla düşünmeye alışan insan kendini inceleme konusu yapacak durumda değildir. Onun gözünde insan sayut bir varlıktır. Bu nedenle de düşünme konusu edildiğinde, ele alınan insanla, doğada bulunan gerçek insan arasında bağlantı kurma olanağı ortadan kalkıyor. İnsan kendisiyle ilgili bir açıklama, bir yargılama yapmaya kalktığında konu olarak yalnız «kavram varlığı olan» insanı düşünebiliyor, doğaya yaklaşamıyor.

Çağımızın insanı kendini yargılarken olayların içinde kalma gereğindedir, onun anladığı insan doğa olaylarının, toplum eylemlerinin içinde bulunan, ete kemiğe

bürünen insandır. Kendini yargılayan insan, bir yargıç gibi, görevinin gerektirdiği koltuğa oturacak, karşısında sözkonusu olaylara karışan insanı alacak, ona olaylar içinde yerini, yapıp ettiklerini, eyleme geçişlerinin nedenlerini, eylem içindeki durumunu, izlenimlerini uzun uzun soracak, sesini dinleyecek, yüzünü gözünü, elini ayağını görecek, onu doğa düzeninde somut bir varlık olarak «karşısında» bulup tanıyacak, sonra onun yüzüne karşı açıkça yargısını bildirecek. Çağımızda, doğada, insan konusunda yüzyüze gelmeksizin yargıda bulunma (gıyâbî karar) geçerli değildir, bilim tutumu onu yürürülkten kaldırmıştır.

İnsan böyle bir alışkanlıktan kurtulabilir mi? Kendini, gene kendinin karşısına alıp, yüzyüze yargılayabilir mi? Bu alanda çağdaş bir eğitim düzeni kurma olanağı, gereği var mı? Bu soruların karşılığı olumludur. Ancak bütün düzelmeleri de eğitimden beklemenin yeri yoktur. Eğitim gelecek kuşaklar içindir. Düşünen, yaratıcı, güçlü kişi bunu başkalarınca eğitilmeyi beklemeden de başarabilir. Bilgeler belli yıllara göre düzenlenen eğitim aşamalarından geçerek yetişmiyor. Eğitimler kişiye belli kurallar, araştırma, inceleme ölçüleri öğretir, ondan sonrası düşünen kişinin kendine düşer. Bu durumda kişinin kendine yeni bir düşünme dili bulması gerekiyor. Bu dil sözcüklerden oluşan konuşma dili değil, kavramları eski geleneklerin, yorumların boyasından arıtan, nesnelerle aralarındaki uçurumu ortadan kaldıran bir dil. Bu dil kişiyi yargı eylemine geçerken olaylarla konuşturacak, içi boş kavramları aradan çıkaracak, düşünme işlemini konu olarak seçilenle karşı karşıya getirecek.

Kişi yargılamaya başlarken nesneyle, olayla karşı karşıya gelirse varlığının bilincine varır, düşündüğünü, yargıladığını görür önünde. Eski felsefe yalnız kavram-

lara bağlı kaldığından, onda, yargı işlemi düşünme bilgisinin (mantık'ın) özel bir konusuydu. Daha önce de söylendiği gibi insan davranışları birer kavram olarak anlaşılıyordu. Sözgelişi erdem, iyi, güzel, doğru, sevgi, saygı, yardım, namus gibi değerler eski felsefede birer kavramdı. İnsan açıklanırken bu kavramlar soyut bir varlık ortamında düşünülürdü. Oysa çağımızda bu değerler birer kavram değil, insan davranışlarının bütünlüğü içinde birer olay olarak anlaşılmalıdır. Bir kişi davranırken, soydaşlarıyla ilişkilerde bulunurken namuslu, erdemli, iyi, doğru olabilir. Doğruluk, iyilik kişinin eylemleri içinde çıkar ortaya. Eylemlerden soyutlanmış, yalnız kavram olarak düşünülen bir erdemin, sevginin, saygının önemi yoktur çağımızda. Davranışlarını bu değerlere gören düzenleyen, eylemlerinde bu değerleri egemen kılan kimse kendini yargılama bilincine varmıştır. Düşünce ortamında kalan bir yardım, bir namus insanla bağlantılı değildir artık. Değer denen varlık yaşama girmeli, kişiyi yönetmeli. Gerektirmeleri yerine getirilmeyen, yaşama uygulanmayan bir değerin varlığını düşünmek düşgörmektir. Namus kavramı yalnız yargıçların karşısında andiçerken kullanıldığı, yaşamla ilgili bulunmadığı sürece geçersizdir. Kendini yargılayacak olgunluğa ulaşmış bir kimse su içerken, denizde yüzerken, kırda gezerken, çiçekleri sularken bile erdemlidir, doğrudur, saygılıdır, namusludur. Onun varlığıyla gerçekleşen bütün eylemlerde bu değerler egemendir, birer ölçüdür. Değerleri birer kavram olarak başında taşımakla yetinen insan, yargı gücünden yoksun, soyut insandır. Öylesi kişinin uygarlığa katkısı yoktur, o bir bilgi varlığı değildir.

Yargılama bir bakıma bilgi düzenidir, kişiyi belli bir aşamada kalmaya iter, ölçülü olmasını gerektirir. Doğadan kopma, olaylara dıştan bakma ölçüyü kaçırır.

İnsan kendini yargılarken bile bir doğa varlığı olduğunu, doğa düzeninde bulunduğu sürece varlığını sürdürdüğünü unutmamalı. İnsanı doğada bağımsız bir varlık sayan görüş, insanın doğaya öteki dirilerden daha bağlı olduğunu gözden kaçırdı. Çevre değiştirme, çevreyi kendine uydurma, doğa olaylarına karşı korunma önlemlerine girişme türünden atılımlara bakarak insanı alabildiğine özgür sayma, onu bir kavram olarak düşünmenin sonucudur.

Eski felsefe insanı bir «us varlığı» olarak tanımlarken, bir yandan da ona «eksik varlık» diye bakmış, öteki dirilerin yaşama olanaklarını gözönünde bulundurarak insanı güçsüz, doğaya «atılmış» diye yorumlamıştır. O felsefeye göre insanın tek gücü usudur, bütün eksikliklerini onunla giderir. Oysa burada us insanın varlık koşullarından biri olarak biçimlenmiştir. Us insanın eksikliklerini gideren bir Tanrı bağışı değildir, bir gelişimin son aşamasıdır. Gerçekte insan, eksik, güçsüz değildir. İnsanı böyle görme, öteki dirilerin gövde yapılarına, yaşama ortamlarına bakarak oluşan, bir yanılmadır. Eksik, güçsüz insan belli görüşlerin, geleneklerin, inanç varlıklarının, göreneklerin tutsağı olan, yargıda bulunamayan, yalnız kavramlarla konuşup davranan, düşünen insandır. İnsanı koruyucu boynuzları, kesici azgın dişleri, yırtıcı tırnakları, yakaladığını yutup sindirici bir beslenme gücü, yaşama yeteneği yok diye eksik saymak doğaya kavramlardan yapılmış bir gözlükle bakmaktır. Bilge kişi, evrende olanı koşulları içinde ele alan kişidir, karşılaştırmalar yaparak yorumlara dalan değil. Günün birinde çakallar düşünmeye yazmaya başlasa, onlar arasından da bilgeler çıksa, insanlara bakarak «biz çakallar birer eksik varlığız» diyecekler kuşkusuz. Doğa düzenini kurarken eksik, olgun düşünmemiş, belli gelişim doğrultuları çizmiş boyuna. Böyle bir dü-

şünme odağından kalkmayan, sorunları kavramlarla ören kişi boyutları eksik, belli bir yörede sıkışıp kalmış demektir.

EYLEM

İnsanın doğada «ben varım» demesidir eylem. Onunla koyar kendini ortaya, onunla biçimlenir insan. Duran, devinmeyen insan sınırlıdır, kendi doğal varlığıyla kuşatılmıştır. Eyleme geçen insan yaygındır, sınırlarını genişletme, evrene açılma atılımı içindedir. Ancak yaratıcı gücü olan, iş yapabilecek nitelikte bulunan insan eyleme girebilir. Sürekli bir gelişme, ileriye doğru gitmeyi gerektirir eylem. Eylemsiz, içine kapanıp kalmış, bir kıyıya çekilmiş kişi tek boyutlu bir süre içindedir, onun bir taştan, donmuş, diriliğini yitirmiş bir doğa varlığından ayrılır yanı yoktur boyut bakımından.

Uygarlıkları yaratan bütün insan ürünleri birer eylemin sonucudur. Bu nedenle uygarlık bir eylem ürünüdür. Hangi toplumda eylemler sürekli, birbirini geliştirici nitelikteyse orada ilerleme, yükselme vardır. Öte yandan geliştirici, olgunlaştırıcı nitelik taşımayan, yıkıcı, geriletici eylemler de vardır. Onlar da birer insan ürünüdür, kötü birer ürün. Burada üzerinde durulması gereken konu eylemin sağladığı yarar değildir, insanla olan ilişkisidir.

Bütün eylemler onları yaratan insanların özelliklerini, düşüncelerini, davranış biçimlerini yansıtır. Bundan dolayıdır eylemin kişinin kimliğini belirleyen bir damga oluşu. Kişi hangi bilgi düzeyine ulaşmış, uygar-

lığın hangi aşamasına varmışsa eylemleri de onunla orantılıdır. Geliştirici eylem olgun kişinin, geriletici, yıkıcı eylem yabanlaşmış kişinin davranışıdır. Eylemle vardır kişi, bütün başarıların kaynağı, bu eylem denen, atılımdır. Eylem belli bir ereği olan davranıştır da. Bilinçsiz olan devinmeler eylem değildir, onların benzerlerini öteki dirilerde de görürüz. Doğanın yaşamak, kendini korumak, varlığını sürdürmek için dirilere verdiği devinme yetenekleri birer eylem nedeni sayılmaz, onlar daha çok birer varlık koşuludur. Oysa eylem insanda ulaşılmak istenen bir aşamaya, bir ereğe yönelmeyi gerektirir.

Yeterince aydınlanmamış, gerekli eğitimden geçmemiş toplumlarda görülen bütün eylemler dışa dönüktür, anlamsızdır. Eyleme geçenler bu işe neden atıldıklarını, ne istediklerini çokluk bilmezler. Kişi, birey olarak, yoğun bir kalabalığın içinde yalnız bir gövdedir, bilinci, istemi, usu başkalarının buyruğu altındadır. Bundandır topluca kirişilen eylemlerde bireyin yokoluşu, tutsaklığı. Böylesi eylemlerde kişi kendi bilincinin dışındadır, ne yaptığını, yapması gerekeni bilme olanağından yoksundur. O, bir topluca akışın içinde, taşan azgın bir suyun katarladığı öteberi gibidir. Belli bir yeniliğe, buluşa yönelmeyen eylemler bir «sürü» davranışı olmaktan öteye geçemez. Genellikle toplum eylemleri böyledir.

Eski bir düşüncenin, inancın sürdürülmesi, çağı geçmiş bir tutumun yaşaması yolunda girişilen eylemler sürü eylemleridir. Bunların en açık örneğini savaşlarda görürüz. Savaşın açılmasını, başarı sağlanmasını gerekli görenler belli bir topluluğu oluşturan yöneticilerdir. Onların buyrukları altında bulunanlar, savaşanlar birer sürü varlığıdır. Yeryüzünün en uzak bucağından kalkarak bilmediği, bütün yaşayışı süresince bir gün bile göremeyeceği kimselerle savaşanlar başkalarının,

yöneticilerin, elinde birer diri araç olmaktan başka ne yapabilir. Yaratıcı eylemler, büyük düşünceleri doğuran başların, ileriye doğru sürükleyici atılımlarıdır. Böyle bir atılımın toplumun bütün katlarına eş oranda yayılması, bütün bireylerce benimsenmesi düşünülemez. Bu bakımdan toplumu oluşturan bireylerin çokluğunu içine alan bir eylemden, bütün bireylerde aydınlığa çıkmış, bir bilinç atılımı beklemek doğru değildir. Sözgelişi bir ülkede kurtuluş savaşına, bağımsızlık eylemlerine katılan bütün bireyler bu işi bile bile yapıyorlar demek doğru değildir. Savaşlarda bağımsızlık için, bir ülkü yolunda ölenlerin çoğu ülkünün, bağımsızlığın ne olduğunu bilecek bilinç aşamasına, uygarlık aydınlığına yükselememiştir. Ortaçağın yüzbinlik insan sürüleri bir ülkeden bir ülkeye din uğrunda savaşmaya giderken, dini, inancı bir yana bırakıp soyguna, vurguna koyulmaktan kendini alamamıştır. Oysa onları savaşa yönelten yöneticilerin ellerinde kocaman haçlar, kutsal belirtiler vardı. Bunlar ele geçirdikleri ülkelerin kadınlarına, kızlarına soldırmaktan, çoluk çocuğu acıma bilmeksiğin öldürmekten, suçsuz kimselerin evlerini yakmaktan, ekinlerini ılgarlamaktan geri kalmamışlardır. Bu tür davranışların gerçek eylemle ilgisi yoktur. Bunları yırtıcı yabansıl sürüler de yapmaktadır. Bir ağıla saldıran aç kurt sürüsü bütün koyunları öldürür de ancak birkaçını yiyebilir.

Toplumu eyleme geçiren bir yöneticinin düşünceleri, görüşleri bütün bireylerin yaşama ilkesine uygunsa, bütün bireylere mutluluk sağlayacak nitelikteyse, onları aydınlatabilecek durumdaysa eylem ileri götürücüdür. Belli bir kazanç düşüncesine, çıkar duygusuna dayanıyorsa yıkıcıdır, kişileri araç durumuna düşürücüdür. Çağımızda büyük yeraltı kaynaklarını ele geçirmek için yapılan, görünüşte toplumların mutluluğunu sağlar

sanılan savaşlar birer yıkımdır. İkinci Dünya Savaşı, Kore Savaşı, Vietnam Savaşı böyle sömürücü bir düşüncenin açık seçik örnekleridir. Birinci Dünya Savaşı'da Böyleydi. Bu savaşlarda egemen düşünce insanların mutlulukları, aydınlığa kavuşmaları değil, yöneticilerin kendi ulusları adına sağlama bağlamak istedikleri sonu gelmez çıkarlarıdır. Bütün yakınlarını kılıçtan geçiren Roma imparatoru *Caracalla*, Osmanlı imparatoru *Yavuz Selim* bu eylemi hangi toplumun mutluluğu adına yapıyordu? Hangi topluma yapacağı işin gerekli, yararlı olup olmayacağını sordular? Hangi toplum onlara kılıçtan geçirdikleri suçsuz insanların kanlarını bağışlamıştır? Bu tür eylemlerde ağır bir baskı altında bulundurulan, can korkusundan sesini çıkaramayan toplum da bir araç-sürü durumundadır.

Eylemin kılıçla, kargıyla ilgisi yoktur. Bu öldürücü araçlara dayanan eylem bir düşüncenin, onu benimsemek istemeyen kimselere, baskıyla, uygarlığa yakışmayan bir tutumla benimsetilmek istenmesidir. İşte uygarlıkdışı olma da budur. Uygarlığa, toplumlara yararlı düşüncelerin, görüşlerin benimsetilmesi için tek yol eğitim. dir. Eğitim, bir eylem olarak, çok yavaş yürüyebilir, ancak başarısı daha köklü, daha özlü olur. Eğitimle yerleşen bir düşünce, onu geliştiren eylem kişilerde aydınlanma, yükselme, yaratma bilincini uyandırır.

Yöneticilerin, kendi tutkuları yüzünden, toplumları sürükledikleri eylem türü geliştirici, ilerletici değildir. Kişiyi bilinçlendiren, geliştiren eylem içe dönük olan düşünme eylemidir. Bu bir içekapanış değildir. Kişi sürekli eylem içindedir, doğada çalışır, didinir, araştırır, yeni yeni buluşların ardından koşar durur. Bu yeni buluşlar, araştırmalar, incelemeler onda daha derinlere inme, daha ötelere gitme bilincini, öğrenme sevgisini, başkalarını aydınlatma sevincini besler. İşte bu

tür eylemde kişi geleceğin varlığıdır, ışıldağıdır. Uygarlığı yaratan eylem budur. Bu eylem belli bir ereğe bilinçle yönelmedir. Kişi burada kendi varlığında başkalarını bulur, atılımları, direnişleri öğrenme tutkusuyla bilenir. Bilenmeyse kişinin anlayış gücünü, kavrayış yeteneğini keskinleştirir. Bir konuya yönelen eylemin özünde çözümleme, sorunlara karşılık bulma istemi vardır. Kişi bir konu üzerinde çalışmaya başlayınca adım adım ilerler. Bu ilerlemeler sonucu yeni sorunlar ortaya çıkar, yeni sorunlar da yeni karşılıkları gerektirir. Böylece kişinin gelişen eylemi yaratıcı bir aşamaya ulaşır. Yeni buluşlar bu yaratıcı eylemin ürünleridir. Fizik biliminde çağlar boyu süren araştırma eylemlerinin çocuğu olan *atom*'un daha sonra birçok çağdaş aracın yapımında kullanılması gibi. Burada ilk eylem *atom*'u bulmaya yönelik bir araştırma niteliğindeydi, sonra ondan yeni yeni araçlar yapma başarısına dönüştü. Önce bulunandan, daha sonra, başka bir yeni varlık yaratıldı. Eylem böylece bitmeyen bir süreklilik olarak anlaşılır. Böyle bir eylemin kesintiye uğradığı, büsbütün durduğu yerde yaratma atılımı da durur. Kimi eskiçağ uluslarında yaratıcı gücün belli bir yerde durduğunu gösteren ürünlerin başka bir ülkede eşkinlendiği açık bir gerçektir. Bunun nedeni de bitmez tükenmez savaşlar, yakıp yıkmalar, kılıçtan geçirmelerdir. Buna Mezopotamya, Mısır, Anadolu uygarlıklarının Grek - Roma uluslarında çiçeklenişi örnek gösterilebilir. Ancak, bu yaratıcı eylem, tek tek kişilerin varlığında kendini sürdürmüştür. Adı geçen ulusların bütün bireyleri bu eyleme katılmış sayılamaz.

Eylem, kişinin, anlayış düzeyine, bilgi aşamasına göre biçimlenir. Kişi hangi aşamadaysa katılacağı eylem de ona uygun nitelikte olur. Burada bilgi kişinin edindiği izlenimler yığını değildir. Bir kimse çok oku-

muş, pek çok konuları öğrenmiş, geniş bilgi kazanmış olabilir. Bu önemli değildir. Önemli olan onun edindiği bilgiyi sindirmesi, özümlemesi, bilgiyle bütünleşmesidir. Yoksa çalmanın, soymanın kötü olduğunu bilen bir bilgin, bir aydın bu kötü işleri yapıyorsa bilgi onun varlığında anlamsız bir nesne durumundadır. Geri kalmış toplumlarda çok okumuş, birkaç yabancı dil öğrenmiş, buna karşılık gelişememiş aydınlar görülür. Bunların bilgileri ne denli çağdaş olursa olsun kendileri çağın dışındadırlar. Böylesi kimsenin eylemi yaratıcı değil, bir olayı anlamadan aktarmadır. Bu durumda kişi bağımsız değildir, bilmeden, anlamadan edindiği bilgileri yaratan ortamın etkisi altındadır. Bir insan için en korkulu olan da budur. Bu *düşünce tutsaklığı* diye nitelenebilir. Kişi kendini bağımsız sanır, taşıdığı düşüncelerin kendisini ezdiğini, baskı altına aldığını anlamaz bile. Anlaması için gerekil olanakları da bulamaz. Bu tür aydınlar toplumu geliştirici, ilerletici yoldan saptırır, bilmeden geriye iterler. Bulundukları görev toplumu aldatmalarına elverişli olursa bu saptırmayı daha kolay başarırlar. Toplumda böyle bir durumu açıklığa kavuşturacak olan ancak sorunların özüne inen *araştırmadır.*

ARAŞTIRMA

Yeniye başka bir yeniyi ekleyerek gelişmedir araştırma. Edinilen bilginin ışığında yeni edinmelere yönelme, yoğunlaşan sorunları son ilmiklerine değin çözüp yeni bir bilgi dokusuna başlamadır araştırma. Ancak düşünme bağımsızlığı, özlü bir bilinç ışığı olan kimse

araştırabilir. Bütün önyargılardan, geleneklere dayalı kanılardan, sanılardan sıyrılmayı gerektirir. Eskiden böyle deniyordu, o yolda gidelim, onu geliştirelim türünden bir önyargı araştırmayı daha başlangıçta karanlığa, anlamsız aktarmacılığa sürükler. Araştırmada eskinin doğru olup olmadığı, onun kaynağı önemli değil, ele alınan sorunun çözümü önemlidir. Eski çözüm yollarının bilinmesi, eski araştırma yöntemlerinin öğrenilmesi yeni araştırmalara girişmek için yararlıdır, ancak onları olduğu gibi kullanmak, yeni sorunları eski yöntemlere göre çözümlemeye kalkmak gereksizdir. Araştırma gerektiğinde eski çözüm yollarını inceler, eskiden alınan sorunları yeniden ince eleyip sık dokur, eleştiri süzgecinden geçirir. Bu tutum bilgi alanında gelişmenin ilk koşuludur. Ancak bu koşul, eskiden yapıldığı gibi yapmayı gerekli kılmaz. Çağın kendine göre sorunları, sorunların kendi bütünlükleri içinde yeni çözüm yolları vardır. İşte bu yolları bulmaya, sorunlara yeni bir anlayış açısından bakmaya araştırma diyoruz. Araştırma bir yorum, yalnız kavramlar ortamında kalan çalışma değildir. Konunun, bir bütün olarak, yeniden ele alınması, çağın bilim verilerine göre yerine oturtulması gerekir. Bu da araştırmanın belli bir ölçüye dayanarak yapılmasıyla sağlanabilir. Araştırıcı ele aldığı konu karşısında kendini ortaya koyar, onunla ikili konuşma ortamına girer.

Araştırma bir soru sormadır. Ele alınan konu hangi varlık türüyle ilgili olursa olsun araştırıcının karşısına bir soru olarak dikilir. Soru niteliği taşımayan bir çalışma araştırma sayılmaz, böyle bir çalışmada neyin araştırıldığı, varlık türüne hangi sorun düzeyinde bakıldığı belli değildir. Araştırmanın yönünü, yöntemini belirleyen sorundur. Daha önceden kazanılmış, başka sorunlara uygulanmış bir yöntemin değişik türden konuların

açıklanısında yararlı olacağı pek düşünülemez. Konu yöntemi de birlikte getirir. Burada yöntemle, araştırmaya ışık tutan us ölçüleri birbirine karıştırılmamalı. Kavramlardan kalkan, onlara dayanan bir yöntemle yeni bir araştırma yapma, bunda verimli olma olanağı yoktur.

Eski felsefe de us ilkelerine dayanıyordu, usu kesin geçerliği olan bir ölçü diye alan bilgeler vardı. Ancak bunların kullandıkları us ölçüleri kavramlarla oluşan ortamın dışına çıkmıyordu pek. Özellikle düşünmebilgisi (mantık) böyle kavramlardan kurulu bir ortamda tutsaktı. Onun sorunları doğanın ötesindeydi. Sözgelişi onun yöntemine göre «doğru» kavramların birbirine olan uygunluğuna, önermeler arasında kurulan çelişmesiz bağlantıya dayanıyordu. Oysa çağdaş araştırmanın yöntemi bu değildir. Onun kavramlarla değil, doğrudan doğruya, varlıklarla bağlantısı vardır. Bundandır *araştırmada konu yöntemini birlikte getirir* denmesi. Konu, araştırıcıya, yol gösterir. Varlığın özüne inen bir bakışla sorunları çözümleme özlemi kişiyi doğaya bağlar. Doğanın dışına çıkan bir araştırma isteği kişinin ayaklarını birdenbire yerden keser.

Doğada olaylar, değişik türden varlıklar vardır. Araştırma bunlarla oluşan ortamın boyutları içinde olabilir. Bir olay bir başkasının anlaşılmasına, ortaya çıkmasına yardımcı olur. Bunun gibi bir sorun çözüme ulaşırken başkşa bir sorunu aydınlığa kavuşturur. Böylece olaylar olayları, sorunlar sorunları izler. Bu izleme bir «bütün»e varır. İşte bizim doğa dediğimiz de budur. Bir olaydan kalkan, belli yöntemlere göre araştırmaya koyulan başlar, bir gelişim çizgisi üzerinde yürürken karşılarında doğayı bulurlar. Burada kişi araştırdıkça ilerler, kendi boyutlarını genişletir.

Araştırma düzenli, derli toplu düşünmeyi beceren, sağlam bir başın işidir. Dağınık, derme çatma düşünmeye alışmış, derinleşmeyi değil de çok öğrenmeyi alışkanlık edinen bir aydın iyi bir araştırıcı olamaz. Böylesi kimseler çok değişik konuları içeren bilgilerle sığlaşır, birer «taşıyıcı» olur kalırlar. Doğu aydınlarının çoğu böyledir. Ondandır Doğu ülkelerinde bilime yönelik geliştirici araştırmaların, bilgi akımlarının doğup gelişemeyişi.

Belli bir yönteme dayalı araştırmada son sözü gene işlenen konu söyler. Araştırıcı hangi sonuca varacağını önceden kestiremez. Önceden bilinen sonuç araştırıcıya ne yeni bir bilgi kazandırabilir, ne de ilerlemesine yardımcı olabilir. Böyle bir önbilgi ancak, önceden bilindiği söylenen, sonucun kanıtlanmasına yarar. Oysa araştırmada bilme, öğrenme varılan sonuçla düğümlüdür. Öğrenim kurumlarında uygulanan yöntemlerin araştırmalara değil de önceden bilinenlerin aktarılmasına dayandırılması yüzünden gençlerde sağlam bir bilme yeteneği oluşamıyor. Özellikle matematik bilimlerinde varılan sonuç öğrenciye önceden bildirilince başarı oranı çok düşüyor. Öğrenciden, önceden bildirilen, sonuç istenirse öğrenim kavramlarla biçimlendirilen bir «aktarma»ya dönüşür, bu da geliştirici değil dondurucu, belli çizgiler içinde öğrenciyi döndürüp sarsıcı olur. Eski felsefenin, özellikle düşünmebilgisinin (mantığın) bir yük olması bundandır.

Düşünen bir baş, araştırmaya koyulunca kullanacağı kavramları da yeniden kurma gereğindedir. Genel geçerliği olan kavramlar ona yeni bir ışık getirmez. Bu nedenle önce kavramları ele alır, düşünce yeteneğinin süzgecinden geçirir, konuyla olan bağlantılarını son ilmiklerine değin ayırır, yeni bir dil oluşturur. Bu dil çoklarınca anlaşılmaz. Eski kavramlara bağlanan, bütün

düşünme eylemini onlarla yürüten bir kimse bu yeni dil karşısında tedirgin olur, bir anlamsız dille karşı karşıya geldiğini sanır. Bu bulanıklık kavramlarla düşünmeye alışmış kimselerde görülür. Onların «anlam» dedikleri olaylarla, sorunlarla bağlantısı olmayan, yalnız, söylendiğinde düşünme yeteneğinde birtakım silik çağrışımlar yapan kavramların kalıntısıdır. Onların gerçek sandıkları olaylar, doğa varlıkları değil, anlayışgücünde «yığınlaşmış» kavramlardır. Böylesi kimselere «güzel»in ne olduğunu sorduğunuzda verecekleri karşılığın benzerini doğada bulamazsınız. Size yanyana getirilmiş kavramlardan oluşan bir söz dizisi söyler, bunun «güzel»in karşılığı olduğu savında bulunurlar. İşte bu tür düşünmelerde araştırma yoktur, yeni yoktur, geçmişten aktarılan kavramlar vardır.

Araştırma yapamayan, yalnız kendisine verilenlerle düşünmeye alışmış kimselerin sık sık yeni buluşlar, yeni yaratmalar, yeni gelişmeler karşısına dikilip «kuşaklar arasında anlaşma olanağı kalmıyor» dedikleri çok duyulur. Bunların düşünme ortamında «anlaşma» gerçek olayların dışındadır. Bunu, yeni bulunan bir araca eski sözlerden bir ad vermek isteyişlerinden anlamak kolaydır. Eski kavramlara bağlanan kimseler için «düşünme» bir sözoyunu olmaktan öteye geçemez. Onların düşünmesi kavramların yer değiştirmesidir. Öyle kavramlar da bir araştırmaya elverişli nitelikte değildir. Araştırmada belli bir ereğe yönelme, bir olayı anlama düşüncesi vardır. Bu nedenle belli ilkelere dayanma gereğindedir. Bu da kesinlikle bilime bağlanmakla, bütün inançlardan, düşünme yeteneğini engelleyen görüşlerden sıyrılmakla olur. Araştırıcının elinde yalnız olayları aydunlatmaya yarayan bilinç ışıldağı vardır, sırtında önyargıların, eski kavramların, inançların içine doldurulduğu dağarcık yoktur. Onun tek dayanağı, tek ilkesi so-

runların çözümünde kullandığı ölçüdür. İşte araştırıcı burada bir «ölçü varlığı» olarak belirler kendini.

ÖLÇÜ

Sorunların çözümüne, olayların anlaşılmasına dayanan araştırma eyleminde araştırıcının tek değneği ölçüdür. Onun, ondan başka, dayanağı, güvencesi yoktur. Bu ölçü, insanın gelişim çizgisi üzerinde, doğanın oluşturp biçimlendirdiği, beslenme yatağı beyin olan ustur. Daha önce usun soyut değil, somut bir varlıkla bağlantılı olduğunu, beynin belli bir düzeyde çalışması, sürekli, düzenli bir eylemi olduğunu gördük. Us, bu kesin çizgili gelişim doğrultusunda doğa olaylarının etkisi altındadır. Onun somut oluşu da bundandır. Kişi onunla belirlenmiş, kesin biçimini almıştır bir düşünen varlık olarak.

Ölçü soyut bir varlık değildir, sorunların çözümüne, olayların akışına dayalı bir binektaşıdır. Bütün kişi eylemleri, sorunlara yönelik çözüm biçimleri orada bulunur, ondan yola çıkar. Ölçü araştırmada, düşünmede, sorunları ele almada belli bir ilkeye bağlanmayı, bir kesin gözlük taşımayı gerektirir. Bu gözlük kişiyi yolunu şaşırmaktan, değişik yönlere bakmaktan, sapmaktan kurtarır. Kişi ne yapacağını, nasıl bir yol tutacağını, sorunları hangi yanlarıyla, hangi doğrultuda ele alacağını bu kesin ölçüyle belirler. Ölçü bir kavram değil, ele alınan konunun bütünüyle bağlantılı bir düşünme kuralıdır. Konudan konuya geçtikçe ölçünün kullanılış biçimi değişir de kendi değişmez. Ele alınan bir sorunun çözü-

mü, kişiyi, önceden kazanılmış inanç düzeyine doğru itebilir. Özellikle ortaçağ döneminde bu durum yaygındı. Ölçü, inançlara dayanan, onlarla oluşan bir ilke niteliğine bürünmüştü. Us, kişiyi bir inanç varlığı olarak görüyor, onun davranışlarını onlarla bağımlı kılıyordu. Bu bağımlılık kavramların dışında bir düşünme konusu bulamıyor.

Düşünme eylemi, belli bir konu üzerinde, yoğunlaşınca düşünme yeteneği birtakım güçlüklerle karşılaşır. Bu güçlükler sorunun çözümünden doğar. İşte burada kolaya kaçma, sorunun ağırlığından dolayı sapmalar olabilir. Ölçü burada kişiyi kurtarır, çelişkileri, yanlış bir sonucu önler. Bu yüzden düşünme eylemi başlangıçla sonuç arasında doğru bir çizgi üzerindedir. Bu doğru çizginin eğrildiği, girinti çıkıntılar oluşturduğu yerde sapmalar vardır. Ölçü olmayınca bu sapmalar düşünme eylemi gereği sanılır. Özellikle kavramlarla düşünmenin böyle tedirgin edici sapmaları vardır. Sınırları kesinlikle belirlenmemiş, değişik yorumlara elverişli kavramlar böyledir. Bu tür sapmalar, yorumların en yaygın olduğu, deneydışı bilimlerde çok görülür. Bunları ilk bakışta görmek, kavramak da pek kolay değildir. Bilge, üzerinde duracağı konunun kavramlarını önceden türetir, sınırlarını belirlerse, deneydışı kalır. Ona göre sonuca giden yol önceden belirlenmiş bir çizgi üzerindedir. İşte eski felsefede bu sık sık görülen bir olaydır. *Spinoza*, *Kant* gibi bilgeler böyle yapmış, kendilerini önceden düzenlenmiş kavramlarla örülen bir ortama atmışlardır. Onlara göre, «doğru» bu belirli kavramlarla örülen kuramdır. Başka bir söyleyişle kavramlar arasında kurulan eksiksiz uyumdur. *Spinoza*'ya «töz»ün, *Kant*'a «ide»nin ne olduğunu sorduğunuz da alacağınız karşılık kavramların oluşturduğu bir ortamda kalmadır. Size ne «töz»ü, ne de «ide»yi gösterebilirler. Soyut bir anlatış,

soyut bir açıklama sorunu çözmeye elverişli sayılır onlarca. Böylesi bilgelerde ölçü de bir kavram olmaktan öteye geçemez.

Düşünme eyleminin belli bir yerden başlaması, belli bir görüşe dayanması, ele alınan konunun içeriğine bağlıdır. Konuların içiçe girdiği, birinden ötekine geçmeyi gerektirdiği yerde, düşünme eylemi, en korkulu ortama girer. Hangi konunun önce, hangisinin sonra ele alınacağı kişiyi duraksamalara daldırır. Bir süre sonra düşünmeye başlarken kalkılan yere dönülür. *Spinoza, Leibnitz, Kant* düşünce düzenlerini kavramlara oturtup olayları bir yana attıklarından başlanan yere dönmenin en açık örneğini verdiler. Birinciden «töz», ikinciden «monad» üçüncüden de «ide», ya da «us» kavramını kaldırın birdenbire o alımlı çalımlı düzenin çöktüğünü görürsünüz. *Etika*'nın çatısını ayakta tutan soyut kavramların «töz»le, «Kritik»lerinki ise «us»la bağlantılı olduğu açıktır. Ancak bu «töz», bu «us» daha önce üzerinde durulan, kaynağı doğa olan «us»la bağlantısı olmayan, soyut bir kavramdır. Bütün bilgi ilmiklerinin oluşmasında etkili olan «zaman», «uzam» kavramları evrende değil, yalnız «Kritik» yazarının anlağında vardır. Eski felsefe bu üç bilgeyi tutarlı düşünmenin, belli bir düzene bağlı kalmanın en yüce örnekleri sayar, son örneği de *Hegel*'in kişiliğinde bulur. Onun da evrenini kuran, dolduran yalnız «tin»dir. Bu «tin» kişişyi şaşırtacak biçimde sınırsız yorumlara uğratılmış, bütün «oluş» yolları onun varlığında birleşmiştir.

Böyle bir düşünme düzeninde ölçü yerinde saymayı sağlayan soyut bir kavramdır. Başka söyleyişle bir kavramın çevresinde gözlerini yumarak dolaşmadır, dönmedir. Böylesi bilgeler, düşünme eyleminde gelişmeyi kalkılan yere bir daha dönmeksizin ilerlemede değil, bir kavram çevresinde, dönmede bulurlar. Oysa ölçü çıkış

yeri doğrultusunda, düz çizgiden sapmaksızın, boyuna ilerlemeyi, kalkış yerinden uzaklaşarak gelişmeyi gerektirir. Bilgi sorununda, belli kavramlara bağlanarak, kapalı bir düşünme ortamında kalma, bütün sorunları birer kavram örgüsü içinde çözümlemeye çalışma geliştirici bir yol değildir. Bu yöntemle benimsenen ölçü kişiyi saplantıya götürür. Ortaçağda böyle bir ölçü türü egemendi. O yüzden, aradan geçen bin yılı aşkın süreye karşılık, önemli bir gelişme görülmedi.

Dinlerde tek geçer ölçü Tanrı buyruğudur. Kutsal kitaplar bu alanda en kesin yöntem olarak, onun buyruğu altına girmeyi göstermiştir. Bir soruya verilen karşılık, bulunan çözüm kutsal kitaplara uyuyorsa «doğru», uymuyorsa «yanlış» sayılırdı. Böyle bir ölçü doğaya, onun içinde geçen olaylara, onlarla ilgili sorunlara aykırıdır. Bu aykırılığın özünde *Aristoteles* düşünmebilgisi (mantığı) nin değişmez sayılan ilkeleri yatmaktadır. Oysa olaylar boyuna değişiyor, bilinen evrenin sınırları yeni yeni bilgilerle, buluşlarla değişip duruyor. Olaylar düşünmeyi değil de düşünme olayları etkiliyordu, ya da öyle anlaşılıyordu.

Ölçü, belli bir anlamda, düşünen kişinin kendi kendini yargılama aracıdır. *Descartes* ünlü «*cogito ergo sum*»unda genel ölçü olarak «düşünüyorum»u alırken, varoluşu gene varlık'ın bir eylemiyle açıklamaya kalktı. Oysa varolmak bu düşünmekten (cogito'dan) öncedir. Bu nedenle *sum ergo cogito* (varım öyleyse düşünüyorum) demek, varoluşu öne almak daha uygundur. Düşünmek, varolanın, bir eylemidir, varolmak düşünmenin bir ilineği (arazı) değildir. Ağrı dağı düşünemiyor, oysa vardır gene. Onun kendi varlığını düşünememesi yokluğunu gerektirmez. Onu düşünmeyenler olsa bile gene vardır, ancak varlığı bizce bilinmiyor, demektir.

YER

İnsan denen varlığın, bir bütün olarak, kendi kendini sınırlaması onun «yeri»dir. Bütün varlık türleri gibi insan da yerkaplayan bir varlıktır. Bu yer varolmakla bağlantılıdır. Eski felsefe yer'i, ya da yerkaplama'yı, eskilerin «mekân» adını verdikleri bağımsız bir varlık, özgür bir alan olarak anlamış, öyle açıklamıştı. Özellikle *Kant* bu uzamı (mekânı) bilginin özilkelerinden biri saymakla kalmamış, onu bir «önvarlık» diye benimsemiştir. Bunu da deneyöncesi saydığı varlıklar arasına koymuştur. Oysa uzam kendi başına bir varlık değildir. Onun öyle olmadığı, somut varlıklar dışında, düşünülemeyişinden bellidir. Bütün somut varlıkları, elle tutulur, gözle görülür nesneleri bir yana atın da bağımsız bir «uzam» düşünün bakalım. Bütün ölçülerden sıyrılın da belli bir uzam kavramını elde edin görelim.

Uzamı açıklarken, bütün varlık türlerinden sıyrılma, onu kendi olanaklarıyla düşünme yeteneğimiz yoktur. Elle tutulur varlıkların dışında bir uzam düşüncesi yok bizde. Özellikle özdek dışında uzam kavramı da türetemeyiz. Öyleyse, kendi başına tanımlanamayan, açıklanamayan bir varlık kavram olmaktan öteye geçemiyor. Bir kavram varlığını, açıklanışını başka birine borçluysa onun varlığı, bağımsızlığı çok sugötürür. Bu uzam kavramının yerkaplayıcı varlıkların birbirini sınırlamasından doğduğu kuşkusuzdur. Bir nesnenin bittiği yerde başka bir nesnenin başlaması, kaldırılan bir taşın belirgin bir iz bırakması, yeri değiştirilen bir nesnenin arkasında bir boşluğun kalması bu uzam kavramının doğmasında başlıca neden olsa gerek.

Kişi çevresini kuşatan varlıklarla, doğayla düşünebilir. Bu düşünme onda kendinin sınırlanmasını, böyle bir bilincin gelişmesini sağlar. İşte bizi uzama ulaştı-

ran da budur. İki nesnenin yanyana gelmesi uzam kavramını oluşturmuştur. Uzam kişide bir yeri olduğu, evrende bir yerkapladığı bilincini doğurmuş, biçimlendirmiştir. Kişinin yerkaplaması bir yandan varlık sınırlarının, bir yandan da kendi özünün anlaşılmasını sağlar. İki varlığın karşılaştırılmasından doğan yerkaplamada düzenleyici ilke durumuna gelmiştir. Bir kişinin yeri başka birinin yerinin başladığı yerde biterken uzam bilinci de biçimleniyor boyuna. Burada «kişilik» denen, bireyi yansıtan, kavramın oluşma olanağı ortaya çıkar. İnsan, bir gövde olarak, doldurduğu yerde sınırlarının bilincine varıyor. Doğadan gelen bu bilinçlenme kişide «benlik» duygusunun gelişmesini sağlıyor. Bu nedenle kişide nesneleri edinme, edinilen nesnelere «benim» deme bilinci doğuyor. Kişilik, benlik, iyelik kavramlarının oluşmasında en etkili neden doğada bu yerkaplama olayıdır. Yerkaplamanın olmadığını bir süre varsayalım, iyelik kavramının, edinilen nesneye «benim» deme duygusunun boşlukta kaldığını görürüz. Kişi «benim evim», «benim adım», «benim toprağım», «benim yurdum», db. sözleri söyleyip iyelik duygusunu açıklarken bunun nereden geldiğini araştırmaz, yalnız bilinenle yetinir. Oysa onun «kişilik»i de bu kavramlara, doğadan,, yerkaplama olayından edinilen bu düşünce varlıklarına dayanır. Burada emeğin etkisi büyüktür, ancak emek de bir «yerde» sözkonusudur. Bu «yer» emekten önce gelir.

Kişinin yeri bilgisinin niteliğine bağlıdır biraz da. Bilgi genişleyip derinleştikçe bu «yer»in sınırları da genişler. İnsanın evrene açılması diye nitelenen durum budur. İnsan «evrene açılırken» yerini, gerçek uzamını değiştirmiyor bu konuyla ilgili bilgilerini çoğaltıyor, bildiği «yerler»in sayısı artıyor, çapları büyüyor. Özellikle büyük sarsıntılı bunalım dönemlerinde bu yer genişlemelerinin kişide ürküntü uyandırdığı, geleceğe karşı

korkulu bir durum yarattığı görülür. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da hızla yayılan şu «Varoluşçu» felsefenin kökeni de bu sarsıntı, bu yer genişlemesidir. Durum daha önce doğan, ilkelerini *Karl Marks*'ın görüşünde bulan akımlar için de böyledir. Onlar da birer bunalım döneminin düşünce ürünleridir. «Yer ayaklarımın altında kayıyor» diyen kimse tedirgin olan insanın durumunu dile getiriyor. Eskiden ateş düştüğü yeri yakardı, çağımızda adının duyulduğu yerleri yakıyor. Bir yerde çıkan bunalım birdenbire bütün insanları sarıyor. Kimse «yerinde» kendi başına değil artık. Bu «yer»in çevresinde eski çitler yıkılmış, yokolmuş.

Uzam kavramı, kişinin bir varlık olarak biçimlenmesinde, ilkin yeryüzüne dayalı bir nitelik taşırdı. Kişi de_ nince belli bir yerde, yeryüzünde, olan diri varlık düşünülürdü. Öteki nesnelerde de böyleydi durum. Öğrenme alanının genişlemesi, bilgi olanaklarının çoğalması yüzünden uzam yavaş yavaş soyutlaşmaya başladı. Bir «yerde» düşünülen nesne, o «yerden ayrı» olarak düşünülür oldu. Biraz daha yerden kopunca kişi olduğu yerde değil de evren bütününde bir varlık diye anlaşıldı. Bu durumda kişi için belli belirli bir uzam sözkonusu olmaktan çıktı. Çağımızda insanı bir «evren yurttaşı» diye düşünmenin kökeninde de bu belli bir yerden kopma, ayrı düşünülme vardır. Bu tutum, kişinin uzamla ne denli bağımlı olduğunu, uzam dışında düşünülemediğini gösterir. Bu, eski felsefe anlayışının boyası değişmiş bir kalıntısıdır. Kişi uzamla değil, uzam kişiyle düşünülebilir. Öyle düşününce «yer kişinin ayağı altında» kaymaz, kişi yeryüzünde gönlünün uyarınca dolaşır.

Kişi gövdesini kuşatan derisi gibi uzamını da birlikte taşır, yanında götürür gittiği yerlere. Bu bütün öteki diri varlıklar için de böyledir. Kişinin uzamla sınırlandırılması onu ister istemez bir «uzam varlığı» olarak

düşünme gereğini doğurmuştur. Kişinin, yarattığı nesneler, yaptığı araçlar uzamla bağlantılı kılınır da düşünce denen soyut varlıklara uzamda bir yer bulunmaz. Kimse erdem kavramının nerde olduğunu, belli bir «yer»ini gösteremez. Oysa erdem, iyi, doğru, güzel, sevgi, yücelik gibi değerler doğadan, doğa varlıklardan doğmuştur. Onların oluşumunu sağlayan doğa varlıklarının, doğa düzeninde, belli yerleri, uzamları vardır. Çağların akışı içinde gerçekleşen soyutlamalar yüzünden bu değerler bir kavram niteliğine büründü, uzamdışı kaldı. Sonraları bunlar gerçekten varlıklar diye yorumlandı. Kişioğlu düşünmeye başlayınca soyutlamayı da birlikte götürür gibi bir eyleme itindi. Eski felsefe bu kavramları birer bağımsız varlık olarak yorumlarken insandan, onunla bağlantılı uzam düşüncesinden, ne denli uzaklaştığını gözönünde tutmadı. Oysa, bugün bağımsız birer varlık diye anlaşılan, bu nesneler birer insan ürünüdür. Onların genel geçerliği uzamdışı kalmalarında, belli bir yerle sınırlı olmamalarındandır. Bir kavram belli bir «yer»e oturtulamazsa onun uzamüstü, yüce bir varlık olduğunu ileri sürmek kolaylaşır. Somut varlığının dışında düşünülen bir kavramın uzamla bağları kopmuş, kimliğinden uzaklaşmıştır. Bugün bütün yeryüzü dillerinde karşılığı, belli bir anlamı olan «insanlık» diye bir kavram vardır. Bunun uzamla bağlantısı yoktur artık. Biz «insanlık» deyince karşımızda duran, belli bir yeri olan insanı anlamayız. Anladığımız onun uzamdışı kalmış, değişik yorumlara elverişli davranışlarıdır. Oysa «insanlık» kavramı aramızda bulunan, yeryüzünde yaşayan, belli bir yeri kaplayan insandan doğmuştur. İnsanı bir yana atarsanız onu da ortadan kaldırırsınız. Buna karşılık eski felsefe böyle demiyor, «insanlık» kavramını insanın üstünde, ötesinde bir varlık olarak yorumluyor. Evrende, bir soruya konu olduğunda, «yeri»

gösterilemeyenin varlığını düşünmek bir düşkurmadır. Bu da kişinin başarılarından biri sayılır. Öte yandan doğayı anlamada engelleyici bir etkisi olduğu gözden kaçar.

Uzamın, nesnlerin kapladığı yerin soyutlanması sonucu ortaya çıkan, bir kavram olduğunu gördükten sonra onunla oluşan öteki soyut varlıklara geçebilriz. Bu soyut varlıklar yalnız düşünme yeteneğinde, anlakta varsayılan birer kavram olmaktan öteye geçemez. Daha önce üzerinde durulan us, anlayışgüsü, tin, istem, anlak türünden varlıklar uzamla bağlantılı sayılmaz. Oysa gövde dışında da düşünülemezler. Tin, us denen varlıkların başta, göğüste, gövdenen bir yerinde bulunduğu konusunda eski felsefenin, dinlerin değişik varsayımları vardır. Bu varsayımlar somut örneklerden türetilen soyut varlıklara, bir «yer»bulma eğiliminden doğmuştur. Burada bunların üzerinde durma gereğinin olmadığı söylenebilir. Ancak, onların, ne olduklarını bilme, öğrenme isteğinin önüne geçilemez. En özdekçiden en koyu tinciye değin bütün düşünürler, bilgeler, aydınlar bu soyut varlıklarla ilgili düşünceleri, görüşleri eleştiri süzgecinden geçirmeden edemez. Kişi düşündükçe bu tür sorunlardan kendini kurtaramayacaktır. Tin yoktur, us yoktur deyip geçmekle sorun bir sonuca bağlanmıyor. İlkin kişi konuşma dilinde yerleşen bu kavramlardan, onrın oluşturduğu deyimlerden kendini kurtaramıyor. Onlar olmadan konuşamıyor, düşündüklerini karşısındakilere anlatıp açıklayamıyor. Hangi koyu özdekçi (maddeci) bilgin «canım sıkılıyor», aklım almıyor», «sezemiyorum» türünden bu sözleri söylemeden edebilir? Bu sözlerin kendi dilindeki karşılıklarını söylerken başka kavramlar kullanabilir, ancak bütün konuşmalarında dilde yerleşmiş, soyut, doğada karşılığı olmayan kavramları bir yana atarak dşüncelerini açıklama olanağı bulamaz.

Bulamadığı sürece de bu kavramlarla ilgili görüşlerini söyleme, açıklama gereğindedir. Bu kavramlar gerçek varlıklar değildir, bunu biliyoruz, ancak bunlardan arınmış bir dil yaratma olanağından da, şimdilik, yoksunuz. En koyu marksçı bile, günlük konuşma dili şöyle dursun, yazılarını yazarken bu sözlerden büsbütün sıyrılamaz. Bu kavramların belli bir «yeri» vardır düşüncemizde, bunlar birer «uzam varlığı» olup çıkmıştır artık. Bir kavramın uydurma, gereksiz olduğunu söylemek kolaydır da, bu söylenenleri başkalarına benimsetecek nitelikte açıklamak, anlatmak güçtür. Önemli olan bunları birer sorun kılığına sokarak çözümlemek, boşluklarını, gereksizliklerini öylece ortaya koymaktır.

Bir kavram, ne denli soyut olursa olsun, konuşma diline girdimi onun belli bir yeri, bir uzamı var demektir. Bu yer, bu uzam evrende değildir, yalnız bir düşvarlığı olarak düşüncededir, ancak gene de insanla bağlantılıdır, insanı tedirgin edebilir. Ortaçağ İslâm düşüncesi böyle soyut kavramlar üzerinde yoğunlaşan bir uygarlık ürünüdür. *Aristoteles*'in izini sürdüren bu düşünce akımı, bu ortaçağ bilgeliği, çağlar boyunca sürüp gitmesine karşılık yeni bir görüş, yeni bir atılım getirememiştir. *Zekeriya Razi*'den tutun da *Fârâbî*, *İbn Sina*, *İbn Rüşd*, *Gazzali* gibi «büyük» sayılan İslâm bilgelerinin, benzerlerinin bir tekinde bile uzam konusunda gelecek çağları aydınlatıcı, düşünceyi ilerletici, geliştirici köklü, özlü bir atılım bulamazsınız. Bütün bu bilgeler *Eflâtun - Aristoteles*, ya da onlardan önce gelmiş *atomcu* bilgelerin çizdikleri doğrultudadır. Bunları söylemek, onların, değersiz kimseler olduklarını ileri sürmek anlamına gelmez. Onlar, ilkçağ felsefesinin İslâm ortağındaki büyük aktarıcılarıdır, bu da büyük, saygıdeğer bir iştir, ancak yaratıcı, yeniyi oluşturucu değildir. *Eflâtun - Aristoteles* ikilisinin ortaya atığı uzam, tin, erdem, yön, bilgelik tü-

ründen sorunları, onlarla ilgili çözüm örneklerini bir yana atın, bir çırpıda ortaçağ düşüncesini yokedersiniz.

Ortaçağ, uzam kavramının evrenin dışında bir gerçek olduğu görüşünü savunmada öyle ileri gitmiş, kendi gücünü öylesine sığ bir düzeye yaymıştırki sonunda işlediği konunun ne olduğunu bile anlayamamıştır. İnsan sorunu ele alındığında birdenbire bir yerden kesilme başlamış, boşluklara düşülmüş, bilge karşısında duran insanın bile bir «görünüş», bir «tanrısal yansıma» olduğu inancına varmaktan, öyle bir uçuruma yuvarlanmaktan kendini alamamıştır. İşte burada, yaşayan insan, boyutlarından birini, bir bakıma en önemlisini yitirmiş, kendini unutmuştur. Ortaçağın insanı boyutsuz, uzamsız bir varlıktır.

İnsan, uzamdışı kalınca, evrenin dışında sağlam bir yer arama gereğini duymuştur, dayanacak yeni bir boyut aramaya koyulmuştur. Bu uzam bulma özlemi, bu gerçek yurda dönüş atılımı bütün bilgelerde çözümü çok güç bir sorun niteliğine büründü. *Eflâtun*'dan çağımızın, onun içinde yürüyen, ondan esinlenen bilgelerine değin, sayısız aydını bu uzam sorununu değişik yönlerden, başka başka kavramlarla ele almış, gene eskiye bağlı yeni sorunlar ortaya atmaktan kurtulamamıştır. Günümüzün felsefesinde sık sık adı geçen şu «insanın sarsılmışlığı», «yeryüzünün ayaklar altında kayışı», «özde bulunan kaygı», «korku» sorunlarının özünde bu uzam düşüncesinin açıklığa kavuşamamış yorumları vardır. Bu sorunlar uzam kavramının insanı ne denli yürekten etkilediğini gösterir. Çağımız felsefesinde, kişinin varlığı sözkonusu olunca, uzam biraz da insanın evrendeki yeri anlamında geçer. Bu yer, insanı kuşatan, evren bütünüdür artık. İnsan, gövdesiyle sınırlı bir varlık olmaktan çıkmıştır. Onu ilgilendiren, varlığını tedirgin eden sorun «evren sorunu»dur.

EVREN

İnsan evrenini arayan bir varlıktır çağımızda. Onun aradığı evren kendi varlığını sınırlayan bütün öteki varlık türleriyle dolup taşan evrenin içindedir, dışında değil. İşte ortaçağdan kopuş bu «arayış»la başlamıştır. İnsan, yaşadığı evrende yerini, sınırlarını aramaya koyulmuştur. Bu arayışın kökünde çağlar boyunca özlemi duyulan, gerçekdışı evrenin, şu dinlerin «ötedünya», ya da «ahret» dedikleri evrenin büyük etkisi vardır. İnsanoğlu belli bir dinin ağına düşünce yaşadığı evrenden kopmuş, onu gelip geçici, değersiz saymış, bütün çalışmalarını öteevren'de mutluluk sağlamak konusunda yoğunlaştırmıştır. Çok uzağa gitmenin, ayrıntılara kayan örnekler vermenin gereği yoktur. Daha *Rönesans* başlarında, deney bilimlerinin önem kazandığı dönemlerde bile çağlarına ışık tutan büyük başların bu gerçekdışı evrenle, yalnız düşüncelerde, gönüllerde varolan evrenle ilgilendikleri, en büyük yaratmalarını o konuda verdikleri biliniyor açıkça. Uygarlığın şu büyük adlarını anımsayalım: *Giotto, Martini, Lorenzo Ghiberti, G. Pisano, Donatello, Brunelleschi, B. Alberti, Masaccio, Uccello, Fra Angelico, Botticelli, Raffaello, Michel Angelo, L. Da Vinci, Dürer, Greco, Eyck* gibi yaratıcılar en büyük ürünlerini öte evrene duyulan özlemle, onunla ilgili konularda vermediler mi? Batı'nın büyük, sayısız yaratıcıları, bütün çağlar boyunca, en büyük başarılarını öte evlenle ilgili konuları işlemekte göstermediler mi? Bu derin, kişiyi büyük yaratıcı atılımlara iten özlem, gizli güç nereden geliyor, hangi kaynaklardan besleniyor? Yukarıda adı geçen büyük başlar, belli bir anlamda, ortaçağ döneminde yaşamış sayılabilirler. Ancak yaratıcı atılımları, ortaya koydukları başarılar birer ortaçağ ürünü sayılamaz. *Dante* ortaçağda yaşamıştır da ortaçağ in-

sanı değildir. Buna karşılık daha önce gelen *Augustinus, Eriugena, Anselmus, Roscelinus, Petrus Abelardus, Aquinolu Thomas, Albertus Magnus, Bonaventura, Duns Scotus* gibi bilgeler de belli bir konuda daha önce adları geçen büyük yaracılarla eş doğrultuda yürümüşlerdir.

Burada önemli olan resim, yontu, mimarlık alanında yaratılanlarla, daha önceki çağlarda yaşamış, ortaçağı oluşturan, biçimlendiren, bilgeler arasında konu birliğinin bulunmasıdır. Rönesans'ın yaratıcılarıyla ortaçağın yaratıcıları öteevrenle evren arasında köklü bir bağ kurmakta, bu evrende işlenen konulara öteevrenin boyasını vurmakta birleşiyorlar. *Giotto*'nun yaptığı bir tablo ile ondan altmış yıl önce yaşamış *Aquinolu Thomas*'ın özlediği evreni yansıtan düşünceler arasında en küçük bir karşıtlık yoktur. Aradaki bağ birliğini pekiştirmek için daha eskilerle daha yenileri karşılaştırma olanağı da vardır. Sözgelişi *Eflâtun*'un tuttuğu yolla *Hegel*'in yürüdüğü yolun ereği de niteliği de değişmemiştir, birdir.

İnsan burada değişmeyen, ereği olduğu gibi kalan, durmadan uzayan bir çizgi üzerindedir. Bu doğru çizgi insanın evren arayan bir varlık olduğunun belgesidir. İnsan kendine bir evren, bir «yer» arıyor boyuna. Bulunamayan, bulunamayacak olan bir evrendir bu. Bu bir türlü bulunamayan evreni daha eski çağlarda Mezopotanıya, Mısır, Anadolu, Çin, Hind, İran, Yunan, Roma ulusları da bıkmadan, yorulmadan aramış. İnsan düşünmeye başladığı çağlardan beri bu bitmeyen arayış içinde emeğini tüketmekte, eski kuşaklar gelecek kuşaklara bu konuda yığın yığın sorun, yığın yığın çözüm bırakmaktadır. İnsanı «arayan varlık »diye nitelemeye yarayan tutum budur işte. Bu evreni, yüce bir varlık sayılıp kutsanan Tanrı'nın buyruğuna uyarak Musa da ara-

dı, İsa da aradı, Muhammed de aradı, daha da arayacaklar olur.

Kendine bir yer arama kaygısı, Max Scheler'de görüldüğü gibi, uygar kişide, evreni bir bütünlük içinde anlama, tanıma olanaklarının çoğalmasıyla orantılıdır. Kişinin evrene açılması bilgi edinme gücünün gelişmesine dayanır. Bu da doğayı tanımakla bağlantılıdır. Daha önce de söylendiği gibi, kişi doğayı tanıdığı oranda kendini bilir, evrene açılır. İşte bu evrene açılma insanın kendi değerini, yerini bilmesini sağlar. İnsan evrende yerini buldukça başka bir yer, başka bir uzam aramaya koyuldu, kapladığı yerle yetinmedi. Bu yer, daha doğrusu bu «uzam» bilgi alanında ilerleyen kişiye yetmedi. Ulaşım araçlarının gelişmesi önce yeryüzünü, daha sonra evreni daraltti, insan gözünde küçülttü. Eskiden uçsuz bucaksız sanılan evren, ses hızını aşan araçların bulunuşuyla, günden güne küçüldü. Yerde yürüyen insanın göklerde uçması düşünmenin sınırlarını genişletti boyuna. Eski inançlarla beslenen başlar, çağın aşırı oranda gelişmiş buluşları karşısında, büsbütün yeniye alışamadılar. Bu eskiyi sürdürme, çok ileri bir bilgi aşamasına ulaşmış aydınlarda bile, bir saygı olarak kaldı. Ataların inançlarına, inanç kurumlarına duyulan bu saygının kökünde biraz da eskiye abğlılık vardır. İşte, çağımızda, saygı biçiminde sürdürülen bu bağlılık yeni buluşlar karşısında gizli bir «korku»ya dönüştü. Bu korku, sonradan, bir felsefe sorunu olarak ele alındı. Oysa bunun kökü dindi, dinden gelen inançlardı. Daha doğursu bu evrenin «ötesinde» varolduğu sanılan evrenin kesin olmayışı düşüncesinin doğuşu karşısında duyulan kuşkuydu. Bu kuşku, ya da onun gelişmiş biçimi olan, korku kişinin bir «yeri»nin bulunamayışı yüzündendir. Gök gözleriminin daha olumlu sonuçlar vermesi, gözlem araçlarının hızla geliştirilmesi, güneş, ay, yıldızlar

gibi gök varlıklarının dinlerin anladığı türde olmadıklarının ortaya konuşu kişinin yüreğindeki inanç sığınaklarını yıktı, yoketti. Oysa Rönesans döneminin en saygıdeğer bilgelerinde bile bir «öteevrenin gerçekliği inancı vardı. Bu inanç birkaç yy. içinde iyice sarsıldı. Kişinin inanç alanında «güvenilir evreni», mutluluklar dolu sanılan «ölümsüz yeri» birdenbire bir düş varlığına dönüştü. Bu dönüşme, daha önce de açıklandığı gibi, kişinin sonsuz olduğuna inanılan sınırlarını, yaşama boyutlarını daralttı. İşte evrenin tek olduğu, bu yeryüzünün dışında ölümsüz bir ülkenin bulunmadığı kanısının ağır basması yeni bir sorun doğurdu: Evrenle insanın bağlantısı.

İnsan, kendini, bir evren varlığı olarak görmeye başlayınca gelecekte ne olacağını düşünür oldu. Niçin çalışıyor? Niçin öğreniyor? Bildiklerinin gelecek için yararı nedir? Bu soruları ancak «öteevren»in varlığına inanmayan bir kimse sorabilir. Bunların karşılığını bulmaya çalıştıkça da korkuya, kaygıya kapılır. Bu korku, bu kaygı evreni yeni bir sorun olarak görmeye yaradı. Artık başka bir evren düşünmenin gereği kalmadı. Bu gereksizlik insanı kendine bakmaya doğru itti. Evrenin çağımızdaki gibi güçlü bir felsefe sorunu olarak biçimlendiği bir çağ daha yoktur. Eski felsefenin geçici bir «görünüş» diye anladığı evrenle çağımız evreninin ilgisi kalmamıştır derken evren sorun olmaktan çıkmıştır anlamı düşünülmemeli. Evren bir özlü, yüklü sorundur, ancak deneye, gözleme yatkın bir varlık olduğundandır bu.

İçinde yaşanan evrenin, yeni yaratılan uygarlık araçlarıyla, bilinmesi, sonsuzluğunda bulunan sayısız varlıkların eldeki olanaklar ölçüsünde öğrenilmesi, eskiden sanıldığı gibi olmadığını ortaya koydu. İnsan alıştığı bir inanç geleneğinden yoksun kalırken, koparken, boyutla-

rından birinin de eksildiğini gördü. Evrenin enginliğinden doğan sonsuzluk kavramı sarsıldı, daraldı, artık o da sonlu oldu. Evrenin sonsuzluğunda, ölümden sonra, insanlara mutluluk sağlayacak bir ülkenin bulunmadığı anlaşıldı. Güneş, ay, yıldızlar inançların bildirdiği türden varlıklar değildi artık. Bu yeni öğrenişler kişinin evrenle sınırlı olduğunu, göklerin enginliğinde de olsa bir «yerde» durması gerektiğini açıkça gösterdi. Burada sınırların bilincine varan kişi eksilen boyutunun yerini doldurmak için yeni bir boyut arama gereğinde kaldı. Bu yeni boyut onu çevreleyen evrenin içindeydi, soydaşlarıyla bağlaşımlıydı. Bu boyut bir «evren yurttaşı» olma niteliğinde dile geldi. Bu yeni boyut kişiyi yeni sorunlarla karşı karşıya getirdi. Onların en önemlisi de evrenin özünde bilinmeyen varlıkların bilgi aydınlığına çıkarılması, kişinin onlarla yeni bir mutluluk sağlama olanağını bulup bulamayacağıdır. Kişi, bu evrende, verilenle yetinmiyor, yaşamının süresini uzatmak, enginlere açılmak, gök varlıklarında yaşama olanağının bulunup bulunmadığını anlamak, bu çekişmeli, savaşlı, kanlı bıçaklı yeryüzünün dışında barış içinde, mutluluk içinde gününü gün etmek yollarını arıyor.

Eski yüzyıllarda insan mutluluğunu biraz da öteki evrende aramayı seviyor, bulmayı umuyordu. Çağımızın kişisi mutluluğu yaşadığımız evrende bulma didinişi içindedir. Kişi «mutluluk arayan bir varlık»tır. Bu onun özlü tutumlarından biridir. Onun mutluluk arayışı değişmemiş, yalnız mutluluğu bulmak, yaşamak istediği evren değişmiştir. Gözler «öteye» değil, «buraya» çevrilmiştir.

Evren sorunu tek başına gelişme olanağı bulamıyor, ancak insan varlığının sözkonusu olduğu yerde çıkıyor ortaya. Bu da, onun, insandan ayrı bir sorun olarak düşünülemediğini gösterir. Ortaçağda evren sorunu Tan-

rı sorunuyla yanyana alınıyordu ele. Çağımızda Tanrı'nın yerini insan aldı. Böylece Tanrı'nın alanı daraldı, insanın varlık ortamının sınırları genişledi. Günümüzde insanın bir «evren varlığı» olarak görülmesi de bundan dolayıdır. Yalın bir düşünceye göre evren insanı kuşatır, ondan büyüktür. Oysa insan evrenin dışına taşmaya başlıyor, doldurduğu evrene şimdi sığmıyor. Eskiden evrenin büyüklüğü karşısında insanın varlığı sözü edilir türden değildi. Bugün insan geliştikçe, bilgi alanında ilerledikçe evren daralıyor, sıkıyor onu. İlerde insanın yıkımı, mutsuzluğu da bu yüzden olacaktır. Yeryüzünün doğal olanaklarına göre sınırlanan insan yaşı ışık hızına yakın bir araç bulsa bile evrenin enginliğinde bulunan sayısız gezegenlere varmak için yetmeyecektir. İşte bugün evrene sığmayan insan o büyük enginlik karşısında yeni bir mutsuzluğa kapılacaktır. Bugün geleceğe gittikçe büyüyen bir umuşla bakan insanın yarın umudu kursağında kalacak.

Kişi evreni yoğun bir sorun olarak benimsedikçe kendine, kendi varlığının özüne, daha çok yaklaşıyor. Eskiden evrene yöneldikçe, onu bir sorun bütünlüğü içinde ele aldıkça, kendinden uzaklaşıyordu. Bu iki çelişik yönelme de birer boyut olarak çıkıyor karşımıza. İnsanın iki çelişik boyutu.

İnsanın evren karşısında bir sorun olması kendi varlığı bakımından gereklidir. İnsan böylece, evren bütününde, yalnızlıktan kurtuluyor, kendini başka bir varlıkla karşılaştırma, eşit sorun düzeyinde ele alma olanağı buluyor. Bu, evreni sorun yapma, kişinin boşlukta yuvarlanmayan bir varlık olduğu, bir dayanağının bulunduğu bilincini uyandırıyor. Kişi kendini, bir varlık olarak, evrenle denk görüyor. Eski felsefenin üzerinde durduğu üç ana konudan biri olan çağımızda insanın karşısına konan bir varlık sorununa dönüştü. Oysa eski-

den Tanrı - Evren bağlantısı vardı, insan bu ikili bağlantı içinde üçüncü bir varlık olarak görülüyordu. Burada insanın çıkarına bir gelişme vardır. İnsan, üçüncü sorun olmaktan çıkarak, Tanrı'nın yerini almış, evrenle karşılıklı bir sorun bağlaşımı içine girmiştir.

Kişinin evrenle karşı karşıya gelmesi sorunu çözümlemeye yeterli sayılmaz. Burada insanın boyutlarında bir uzama, büyüme söz konusudur ancak. Eski felsefenin anladığı insan - evren sorunu ile çağımız düşüncesinin insanı arasında önemli bir ayrılık vardır. Eskiden insan, evrenin «içinde», bir varlık diye alınıyordu. İnsan evrenden «küçük»tü, ya da yapısı bakımından bir «küçük veren» durumundaydı. Bugün öyle değildir. İnsan gelişmiş, büyümüş, evreni «doldurmuş» bir niteliktedir. İnsan bir «küçük evren» değildir, öyle düşünülemez çağımızda. İnsanı «küçük evren» olarak anlayan görüşün binektaşı insanın «yaratılmışlık»ı idi. İnsan «yoktan varedilmiş»ti, onu kuran özler evreni kuranlarla özdeşti, bundan dolayı insan «küçük evren»di. Bugün böyle bir sorun geçerli değildir. İnsan da, evren de bir «yaratılış» sorunu olmaktan çıkmıştır. İşte evrenin bir sorun biçiminde ele alınmasının, insan karşısında, onunla bağlantılı olarak konmasının nedeni budur.

Evrenin bir sorun olarak biçimlenmesi insanla bütünleşmesini sağlar. Düşünen insan evrenin «bilinmeyen» sanılan bucaklarını bildikçe, daha doğrusu bildiği oranda, büyüyor. Bugün kimseyi, öfkelenen «Güneş Tanrı»nın oklarıyla, bilmem hangi savaş tanrısının yıldırımlarıyla, korkutamayız. Kimseyi, öfkelenen bir tanrının yeri sarsması yüzünden deprem olur diye kandıramayız. Aşırı ölçüde dine, usdışı inançlara saplananlar sözkonusu değil burada besbelli.

Düşünen kişi evreni gelecekte varsanılan bir mutluluk uğruna ele almıyor, öğrenmek, tanımak ereğiyle ya-

pıyor bunu. Bu nedenle daha sıkı bir varlık ilişkisi kuruyor evrenle. Evreni tanıdıkça kendini daha iyi anlıyor, kendini anladıkça evrene daha güçlü bir anlayış yeteneğiyle bakıyor. Bu güvenç sağlıyor kişiye. Bilmenin, anlamanın doğurduğu bir güvenç. Bununla kişi kendi özünü evren karşısında bağımsız bir varlık olarak görebiliyor. Evrenle kişi burada bir sorun bütünlüğü kazanıyor bir bakıma. Ancak bu bütünlük, eski felsefenin, insanı evren içinde «eriten» görüşüyle, bağdaşmaz. Eski felsefe insanı evrene bağlı saydı, buradaysa insan evrene bağlı değil, onun içinde yerleşmesine karşılık davranışlarında bağımsızdır. Öte yandan, bu bağımsızlık, evren düzeninde, ne denli bağımsız olursa olsun «kendiliğinden var» değildir.

İnsanın kendini evrenden bağımsız sayması bir avunmadır gerçekte. Bunun kökeninde tektanrıcı dinlerin «yaratılış» sorunu saklıdır. Bu sorun, ona en çok karşı çıkan bilgelerde bile, başka bir boyaya boyanarak ele alınmış, enine boyuna işlenmiştir. Yaratılış olayına dayalı yorumların düşünen kişiyi ne denli bıktırıp usandırdığı bellidir. Bu bıkkınlık, çağımız insanında, kendine bir evren arama özlemini doğurmuş olabilir. Söze başlarken «insan bu evrende kendine bir evren arıyor» demiştik. Bu arama verilenle yetinmemenin, oyalayıcı yorumlara kapılmadan, sınırlara değin gitme isteğinin sonucudur. Çağımızın evreni eski evren değil artık. Eskilerin «bilinmeyen»i çağımızda «bilinir» olmuş, bilinmeyi bekleyen yeni «bilinmeyenler» çıkmıştır karşımıza. Bunlar birer sorun olarak insanı ilgilendirir, bu ilgilendirme insanın evren bütününde daha uzaklara gitmesini, daha derinlere inmesini sağlar.

İnsan sorunlar karşısında çözümler aradıkça, kendinde böyle bir özlemin itimlerini sezdikçe, evren karşısında «ben»inin anlamını kavrama gereğini duyar. Bu

«ben» insanın evrene açılmasını, evrenle kendi özü arasındaki varlık ilişkisinin anlamını kavramasını gerekli kılar. Evrende kendine «yer» arayan, bu «yeri»de özüyle sınırlandıran insan kişiliğini biçimlendiren «ben»e varır. Bu «ben» insanın kendi varlığını bilinçli olarak kavradığı yerde ortaya çıkar. İşte insanı evrene açan, evren karşısında ona yeni bir «evren» aratan bu «ben» olmuştur.

BEN

Kişinin kendi varlığını bütün açıklığı, seçikliği ile kavradığı, evrende «yer»ini bulduğu gelişim aşamasında «ben» biçimlenir. Bu «ben» kişinin kendi özünü kavrayışı, başkalarıyla komşu olduğu yeri bilişi sonucu çıkar ortaya varlık ortamında. Gerçekte «ben» kişinin evren düzeninde kapladığı yere, gövdesinin çapına, sınırlarına dayanır, oluşumunu onlara borçludur. Başkalarının bulunmadığı, bir dirinin tek başına yaşadığı (yaşayabilirse) bir doğa ortamında «ben» gövdenin kendisidir, bilinçle ilgili değildir. Bu, gelişmemiş insanda da, böyledir. Us yetenekleri, kavrayışgücü gelişmemiş bir kişide «ben» bilinci de yoktur. Böyle bir kişi somut bir «gövde varlığı» olmaktan öteye geçemez.

Ben kavramının oluşması gövdenin binlerce yıllık gelişim süresi içinde biçimlenen «bilinç»le bağlantılıdır. Bilinç bir birikimdir, ben kavramı, onun, ilk belirgin anlatımıdır. Bilinç olmadan «ben», öte yandan «ben» olmadan «bilinç» düşünülemez. Öyleyse «ben» gövdenin kendini bilmesi, varlığının sınırlarını kavramasıdır. Bu

«kavrama»da bilinçtir. Kişinin anlaşılması bu «ben»e bağlıdır. Bunu başarabilmek için kişiyi davranışları içinde inceleme, gözlemleme gereği vardır. Bir yontucunun ne olduğunu, yaşama ortamına, doğaya, evrene, kendine hangi gözle baktığını anlamak için onun yontularını uzun uzun inceleme gereklidir. Ona ne yaptığını, bu yontuyu yaparken ne düşündüğünü sormak, onu, yaratıcı eylemi dışında, konuşturmaktır. Bu durum, bir mimar, bir ressam, bir ozan için de böyledir. *Rubens, Goya, Van Gogh, Gauguin, Rodin* gibi çağlarını aşan, gelecek kuşaklara ışık tutan başlara yapıtlarının karşısına geçip «bununla neyi anlatmak istiyorsun» türünden bir soru sormak saygılı, yakışıklı bir davranış değildir. Onların yapıtları, sorulacak soruların bütün karşılıklarını içerecek, olgunluğa ulaştırılmıştır. Yapıt yaratıcının «ben»ini bütün çıplaklığıyla gösteremezse başarılı olamamış demektir. Bir yapıtın bütünlüğe kavuşması, eksiksiz olması onda dile gelen «ben»e bağlıdır. İşini bilen bir aydın uğraştığı bilgi dalının sorunlarını çözümlemeye çalışırken o konuda, daha önce, kimlerin ne söylediklerini düşüncelerinden anlama gereğindedir. Bir düşünceyi dile getiren yazının altında onu ortaya atanın adının bulunması gerekli değildir. Yazının, kimin düşüncesini yansıttığını bilmek aydına, o alanda çalışan kişiye düşer. Bunu resimde, yontuda daha kolay anlarız. *Raffaello*'nun, *Goya*'nın, *Velasquez*'in yapıtlarında adlarını aramanın gereği yoktur, arayanın da o işten anladığı yoktur. «Ben» düşünce ürününün, yapıtın anlaşılmasında en önemli, en güvenilir ölçek niteliğindedir.

Eskiden «ben» kavramının, yalnız insan sözkonusu olduğunda, ele alındığı görülmüştür. Bunun en açık örneğini *Edmund Husserl* vermiştir. Onda «ben» kavramı ancak bir başkasının «ben»i sözkonusu olunca ortaya çıkar, bu «ben» başka benlerle belirlenir, sınırlanır ner-

deyse. Oysa insan yaratmalarında da «ben»in varlığı belirgindir. Yaratmanın özelliği, işleniş biçimi, ayrıntılarının yerleşme düzeni, bütünlüğünü oluşturan tek tek öğeler bir «ben»in kimliğini gösterir. Resim alanında çizginin ne denli önemli olduğu açıktır. Ressamın kimliğini belirleyen çizgileridir. Bu çizgilerden oluşur onun «ben»i. Burada «ben» gövdenin dışında bir varlıkmış gibi düşünülmüşse de öyle değildir. «Ben» varlığını gövdeye borçludur, gövdenin öteki varlık türleri içinde kapladığı yere dayalıdır. Bir kişiyi içinde bulunduğu «doğal ortam»ın dışında düşünme, anlama olanağı yoktur. Onun, insan olarak, taşıdığı özelliklerin, alışkanlıkların kökeni üzerinde yaşadığı toprakların dışında değildir. Sözgelişi, Avrupa'nın kuzey kesiminde yaşamış bir ressamla, güney bölgesinde vaşamış bir ressam arasında çok belirgin ayrılıklar görülür. Bir kuzeyli ressamın düşünce evreniyle bir güneylininkini yanyana getirme olanağı yoktur. Bu ayrılık boyaların seçiminde, işlenen konuların özelliğinde, yüz çizgilerinde, bakışlarda, davranışlarda bütün ayrıntılarıyla çıkar ortaya. Bu kişilikle ilişkili ayrılıklar, başkalıklar resimde değil öyküde, şiirde, romanda bile kolayca görülür. İtalyan *Dannunzio* ile İsveçli *İbsen*'in evrene bakışı, yaşamı yorumu bir değildir, olamaz da. Bugün *Ezra Pound* ile *Aragon*'u eşit anlayış ortamında yorumlama olanağı yoktur. Düşünce ayrılığı burada sözkonusu edilmiyor. Bu ayrılıklar bir Çin insanı ile bir Avrupa insanı arasında ilk bakışta seçilebilecek oranda belirgindir. Bu ayrılığı görmek bilgin olmayı, uzman olmayı gerektirmez, okuduğunu anlayabilen, gördüğünü kavrayabilen aydın bir okuyucu olmak yeterlidir.

«Ben», doğanın oluşturduğu bir özelliktir. Kişinin, kendi varlık ortamında geçerliği olan, kimliğidir. Bu kimliği soyut kavramlara dayanan yorumlarla açıklayıp

anlatma olanağı yoktur. Tek olumlu yol kişinin ortaya koyduğu yaratmalara dayanan çözümlemedir. Bu çözümleme işleminde biri yaratma, biri onda saklı «ben»i ortaya çıkarma türünden birbirine bağlı iki sorun vardır. Bu sorunlar birbirinden ayrı olarak düşünülemeyeceği gibi ayrı ayrı da çözümlenemez. Ortaya konan yapıtta «ben»i bulmak onu bütün ayrıntılarına değin anlamaya dayanır, bu da o alanda çalışmayı, derinleşmeyi gerektirir. İki yaratmanın ayrı ellerden çıktığını anlamak kolaydır, bu konuda, iyi bir aydın olmak yeter denmişti, ancak yaratmanın bütününü, kendi türünün tarihi içindeki yerini, değerini kavramak biraz uzmanlaşmayı gerekli kılar.

Kişi bir varlıkla karşı karşıya gelmeyince, kendi gövde sınırlarının bittiği yerde, ayrı bir nesneyi önünde bulmayınca kendi özüne yönelemez. Onu kendi içine baktıran çevresidir, çevresini dolduran nesnelerdir. Yaratıcı ellerde bu «ben» evreni dolduran varlıklarla kurulan bağlantı, sağlanan uyum yoluyla biçimlenir. Bir yapıtta yaratıcısının dile gelen «ben»i bu çevresini dolduran türlü varlıklarla sağlanan uyum yüzündendir. Kişi, yarattığında, kendini sürdürme olanağını ona vurduğu damgayla bulabilir. Bu durumda «ben» bir varlık koşulu niteliğine bürünüyor.

«Ben» belli bir anlamda alınırsa «kişilik» duygusudur, ya da bizim «kişilik» diye nitelediğimiz gerçekte «ben»dir. Hangi yandan bakılırsa bakılsın bu iki kavramı birbirinden ayırmak kolay değildir. Bir yapıtı yaratıcısının «kişilik»ini kavramamızı sağlayan özellikler onun «ben»ini anlamamızı da kolaylaştırıyor. Öyle benzer ki «kişilik» şu «ben»in daha belirgin bir nitelikte dışa vuruşudur. «Kişilik» üzerinde durmadan, onun kesin anlam çizgilerini belirlemeden «ben»e yaklaşmşa olanağı yok pek. Kimi yazarlara göre «kişilik» ayrıdır, var-

lığın kimliğini, başka varlık türlerinden ayrılmasını, seçilmesini sağlar, «ben»se doğrudan doğruya bir «var-oluş» sorunudur. Başka bir söyleyişle «kişilik» ancak bir özelliği olabilir «ben»in, bir görünüş biçimi denebilir ona. Biri niteliktir, öteki varlık'tır, özdür. Ancak böyle düşünmek ne «ben»in, ne de «kişilik»in tek başına açıklanmasına, anlaşılmasına yeterlidir. Kişi «ben» dediği yerde bu «ben»in özelliğini yansıtan «kişilik»ini de dile getiriyor. Konuşurken «ben» diyen bir kimsenin sesinin yüksekliği, niteliği bile «kişilik» kavramından ne anlaşılması gerektiğini gösterir. Kişilikle ben'in ayrı tutulması bir yorum işidir, biçimi nesnenin dışında, bağımsız bir varlık olarak düşünmeye benzer. Kişilik'e daha sonra başka bir açıdan bakacağız.

Kişinin dışında «ben» ancak soyut bir kavram olarak yaşar. Onun elle tutulurcasına dile geldiği tek varlık düzeyi yapıtlarıdır. Olaylarda da «ben» etkileyicidir. Olayın özelliği, niteliği onu yaratanın varlığıyla bağlantılıdır. Sözgelişi gözünü kırpmadan kan dökmeyi, öldürmeyi seven, kırıp dökücü, yakıp yıkıcı olaylara karışan bir kimsenin «ben»iyle kendini soydaşlarına adamış bir «insansever»in «ben»i özdeş olaylar düzeyinde düşünülemez. Alıngan, çekingen, durgun bir kişinin «ben»iyle saldırgan, açıkgöz, atak bir kimsenin «ben»i yapı bakımından özdeş değildir. Bunlar gibi içine kapalı ile dışa dönük kişilerin benleri de ayrı ayrıdır.

Uygarlık bu «ben» denenlerin bir yarışma alanıdır, en önde giden en büyük başarıyı sağayan, en aydınlatıcı ışıldağı taşıyandır. Bu yarışmada «ben» yaratıcı bir davranışın, bir atılımın itici gücüdür. Bu gücü besleyen de bilgidir, öğrenme yoluyla edinilen olanaklardır. Bilginin, öğrenmeyle kazanılan olanakların dışında «ben» ancak bir doğal özdür. Yaşamını bir *doğal diri* olarak sürdüren ilkel insanlarda egemen olan bu özdü.

Kişisoyu, düşünüp, bir araç ortaya koymaya başladığında gövdesinin dışına taşmış, kendini başka bir nesnede sürdürme olanağı bulmuştur. Bu olanağı yaratan onun öz atılımıdır. İşte bu öz atılımla ortaya konan nesnede yansıyan özellik, başka varlıklara benzemeyiş «ben»in ilk belirtisidir. Burada «ben» çok somuttur, yansıttığı ilkel insanın gövdesine, elle tutulur varlığına uygundur. Bunu anlamak için İ.Ö. 6000 yıllarında Anadolu'da yapılmış bir toprak kapla, gene Anadolu'da İ.S. 1. yy. dolaylarında yapılmış bir toprak kabı karşılaştırmak yeter. İlkinde görülen oya, işleyiş biçimi, süsleme beğenci daha doğaldır, çizgiler daha somuttur, yaşanan gerçekle daha senli benlidir. İkincisinde bir incelme, soyutlaşma, doğadan uzaklaşıp yalnız düşüncede yaşayan örneklere yönelme, benzeme görülür. Birincinin doğaya bağlılığı oranında ikincide doğadan kopma vardır. İ.Ö. 6000 yıllarında yapıldığı ileri sürülen bir *Ana Tanrıça* yontusuyla Roma çağında, gene Anadolu'da, yapılmış bir tanrıça yontusu arasında görülen başkalık somutlaşmış birer «ben»dir açıkça. Uygarlık gelişimiyle bağlantılı olan bu yaratıcı ilerleme «ben»in, özünde değilse bile, biçimlenişinde büyük değişiklik yaratmıştır.

«Ben»in oluşmasında doğa ortamında geçerli olan üretim, tüketim koşullarının da etkisi olsa gerek. Davranış bakımından verimli, yaşama olanakları çok elverişli ortamda yaşayan, büyüyen bir insanla verimsiz ülkelerde yoksulluk içinde yaşamını sürdüren bir kişinin «ben» anlayışı arasında önemli ayrılıklar vardır. Yoksulların yaşadıkları ülkelerde, özellikle verimsiz topraklarda sömürü, başkalarının emeğini emme olanağı bulunmadığından «ben» kavramı da sınırlıdır. Başka «ben»leri yutmak için gelişmiş genişlemiş değildir, kendi kabuğuna çekilmiş durumdadır. Varlıklı, sömürgen kişinin «ben»i daha geniş bir alanı kuşatır, başka «ben-

ler»in varlık alanına girmeye, onlara egemen olmaya çalışır, bu egemenliği sağlayacak olanaklar arar. Üretim bakımından verimsiz bölgelerde böyle kimseler bulunmaz. Kazanç tutkusu, çok varlık edinme çabası «ben»e bilinçsiz olarak genişleme, başkalarına karşı katı davranma, onları yok sayma olanağı sağlar. Kişi bulunduğu toplumun özünde kendi «ben»inin tek varedici ilke olduğu kuruntusuna kapılır. Nice büyük varlıklı kimseler görürüz, bir yıllık kazancıyla birkaç yüz aileyi bütün yaşamı boyunca mutlu kılabilecek durumdadırlar. Oysa konuşurken boyuna «ekmek parasını» kazanmak için çalıştıklarını söylemekten çekinmezler. İşte burada «ben»in nasıl bir nesne olduğu gösterir kendini değişik boyaya bürünerek. Burada «ben» bir kazanmagücü, kazanç üstüne kazanç yığma tutkusudur. Oysa kimi düşünürler, burada, kazanç tutkusu denen aşırı istekle «ben»i ayrı ayrı nesneler olarak görürler. Kaldırın bu «ben»i oradan bakalım tutku mutku kalır mı ortada. Bu ayırma «ben»le davranışları değişik varlık ortamında görme alışkanlığının bir kalıntısıdır ancak.

Varlıklının «ben»iyle yoksulun «ben»i yalnız kavram olarak birbirine benzer, özleri, yönelim biçimleri bir değildir gerçekte. Kişi kendi «ben»ini gövdesinin «ötesinde» bir varlık olarak görmeye alışınca bütün olayları da ona göre soyutlaştırıyor. Kavramlar içine kapanıp kalma, evreni bir kavram olarak görme başlıyor. Bu düşünce yeni değildir, eskiçağ inançlarına, *Eflâtun*'un görüşlerine değin gider. «Ben» burada yalnız değildir, başka bir varlığın biçim değiştirmesi türünden bir oluşumdur. Onu daha açık seçik kavramak için kaynaklarına, şu ünlü *tin* (ruh) denen varlığın kökenine varmak gerekir.

BENCİLLİK

Olayların, doğa etkilerinin için için oluşturduğu, biçimlendirdiği bir güvendir *bencilik*. Onun tek dayanağı kişinin özüne olan bağlılığı, aydınlığa çok güç koşullar altında çıkan, başkalarına karşı kendini üstün görme duygusudur. En geniş gönüllü bilgeden, en dar görüşlü okumamışlara değin bütün kişilerde bu duygu vardır. Kişi, kendi «ben»ini bütün çevresinin odağı olarak anlama eğilimindedir. Bu eğilim bilinçli değildir pek, içgüdüye yaklaşan br niteliği vardır. Bu eğilim okumamış, aydınlanmamış kişilerde çokluk günlük çıkarlara, yararlanmaya, daha ileri durumda başkalarını sömürmeye değin varır. Okumuş, aydınlanmış kimselerde ise yalnız kendi düşüncelerinin doğru, yeterli, gerekli olduğu savıyla ortaya çıkar. Bu tutumu biraz da yerinde görmeli. Kişi bu tutumuyla kendi kendine dayanak oluyor, düşünme yolunda yürüme olanağı buluyor. Bunu yapamazsa kendi kendinden kopar, özünden çözülür. Bir bakıma bunu yapmamak da elinde değil kişinin. Bilgi, verimli bir eğitim bu bencil davranışı denetime alır, gereksiz atılımlarını önler.

Bencilliğin kökenini derinlemesine araştırır, çok eskilere gidersek, özünde yaşama içgüdüsünün düğümlendiğini görürüz. Dirilerin oluşum çağlarında izlenen gelişim çizgisinin bir aşamasıdır bu bencillik, onun yolu besbelli içgüdüden geçer. Kişi dışında kalan bütün dirilerde çok yoğun bir içgüdü olarak, bir bilinçsiz yaşama kuralı niteliğinde kalır, katılaşır, doğal ortamın gerekli bir ilkesi olur. Kişide, bunu daha açık bir biçimde anlamak için, deney dışında kalan bilimler alanına girme yararlıdır.

Deneye dayanan, bütün sorunların çözümünü deneyle sağlanan kesin verilere bağlayan bilimlerde bencilliği

besleyecek, ona egemenlik sağlayacak olanaklar yok denecek oranda azdır. Bu tür bilimlerde son sözü deney söyler, somut olay gösterir. Kimse, uzaya fırlatılan bir kilo kurşunun bir kilo pamuktan yavaş düştüğünü söyleyemez. Kimse belli bir süre içinde iki ayrı yerde bulunma olanağının varlığını deneyle gösteremez. Kimse yemeden içmeden bir yıl yaşanabileceğini kanıtlarla açıklayamaz. Deney bilimleri kişiyi belli kurallara göre davranma gereğinde bırakır. Bu alanda «ben» kavramının yerini daha kesin bir nitelikte «deney» almıştır.

Deney dışında kalan bilimlerden, pek özel bir durumu olan matematiği bir yana bırakırsak, genel geçerlik taşıyıcı nitelikte bir sonuç bekleme olanağı yoktur. Geçmişten kalan yazılı belgelere dayanan, onları yorumlamayı, açıklamayı konu edinen bilimlerde, özellikle tarihte, kesinlik tartışmalıdır. Burada, olayları yazıya geçiren, sıralayan belgelerle ilgili bilimleri de sözkonusu yapma gereği yoktur. Üzerinde duracağımız konu, daha çok, kavramlara bağlı kalan, bütün sorunlarını kavramlar düzeyinde çözümlemeye kalkan bilgi dallarıdır. İş kavramların yorumuna düşünce birdenbire bir «ben» sivrilmesi görülür. Deneyin yerini «ben» alır. İmdi bütün dinler, felsefe çığırları, yazın dalları, ayağı yerden kesilmiş bütün düşünme alanları bu «ben» üzerinde kurulmuştur. İşte bu «ben» kökünе dayalı bilgiler dizininde de tek geçerli ölçü «bencillik»tir. Deneyde bulma, bilinmeyeni bilinir duruma getirme vardır, deney dışında kalan bilgi dallarındaysa kavramlara dayanan açıklamalar, yorumlar aracılığıyla inandırma, kandırma geçerlidir, orada söz kavramlarındır artık.

Ortaçağ düşüncesi bu konuda çok ilginçtir. O dönemin ünlü bilgesi *Albertus Magnus*'a gerçek kişinin kendisiyle konuşan, yazılarını okuyan, konuşmalarını dinleyen varlık olduğunu anlatmak için Tanrı'dan, onun

okuyabileceği, özel bir belge getirmeniz gerekirdi. *Havari* adıyla anılan, şu *İsa*'nın yakın arkadaşları diye bilinen, din yayıcıları buyruğuna girdikleri *İsa*'nın da kendileri gibi bir kişi olduğunu kavrayacak yeteneği taşısalardı, onu ilk dinledikleri gün öldürürlerdi. Oysa *İsa*, kendi «benini» sözcüsü olduğunu söylediği Tanrı varlığı karşısında gizleyerek, bencillik tutkusunu daha da güçlendirdi, Tanrı'nın «ben»inde kendi «bencillik»ini bütün ağırlığıyla ortaya koymayı başardı. *İsa*, kendinden sonra başka bir yalvacın gönderileceğini söylemedi, onun sözlerinden oluşan dört kitapta da yeni bir yetkilinin ortaya çıkacağından sözedilmez. Oysa, ondan 600 yıl sonra *Muhammed* geldi, o da son elçi, son yalvaç olduğunu söyledi. Daha kimlerin gelip, «Tanrı'nın son elçisi» olduklarını ileri sürecekleri şimdiden kestirilemez. Oysa bir metre küp platinle bir metre küp bulgurun eşit ağırlıkta olduğunu söyleyecek bilgin çıkmayacaktır.

Bir görüşün, deneye dayanması nedeniyle, genel geçerlik kazandığı ortamda «bencillik» tutunma olanağı bulamıyor. Bu «bencillik» bir yaygın kural niteliği kazanınca da deney bilimlerinin en kesin yasasına güven olasılığı kalmıyor. Gökteki ay'ın bir ışık (nur) olduğunu söyleyen *Kur'an*'a bağlananların, çağımızda, Amerikalıların ay'a gidişlerine inanmayışları, bunu «gâvur yalanı» sayışları, ay'a yaklaşanların yanacaklarını söyleyişleri deneye dayanmayan, kökeni «bencillik» olan bir düşüncenin sonucudur.

Bencillik, bir yerde, aşırı bir kendini beğenmişliğe varıyor. Kişi, evrenden öylesine uzaklaşıyor, öylesine bir içekapanışa yöneliyor ki, ne yaptığını, ne dediğini bile bilemiyor. Çağının, bilimin, bir anlamda kendi varlığının dışına çıkıyor. Yeryüzünü anlamıyor, olup bitenlerin «ötesinde» duygusuz bir varlık gibi kalıyor, yalnız övünüyor. İslâm ülkelerinde çok yaygın, çok sağlam,

çok dayanıklı, geçerli sanılan bir görüş vardır. Bu görüşe bakılırsa, Avrupa'yı, aydınlatan, oraya bilim ışığını, bilgi aydınlığını, düşünme, öğrenme, evreni anlama olanaklarını götüren Müslümanlar olmuştur. Eskiçağı, ilkçağı yeryüzüne öğreten, değerini bilen onlardır. Peki bu 700 yıl öncesini ilgilendiren, o çağın uygarlık göğünü aydınlatan başarı ışıldağından çağımız Müslümanlarına ne kalmıştır? İlkçağın Anadolu, Yunan, Latin bilgelerini, düşünürlerini Batı aydınlarına bildiren Müslümanlar neden dikiş iğnesinden uçağa değin ne varsa o aydınlattıkları ülkelerden alıyorlar? Neden yalnız «biz öğrettik» demekle yetiniyorlar da şimdi öğrenmeyi bile beceremiyorlar? Üstelik bu başarısızlıklarını da söyleme gücünde değiller, söyleyenin karşısına saygısızca yergilerle, küçümsemelerle çıkarlar.

Bir atasözümüz vardır: «boynuz kulağı geçti» diye. İşte Müslümanlarda da, ileri sürülen öğreticilik gerçekse, kulak kendini geçen boynuzun altında ezilmişliğini eski durumunu anarak unutmaya çalışıyor. Bu, epeyce soğuk, benzetişin arkasında bütün katılığıyla somutlaşan «bencillik»in niteliği beliriyor. Başarının silindiği yerde, kişinin kendini sürdürmesi, varlığına inanması, ayakta durma olanağı bulması «bencillik»te yoğunlaşıyor. Onun bu kavramlaşan «bencillik»ini atınca kendini de kütükten silersiniz.

Bencilliğin bilimsel bir tutum kılığına büründüğü yerde tekelci görüş yoğunluk kazanır. Egemen olunması istenen tek düşüncedir, onun karşısında yeralan, onun çözüm yöntemini benimseyen bütün görüşler yalandır, yanlıştır, tutarsızdır. Bunun da en belirgin örneğini kimi *Marks* yanlısı aydınlarda görürüz. *Maurice Cornforth*'un «Bilgi Kuramı» adlı yapıtında işlediği konular bu alanda tekelci bir anlayışın en somut örneğidir. Kendi görüşünden başka ne varsa yalanlayan, köksüzlükle,

tutarsızlıkla, gerçek dışı kalınakla suçlayan bir yazar, bilginin oluşumunda, emek kavramını çığırından çıkarırcasına kullanır. *Pavlov*'un deneylerinden yola çıkan yazar düşünme yeteneklerinin biçimlenişinde *Lenin*'in deneye dayalı eleştiri anlayışına sığınır. Doğa varlıklarının oluşumunu tek nedene indirerek evrenin «türlülük»ünü ortadan kaldırır. Yazısını bütün inandırıcı özlerden uzaklaştırmada elinden geleni yapar. Buna benzer başka bir örneği de *György Lukacs*'da bulmak kolaydır. O da gerçeğin açıklanmasında, yorumunda tek nedene dayanır, evrende görülen oluşum türlülüğün arkasında tek neden egemenliğine inanır gibi davranır.

Özdeğin (maddenin) varlığı, oluşum olayındaki ağır gücü, bütün olayların kökeni durumunda olduğuna karşı çıkılmaz. Ancak özdeğin çok «türlülük»le donanmış olduğu da görmezlikten gelinmez. Oysa özdeği tek gerçek olarak benimseyen, bütün oluşumu onun dönüşümlerinde bulan aydınlar, özdek konusunda kendi görüşlerinden başka bir yorum biçimini bile yalanla, anlayışsızlıkla suçlarlar. Sözgelişi fizikte, kimyada, db. deneye dayanan bilimlerde ortaya çıkan görüş ayrılığını yanılma diye nitelerler. Özdeğin gerçekliğini, özdeğin yasalarına, yapısına aykırı düşen bir tutumla açıklamanın yolu bütün olayların tek nedenin tekeline verildiği yamaçtan geçer. Burada bencillik bütün yoğunluğuyla çıkar karşımıza. Özdek bile deney bilimlerinin değil de tekelci düşünürün, bilginin buyurduğu gibidir.

Deney kuramının, bilimlerin gelişmesi sonucu, deneylerle bağdaşmadığı, yanlış oluşu ortaya konabilir, gerçekleştirilir. Sözü burada deney söyleyip yargıyı o verdiği için, kimsenin bir diyeceği olmaz. Ancak deneye dayanmayan, deneyle incelenme olanağı bulunmayan, yalnız deney verilerine büsbütün yabancı da olmayan bir bilim görüşü karşısında küçümseyici bir tutum ta-

kınmak da bu bencilliğin belirtileri arasındadır. Bitkilerle, diri varlıklarla uğraşan bilimlerde durum böyledir. Tekelci düşünce, diri bir varlığı, diriliğini bozmadan, gelişim süresi içinde deney altında bulundurma olanağı olmadığından, bu konuda ileri sürülen, kaynağını dirilerin kalıntıları (ölüler) üzerindeki deneylerde bulan, görüşlere de karşı çıkar. Kendisinin deneye dayanmayan, ancak özdeğe yaslandığı söylenen, görüşlerine uymayan bütün düşünceleri yalan sayar. Bu bir avunmadır, bencilliğin koltuk değneklerinden biridir.

Olayları tek nedenle açıklama görüşü yeni değildir, elimizde bulunan yazılı belgelere göre, çok eski dönemlerde de böyle tekelci düşünceler vardı. Sözgelişi bütün olayların arkasında görünmeyen güçlerin, ya da Tanrı'nın bulunduğuna inanmak böyleydi. Bunun yerini çağımızda değişik biçimde, ayrı yapıda, gene tekelci bir görüş aldı. Demek «bencillik» ortadan kalkmıyor, çağına göre kılık, boya değiştiriyor.

Bencilliğin başka bir yanı daha vardır, o da kişinin, kendi kendine yettiği inancıdır. Düşünme akışı belli bir doğrultuda sürüp giderken, birtakım yanetkiler alır, çevresiyle beslenir. Bu yanetkiler, düşünen kişiyle, çevresi arasında bağlantı kurar. Bencil kişi, olayları, sorunları tek nedene göre açıklama yönteminin boyunduruğu altında kendini mutlu sayan kişi, bütün bu yanetkileri de kendi düşünce leğeninde yoğurur, karıştırır. Onlara kendi anlayışına göre yeni bir biçim vermeye çalışır. Bu yeni biçim vermede başlıca etken daha önceden benimsenen tutumdur. Bu tutum yüzünden olay kendi doğal doğrultusunda değil de, inceleyenin görüşüne uygun olarak, uygulanan yöntemin ölçülerine göre açıklanır. Bu açıklamada düşünme yeteneği bağımsız değildir, daha önceden benimsenen, yön verici nite-

lik kazanan kuralların denetimi, daha doğrusu baskısı altındadır.

Dış etkilerin belli bir odakta yoğunlaşması, düşünmegücünü belli bir yönde, çalışmaya iter. Bu durumda düşünmegücünün gideceği yol önceden çizilmiştir. Bir sorunun çözümlenişinde tutulan yol olduğu gibi kalırsa, çözüm sırasında ortaya çıkan, önceden pek kestirilemeyen, yanolayların, yansorunların ötesinden geçer. Böylece, çözümlenmesi beklenen sorun bütün komşularından uzaklaştırılır, gökten inmişçesine ortaya konur. Bu tutum, ortaya çıkan olayları ele alınan sorunla bağlantısız, soyutlanmış olarak görür, öze inmez yüze vurana bakar. İşte «ben böyle anlıyorum» demenin dile getirdiği anlam bu bencil tutumun belirtisidir. Bencillik duygusu kişinin üstünde bir ölçü, ayrı bir varlık niteliği kazanıyor boyuna. Kişi, bunu, kendi dşında bağımsız bir nesne diye anlamaya yatıyor.

Bencillik, bilinçaltından yavaş yavaş bilinçüstüne çıkarak, bir tutum niteliği kazanıyor, bunda en büyük etken süre denen iki oluş arasındaki uzantıdır, eskilerin deyimiyle zamandır. Bencillik, bir bakıma, bu sürenin çocuğudur.

Olaylara bakışı biçimlendiren, sınırlandıran bu bencillik, kendi tutumu dışında kalan bütün yeniliklere, akımlara da karşıdır. O, hangi yaratıcı akımı, hangi düşünce çığırını benimsemişse, hangi gözlüğü kullanıyorsa onunla bağımlıdır. Çağımızda yalnız kendi görüşlerine uygun bir bilim, felsefe, yazın, sanat anlayışına değer veren, onun dışında kalan bütün yaratıcı atılım alanlarını soysuz sayan kimi marksçıların tutumu böyledir. Özellikle resim alanında sürdürülen bu tutum ilginçtir. Bütün bilim dallarını, yazın türlerini, yontu, resim, süsleme, mimarlık, işlemecilik gibi değişik yarat-

ma alanlarını egemenliği altına almak isteyen bencillik yolgösterici, buyruk salıcı bir tutum içindedir. Bunu çağımızda da görürüz açıkça. Ortaçağ, bu bencil tutumla, kendi gibi düşünmeyen, kendi beğencine uymayan bütün düşünceleri, görüşleri yasaklanmış, suçlamıştı. Tek yönetici, yolgösterici, öncü, kiliseydi. Durum çağımızda da böyledir, değişen yalnız görüşlerin, bilim alanındaki buluşlar, ilerlemeler yüzünden doğan uygarlık aşamalarının düzeyidir, tutum boyasını değiştirmiştir. İncil'den başka «kitap» tanımayan bir ortaçağ aydını ile Kapital'dan başka «kitap» tanımayan bir çağdaş düşünür arasında tutum ayrılığı yoktur. Bu, bencillik söz konusu olunca, öteki düşünce çığırları için de böyledir. *Kant*'tan başka bilge, *Kritik*'ten başka «kitap» bilmeyen bir aydında egemen olan bilme sevgisi değil bencillik duygusudur. İkinci Dünya Savaşı sonlarında ortaya çıkan şu ünlü *Varoluşçuluk* akımına kapılanlar da böyleydi bir süre. Kendileri dışında kalan bütün felsefe çığırlarını, yazın ürünlerini, sanat görüşlerini değersiz saydılar, toplumda kökleşen kimi davranışlara karşı tepkiye yolaçacak biçimde saygısızca bir tutum benimsediler. Hangi ülkede, hangi koşular altında olursa olsun «yerleşmiş kurumlar»a karşı çıkmak, onları yıkmak yerlerine daha sağlam, daha gelişmiş biçimde yenilerini koymayı gerektirir. Arkasında sonsuz bir boşluk bırakıp giden yıkıştan yarar değil, yeni bir yıkım doğar. Yıkıp geçenin değil, daha iyisini yapmayı bilenin yıkması yararlıdır. Nenin yıkılması gerektiğini bilmek de dolgun, aydın bir başın işidir. Bencil bir baş yıkmaya kalkınca çağın gidişine karşı olana pek aldırmaz, yalnız kendine karşı olanı görür. Büyük devrimler başlangıçta böyledir, önce çağın gidişine, aydınlatıcı olana bakar, sonra yönetimi alınca, büyük başlar aradan çıkınca, hızla soysuzlaşır, sayısız yasaklar alanı olur çıkar. Böylesi

daraltıcı, yasaklayıcı, sınırlandırıcı akımlar, yönetimler ne denli yeni olursa olsun, bir süre sonra, soysuzlaşır, kendi yaptığını gene kendi eliyle yıkar. Ortaya çıkışında getirdiği bütün yenilikleri, ileri atılımları belli bir ortamda baskı altına aldığından dolayı yerinde durarak gerilediğini bile anlamaz, anladığında da iş işten geçer.

Bu durumlarda bencillik yönetici, yaratıcı, buyurucu, yolgösterici gibi değişik kılıklara bürünür. Düşünürün, aydının, bilgenin çalıştığı alanda öncül örnek biçiminde görünür. Bütün baskılarını güçlü bir yeniliğin, verimli bir yaratıcığın atılımı olarak görür. Başlangıçta bu olumlu nitelikler varolsa bile, sonradan kısıtlamalara yönelince, olumsuzlaşırlar. *Eflâtun*'dan *Karl Marks*'a değin bütün yeni düşünce öncülerinde böyleydi. Akım benimsenince, kurucusunun görüşlerinden hızla uzaklaşmaya, kendi dışında kalanlara yetki tanımamaya başlandı. *Plotinos*'un bilge *Eflâtun*'a (Platon'a) yaptığının daha kötüsünü Yeni Kantçılar *Kant*'a, Hegelciler *Hegel*'e yapmışlardır. Bu konuda, bencillik, kendi adına koyduğu yasakları, sınırlamaları bağlı bulunduğu görüşün birer gerekli sonucu, gerekimi sayarak çok aldatıcı bir boyaya bürünür. Kümese giren bir çakalın, komşunun çimlerini yemekle suçlayarak, bütün tavukları parçalayışı gibi. Böylesi, gizli baskıya dayanan tutumların, günün birinde, içyüzü ortaya çıkar, düşüncelerde yavaş yavaş dönüşler, yumuşamalar başlar, bencillik kuzu postuna bürünen kurta benzemeye çabalar. Bunun da örneklerini gördük. çağımızın uluslarında. Gerçekte, baskı yöntemlerine dayalı tekelci yönetimler, bu bencillik duygusunun en somut örnekleridir. İyi yapıyor, güzel davranıyor, toplumun mutluluğunu, gelişmesini istiyor görünmek bencilliğin en belirgin niteliğidir.

DEVİNİM

Devinmek varolmak, varolmak devinmektir. Duran, devinmeyen bir varlık düşünülemediği gibi, devinimin yokolması da düşünülemez. Burada devinmek, ünlü bilge *Herakleitos*'un «akış» olarak nitelediği «değişme», karşılıklı «dönüşme» değildir. Bir varlık başka bir varlığa dönüşmese bile gene bitmeyen bir devinim içindedir. Dönüşme devinmenin yarattığı bir «oluş»tur. Bu nedenle kesin, açık bir yokluk anlamına gelen ölüm de yoktur. Bu konuda bilge *Herakleitos*'un ünlü «akış»ı, «dönüşüm»ü geçerlidir.

Varolmanın devinmek olduğunu bugün deneylerle daha kolay, daha açık anlayabiliriz. Diri olmayan özdekten, en devingen diri varlıklara değin, bütün nesnelerin bitmez tükenmez bir devinim içinde olduğu fizik biliminin sağladığı başarılardan anlaşılmaktadır. Varlık türlerinin en ufak, en görülmez bölümlerinde bile baş döndürücü bir hızla giden devinimin egemen olduğu, ışığın yayılışından suyun buğulaşmasına, demirin eritilmesinden granitin oluşmasına değin bütün olaylarda devinimin sürdüğü deneyle ortaya konuyor.

Eskiden devinim bir «yer değiştirme» diye tanımlanırdı. Özellikle ilkçağın atomcu bilgeleri uzam konusunda tartışırken «boşluk - doluluk» karşıtlığı içinde devinim olayını düşünürken «yer değiştirme» üzerinde çok dururlardı. Özdeğin dışında, bağımsız, bir uzam olmadığına göre devinimin de bir sonsuz yer değiştirme diye yorumlanmasına gerek kalmamıştır. Yer değiştirme, bir yere bağlılığı gerektirirse, varlık türlerinde gelişme olmaz. Oysa devinmede bir gelişme, bir ilerleme vardır. Çiğit (tohum) ten ağacın oluşması, çocuklukyatağında çocuğu oluşturacak dişi - erkek özlerinin birleşmesi, doğuma değin süren gelişme, değişik aşamalardan geçerek

büyüme, kocalma, ölme türünden olaylar bütünü bir devinme doğrultusundadır. Öğrenme, yaratma, uygarlıkların gelişmesi, evrenin kendini sürdürmesi devinim ilkesine bağlıdır. Büyük yaratıcı başların oluşumu devinim ürünüdür.

Çağımız fiziği «atom» denen «bölünmez»in bile çok küçük özlerden kurulduğunu, bu özlerin de sonsuz bir devinim akışı içinde bulunduğunu açıkça göstermiştir. Fizik deneyleri, yüzlerce yıl önceden kalan, değerli bir tablonun bir damla boyasında sayısız özlerin devindiğini ortaya koymuştur. Damarlarımızda dolaşan kanın bir damlasında binlerce görünmez özün ne denli hızla devindiğini uzmanlar somut olarak görüp gösteriyor bize. İlkçağ atomcularının bir kuram, bir görüş olarak ileri sürdükleri devinim çağımızda fizik biliminin en geçerli konusudur. Bu devinmede, yön verici, bir bilincin etkisini aramak, olayı daha önceden belirlenen bir doğrultuda «gidiş» diye yorumlamak bilimin işi olmaktan çıkmıştır. Devinme bir «varoluş ilkesi» niteliğindedir, bu da deneyle belirleniyor.

Diriler üzerinde yapılan deneyler, en geliştirilmiş araçlar altında bile güçlükle görülen, pek küçük canlıların saniyenin en kısa kesimi içinde doğduklarını, çoğalıp öldüklerini göstermiştir. Bu olay hızı yalnız düşünülebilen bir devinmenin sonucu diye görülüyor. Saniyede 300.000 km. hızla giden ışığın aydınlatıp geçtiği, kısanın kısası süre içinde, yaşamını bütünlüğe ulaştıran görülmez dirilerin varlığı gerçektir çağımızda. Bu durumda, dirilik, gelişme, dönüşme ancak bir devinim olarak anlaşılabilir. Bu devinim de bir «oluş»tur.

Soğuğun etkisiyle katılaşan, buz kesilen, sonra sıcağın ağırlığı altında çözülüp eriyen sıvılarda tek etken devinmedir. Devinmeyi ortadan kaldırabilirseniz, oluşu yaratan, olayı da durdurursunuz. Doğanın özü gereği

olan devinme durdurulamaz, bu nedenle *oluşun* önüne de geçilemez.

Somut nesnelerin, bitkiden en gelişmiş dirilere (kişiye) değin «beslenme» işlemini bir gelişim ilkesi olarak yaşayan varlıkları da içeren oluşların, evren bütünlüğü içinde bir devinme ürünü olduklarını söyledik. Bu devinim iki yanlıdır, biri dışa vuran, biri içte kalan, görünmeyen. Güneş, ay, yıldız gibi gökvarlıklarının, evrende yer değiştiren dirilerin, yıldırım, şimşek, donma, çözülme, suyun akışı, yangın bg. doğa olaylarının görünür devinimle bağlantılı olduğu açıktır. Bitkilerin, dirilerin en küçüğünden en büyüklerine değin beslenmeyi, çoğalmayı, büyümeyi sağlayan olayların da birtakımı görünen, birtakımı görünmeyendir. Bunları, görünür kılan, geliştirilmiş araçlarla yapılan deneylerdir. Bir dokunun nasıl büyüdüğünü, çoğaldığını çıplak gözle görme olanağı yoktur. Devinimin bu türleri dışında toplumla bağlantılı bir türü daha vardır. Bu uygarlık alanında görülen gelişmelerle, insan ilişkileriyle bağımlıdır. Düşünce ürünleri, uygarlık yaratmaları, toplum olayları ayrı bir devinim türüdür. Kökeni doğa olan bu devinimlerde başlıca etken insandır. Ev yapımında kullanılan taşın yontulmasından bir müzik yapıtının, bir yontunun, bir tablonun, ince bir elişinin ortaya konulmasına değin süren, değişik aşamalardan geçen, başarılar birer devinim ürünüdür. Belli bir yaratmayı erekleyen devinimlerde bilinç egemendir. Dirilerin, bitkilerin gelişmesinde, çoğalmasındaysa doğa yasaları egemendir. Bunlarda gidilecek yolu doğa çizmiş, devinime doğa yön vermiştir. Kişi yaratmalarında durum böyle değildir. Ancak, bir yontucunun biçimlendirdiği mermer de kendi özünde devinir, bu devinme mermerin oluşuna bağlıdır, mermerin yontu biçimine sokulmasındaki erekli devinim yontucunun istemine bağlıdır. Demek

kişi yaratıcı eyleme atıldığında bile iki devinimle özdeş doğrultuda gider.

Kişinin istemine bağlı devinim ne denli büyük, güçlü, hızlı olursa olsun doğayı aşamaz. Sözgelişi, kişinin güneşten kızgın, ışıktan hızlı bir araç yapıp kolaylıkla kullanabileceği inancına kapılmak olağan olmasa gerek. Doğa içinde doğayı aşacak bir devinime girişme olanağı yoktur.

Varlık türlerinde, bir oluş ilkesi olarak sürüp giden, devinim içe dönük, kendi yöresinde kapalı bir akıştır. Devinimle bir varlıktan başka bir varlık türüne atlama, sıçrama olmaz. Bütün döllenme türlerinde görülen, sözgelişi bitkilerde dış etkilerde döllenmeyi sağlayan, aracı varlıkların, gördüğü iş devinim değil bir yerden bir yere taşımadır, aktarmadır. Dişiyle erkeğin birleşmesi sonucu sağlanan dölleme, döllenme olayı da burada sözkonusu olan devinimle ilgili değildir. Doğada, yer değiştirmekle gerçekleşen devinimler varlık türleri arasında görülen, dışa dönük devinimlerdir. Devinim olarak güneşin yörüngesi üzerinde dönmesiyle erkeğin gövdesinden dişininkine aktarılan dölleyici özün taşınması, yer değiştirme biçiminde devinim olduğundan, özdeştir. Oysa bir dokunun, bir bölünemezin (atomun) özündeki devinim başka türdendir.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Sineğin, kuşun uçması, balığın yüzmesi, yılanın kıvrılıp sürünmesi bg. nasıl bir devinimdir? Bunlarda istem sözkonusu olabilir mi? Bu tür devinimler yaşama koşulu olduğundan istemle ilgili değildir, doğaldır. Ne sinekle kuş uçmadan, ne balık yüzmeden, ne de yılan kıvrılıp sürünmeden yaşayabilir. Uçucudan uçmayı, sürüngenden sürünmeyi, yüzücüden yüzmeyi kaldırırsanız onları da yokedersiniz. Yüce bir gücün kurduğu düzen gereği, belli bir ereğe yönelme koşulu değil de bir yaşama kuralı,

varoluş ilkesi diye anlaşılırsa, «doğal yere yönelme» başka türlü yorumlanırsa, devinim konusunda *Aristoteles*'in görüşleri yerindedir. Ancak onun görüşlerini böyle bir yorumdan geçirmek felsefesinin altını üstüne getirmektir.

Bitkiler üzerinde yapılan araştırmalar, deneyler bize bütün varlığını devinmeye borçlu olan «tek hücreli» lerin sularda yaşadığını göstermiştir. Sözgelişi *euglena* denen, sularda durmaksızın devinerek yaşayan, devinmesini kamçı adı verilen öğesiyle sağlayan bir bitki vardır. Onun gibi *suyosunu*, *trachelomonas* ile benzerleri yaşamlarını devinimle sürdürürler. Bu bitkileri çıplak gözle görme, inceleme olanağı yoktur. Bitkiler gibi yaşamını devinimle sürdüren, çıplak gözle görülme olanağı bulunmayan sayısız diri (hayvan) türleri vardır. Öte yandan «çok hücreli» dirilerin gövdelerini oluşturan sayısız özlerin (gövdeyi oluşturan en küçük çiğitlerin) canlılıklarını devinimle sürdürdüğü biliniyor. Dirilerin, bitkilerin varlığını sağlayan bu bitmez devinimin özdeği oluşturan en küçük öğelerde de bulunduğunu, bu devinimi erkin (enerji'nin) sağladığını, ya da erk sorunuyla devinim sorununun yanyana yürüdüğünü benimseme gereği vardır. Çağımızda «çekirdek fiziği» denen bilim dalında yapılan çalışmalar özdeği kuran, oluşturan öğelerin, kendi odakları çevresinde başdöndürücü bir hızla devindiğini göstermiştir.

Varoluşu sağlayan devinimin, başka bir varlığın etkisiyle, dıştan gelen baskıyla ortaya çıkan devinimle ilgisi olmadığını yukarda söylemiştik. Ancak, varlığın özünü kuran öğelerin devinimi de kendi düzenleri gereği olan bir devinimdir. Bu devinim gereklidir, isteğe bağlı değildir. Varolmak için, daha doğrusu biçimlenmek için devinim gereklidir. Bu özdeği, bitkileri, dirileri kuran öğeler devinimden yoksun olsa ne olurdu? Bu-

nun karşılığı gereksiz denecek nitelikte kolaydır: varlık türleri olmazdı. Peki bu devinim durdurulamaz mı? Bu doğanın işidir, kişinin değil. Doğada kendi kendini yoketme gücü varsa devinmeyi de durdurabilir.

Bir başka soru dikilir karşımıza bu konuda: dondurulmuş bir nesne devinimden yoksun bırakılıyor mu? Karşılığı bırakılmıyor olabilir bunun da. Donma, dirinin, bitkinin belli işlemlerini önlemektir, özdeği kuran özlerin görevini ortadan kaldırmak değildir. Donma, dondurma nesne kurucu özlerinden yoksun bırakılmıyor, kimi eylemleri durduruluyor.

Bilginler, bağlı bulundukları bilim dallarının verilerine göre, devinimi fizik, kimya, biyoloji bakımından ayrı nitelikte diye alır, açıklarlar. Bu ayırma devinimin türünü, nedenlerini gösterir, ne olduğunu, varlık alanındaki etkisini anlamaya, anlatmaya yetmez. Felsefe bakımından önemli olan devinimin türleri değil kendidir. Özdeği, bitkiyi, diriyi kuran, bütünleyen özlerde, öğelerde (buna ister atom, ister molekül, ister doku, ister başka bir nesne densin) devinme var mı yok mu? Bir çakal, bir tilki, bir yılan uyumaya daldığında, başka bir diri kış uykusuna yattığında gövdesini oluşturan özlerde devinme var mı yok mu? Ölen bir kişinin çürüyen gövdesi bir doğa varlığı olarak büsbütün yokoluyor mu? Kişi olarak bütünlüğü dağılıyor, toprağa karışıyor, ancak doğanın dışına çıkıp yokluk ülkesine göçüyor mu? Göçmüyor, göçemez de. Toprak oluyor, otların, böceklerin, tırıtılların, daha başka doğa varlıklarının beslenmesine, büyümesine, gelişmesine yarar bir «nesne» olup kalıyor. Bu «olup kalma» bir devinimdir işte.

Dışa dönük devinimde etki vardır, içe dönük devinimde etki yoktur. Sözgelişi kendi bütünlüğü içinde devinen bölünemez (atom) etkisizdir, ancak bu öğe bölündüğünde, devinmesinde dışa yönelme, çevreye yayılma

başlıyor, etki denen olay da bundan doğuyor. Bunun en somut örneğini çağımızda atom gücünden yararlanılarak yapılan araçlarda buluruz. Özdekte yoğunlaşan güç kişinin buyruğu altına girip ortamının dışına çıkınca korkunç etkisini gösteriyor. Patlayıcı nesnelerde de böyledir durum. Kendi sınırları içinde devinen bir dinamit yığını ortamının dışına çıkarılınca, patlatılınca, devinimi dışa yönelmekle kalmıyor, kapladığı alan genişliyor. Buna bilim dilinde ister basınç,ister gazlaşma, ister başka bir oluş densin sonuç değişmez. Doğal durumdan başka bir duruma geçmede de devinimin yön değiştirmesi sözkonusudur. Katılaşma, buğulaşma olaylarında görüldüğü gibi. İlkçağda *Leukippos - Demokritos - Epikuros* üçlüsünün geliştirip çağımızın başlarında *Niels Bohr*'un doruğuna ulaştırdığı atom kuramının özünü oluşturan devinim fizik biliminin başka bir dalında ele alınmış, *Kopernikus . Galileo - Kepler . Gassendi - Newton* beşlisinin elinde deneye dayalı ürünlerini vermiştir. Çağımızın *Max Planck, Einstein, Heisenberg* gibi bilginleri, ister kuram, ister deney alanında olsun, bu devinim ilkesini izleyen yolda yürümüşlerdir. Geçen yüzyılda *Darwin,* ileri sürdüğü görüşle, devinimin diriler evrenindeki gerçekliğini, türlerin oluşması konusunda, devinim değil de gelişim adı altında, incelemiştir. Bu bilginlerin çalışmaları, bir bakıma devinimin ne olduğunu ortaya koyma ereğini gütmüyordu, ancak varılan sonuç bütün varlık türlerinde, özdekten en gelişmiş diri sayılan kişiye değin, devinimin tek ilke olduğunu göstermiştir. Durum bitkiler alanında da böyledir. Tek yaratıcı etken devinimdir.

Devinimin, bir de, topluluklarda görülen, dışa vurmuş, kişiler, uluslar arasında karşılıklı ilişkiler biçiminde ortaya çıkan türü vardır. Bu tür kişi yaratmalarının, uygarlıkların biricik oluş nedenidir. Bir atom gibi ken-

di içine dönük, çevreyle bağlantısı olmayan, uluslarda yaratıcı atılımların, büyük uygarlıkların oluşamadığı görülür. Toplulukların yer değiştirmeleri yaratıcı bir devinim değildir. Bütün yaşamını bir yerden bir yere göçmekle geçiren konar-göçer toplumların, uygarlık alanında, başarılı, yaratıcı olmadıkları görülür. Oysa, belli bir yerde, çalkantılar, iniş çıkışlar gösteren toplum devinimlerinin büyük uygarlıklar yarattığı bilinir. Eskiçağda Anadolu, Mezopotamya, Mısır, ilkçağda Yunan, Roma, yeniçağda Avrupa ülkeleri büyük devinimlerin, çalkantıların oluştuğu ülkelerdir. Büyük, hızla gelişen uygarlıklar da bu ülkelerde doğdu. Yerleşik yaşama düzeninde oluşan devinimler yaratıcı, doğurgan, konar-göçer yaşama ortamındaki devinimler yıkıcı, verimsizdir.

Tektanrıcı dinlerin getirdiği inanç düzeninde, belli ilkelere bağlanma, verilenle yetinme vardır. Yaşayış belirlenmiş, kesinleşmiş kurallara göre düzenlenmiştir. Toplumun yapacağı onlara uymaktır. Böyle bir ortamda devinim yok durağanlık vardır. O yüzden dinlerde yaratıcılık, doğurganlık yoktur uygarlık bakımından. Çok tanrıcı dinler böyle değildir, daha devingendir. Eskiçağın, ilkçağın büyük uygarlıklarını yaratan topluluklar çoktanrıcı olanlardır. Yeniçağda da yaratıcı devinimleri doğuran başlar tektanrıcı inançların baskısı karşısında boyun eğmeyenlerdir. Belli bir inanca bağlanmak, onun dışında kalan bütün düşüncelere sırtını dönmek özdeği kuran atomların içe kapalı devinimlerine benzer. Atomlaşan kişi kendi gövde varlığı dışında yeni bir yaratma eylemine geçmekten yoksundur.

Devinimin bu açıklanışı karşısında biri çıkıp fizik, kimya, biyoloji, toplumbilim, tarih bg. bilim dallarında görülen olayları yaratıcı atılım olarak niteleme gereği yoktur, özdeğin yapısını kuran atomların devinimiyle toplumdaki devinimler ayrı ayrı nitelikler taşır, diye-

bilir. Böyle bir kimsenin anladığı devinim bir varlık kuralı, oluş ilkesi değildir, bir yer değiştirmedir, günlük dilde söylenen devinimdir. Bunu da yukarda söylemiştik, ona yeniden dönme gereği yoktur. Burada ele alınan devinim «olay» niteliğinde ortaya çıkan oluş değildir, «olay»ı yaratan da devinimdir. Başka türlü söylersek «olay» yüze vurmuş, duyulara sunulmuş bir devinimler topluluğudur.

Devinimin bir varlık ilkesi olduğunu daha somut örneklerle kavramak için bitkilere, dirilere bakmak, onları anlamak yeter. Bu konuda en somut örnek çiğit (tohum) tir. Toprağa ekilen bir buğday, bir kabak çiğiti, bir elma çekirdeği devinim gücünü yitirdiğinde üretemez, yeni bir ürün veremez. Devinim gücünü sürdürdüğü süre boyunca çoğalır, türünü sürdürür. Tür vermeden, kendi soyunu sürdürme doğrultusunda, doğurucu güçten yoksun kaldığında devinim yönünü değiştirmiş demektir. Üreten, doğuran bir nesnenin doğal görevinden yoksun kalması bir devinim değiştirmedir doğa yasalarınca. Kendi doğururken, yaratırken başkalaşıp araç durumuna girme başka bir yönelmedir. Bu yönelme de yokolma anlamına gelmez.

Bu tür devinimlerde egemen olan doğa yasası nesneyi başka bir yönde gelişime itiyor. Bir doğa varlığı, doğanın başka bir varlığının gelişmesinde araç, yardımcı olup kalıyor. Bu bir dönüşme, kendini başka bir varlıkta, başka koşullar altında sürdürmektir. Buna yokolma denemez. Dönüşümde de bitmeyen, durmayan bir devinim vardır. Devinimin bir varoluş ilkesi olduğunu söylemiştik yukarda. Bu varoluş ilkesi doğada «ölümsüzlük» denen olayın tek nedenidir.

ÖLÜMSÜZLÜK

Bütün varlık türlerinde, belli bir oranda, değişme, dönüşme vardır. Bunun tek nedeni kurucu öğelerde sürüp giden devinmedir. Bizim «değişme» dediğimiz olay «bütün»ü kuran öğelerin çözülmesidir. Eskilerin, özellikle atomcuların, «ölüm» dedikleri bu çözülme gerçekte yokolma anlamına gelen «ölüm» değildir. Devinme olduğu sürece kesin bir ölüm de yoktur doğada. İşte evrende, devinmenin sağladığı bir süreklilik, ölümsüzlüktür. Doğanın başlıca niteliği olan bu ölümsüzlük varlığın bütünüyle ilgilidir, günlük dilde yaygın olan ölümle değil. Doğa, değişme niteliğine bürünen devinimle durmaksızın kendini yeniler. Ölümsüzlüğün ilk koşulu bu yenilenmedir. Doğa kendiliğinden ölümsüzdür, onun için, ölüm sözkonusu değildir. Diriler için ölüm ise doğanın bütünlüğü içinde çözülmek, erimektir, yokolmak değil.

Kişinin yüreğinde düğümlenen yokolma korkusu ölüm olayında yoğunlaşır, yaşamanın tükenmezliğini özleyen için bir bitiş olarak anlaşılır ölüm. Devinim durur, katılaşma, soğuma başlar. Oysa kişiyi, kendi bütünlüğü içinde, devindiren güçle bilinçli kılan erk ayrı ayrı doğrultularda yürüyen birer oluşum değildir. Dirilik bir uyumdur, gövdeyi oluşturan özler arasında doğanın sağladığı bir uyum. Ölüm bu uyumun bozulmasıdır, doğaya bağlı öğelerin yokolması değil. Bu uyumun bozulması karşısında kişinin «ölüm»ü onda yokolmama, geleceğe kalma, ölümsüz olma duygusunu uyandırır.

Yaratıklar içinde ölümsüz olmayı, başka bir evrende de olsa, sonsuz yaşamayı isteyen, doğanın kendisine verdiği yaşama süresiyle yetinmeyen tek varlık insandır. Soydaşlarına oranla ne denli uzun yaşarsa yaşasın gene gözü geride kalır insanın. *Homeros*'un «öteevrende

tanrısal bir yaşam süreceğine bu evrende çoban olarak kalmayı isterim» anlamında söylediği sözler bu düşünceyi içerir. Geleceğe en çok umuşlarla, güvenle bakmayı öneren, bu konuda kesin bilgiler vermekten kaçınmayan dinler bile ölümsüzlük özlemini gidememiştir. Kendini tanrısına adayan, ölüme seve seve giden bir kimsenin yüreğinde ölümsüz olmanın özlemi, sevinci bulunmasa böyle bir atılıma girişemezdi. Ölümü sevmek, onun ardından, ölümsüzlüğün geleceğine duyulan derin inanç yüzündendir. Çoktanrıcı dinlerde insan tanrılaşır, tanrılar insanlaşır, bu nedenle ölüm korkusu azalır, ölenin gömüldüğü yere konan yemekler, değerli süstakıları, araçlar bilinmeyen bir ülkede yeni bir yaşamın başlayacağı inancından doğmuştur. Bu inanç ölümsüzlük duygusunun yoğunlaşmasından oluştu. Bütün çoktanrıcı dinler ölüme yeni, sonsuz, ölümsüz bir yaşayışa başlama olayı diye bakmışlardır. Kişiyle tanrısı arasında kurulan bağlantının bir varlık birliği, öz özdeşliği anlamını içerdiği açıktır. Kişi varlığının tin - gövde gibi iki ayrı özden kurulduğu, ölüm denen katılaşma olayından sonra gövdenin «ötesinde» tinin yaşamını sürdürdüğü inancı ölümsüzlüğe açılan en eski, en büyük kapıdır. Eski Mısır insanlarının ölülerini «mumya» yapmaları ölümün olmadığı inancından dolayıdır. Nitekim tektanrıcı dinlerde de ölümsüzlük inancı yaygındır, dinin çatısını tutan direktir. Eski Tibet, Çin, Hind, İran dinlerinde ölüm olayı bir gölgedir, başka bir kılıkta yaşamadır. Kişi bu evrende ölümle yaşamı birlikte taşır. Ölümsüzlüğe ulaşma ölümlü sayılan yaşamda yaşayış süresi içinde gereken görevleri yapmaya bağlıdır. Mezopotamya, Anadolu, Mısır dinlerinde de böyle bir ölümsüzlük inancı vardır. Gövdeye bağlı yaşamın gövde dışında kendini sürdürdüğü görüşü bir ölümsüzlük inancıdır o dinlerde.

Tektanrıcı dinler ölümsüzlük inancını yalnız bu evrenin «ötesinde» bir evrenle bağlantılı kılmamış, kişiye kendini aşan, kendi «dışında» yaşayan bir yüce güç karşısında birtakım görevler yüklemiş. Bu görevler birer «borç» niteliğindedir. Oysa çoktanrıcı dinlerde böyle bir emeksiz borç, karşılıksız ödeme yoktu. Kaynağını İbranî dininde bulan Hıristiyanlık, Müslümanlık kişiyi bir «suçlu varlık» diye niteledi, ölümsüz olmayı bu suçtan sıyrılmaya bağladı. «Havva ile Adem» ikilisinin suçunu bütün insan soyuna yüklemenin arkasında ölümsüz olma özlemini buluruz. Sırtındaki yükü atacaksın, ondan sonra uçacaksın.

Eskiçağ insanları, tektanrıcı dinler ölümsüzlüğe yürekten inanıyorlardı besbelli. Ancak iki ayrı evrenin varlığı da sözkonusudur burada. Kaynağını dinde bulan inanca göre ölümsüzlük vardır, yalnız, bu evrenin «ötesinde»dir. Bu evren boştur, gelip geçicidir, bir suçtan arınma, borçtan kurtulma yeridir, sınav odasıdır. Daha doğrusu ölümsüzlüğün belli koşulları vardır, bunlar birer görevdir. Bu görevleri eksiksiz yapan, «gösterilmiş yolda» giden ölümsüzlüğe ulaşır. Düşünen baş için, evreni bilen için, durum böyle değildir. Ölüm de, ölümsüzlük de bu evrendedir. Ölümsüzlüğü «öteevrende» arama eski inançların, yaşadığımız evrende bulma da deneylere dayanan bilginin ürünüdür.

Ölümsüzlük, kişinin yüreğinde bir özlem, bir tutku olarak yerleşirse yaşama süresince verimsizliği, korkuyu, gelecekten ürkmeyi gösterir. Çağını aşamayan, bundan dolayı yaşama korkusu duyan kimselerde ölümsüzlük başka güçlere sığınma biçiminde belirir. Bunun en belirgin örneğini «tasavvuf» denen akımda buluruz. Kendinde değil de, daha üstün sayılan başka bir varlıkta, kendini aşanda yaşamayı özleyen bir düşünce çığırıdır tasavvuf. Bütün güç, bütün erk Tanrı'da toplanır. Kişi

ne olursa olsun bir bağlantı kurar Tanrı ile kendi arasında. Kendini Tanrı'da, Tanrı'yı kendinde görme eğilimi başka bir güce sığınmaktır düpedüz. Gerçekte bütün dinler kişinin özünde yeşeren ölümsüzlük özleminden doğmuştur. Yarına kalmaya inanmayan, başka bir evrende, başka bir düzende yaşamayı sürdürmenin olanaksızlığını ileri süren din yoktur. Ölümsüzlüğe «Nirvana»nın varlığında yokolmakla ulaşılacağını söyleyen *Buddha* dini bile başka bir evrende yaşamaya inanır.

Dinle bağlantılı ölümsüzlük, aşağı yukarı, bütün kişilerde ortak bir inanca dayanır. Oysa bilgiyle sağlanan ölümsüzlük bir yaratma ürünüdür. Gerçek ölümsüzlük, kişinin, başarılarla sağladığı, kendini gelecek kuşaklara bir ışık kaynağı olarak benimsettiği ölümsüzlüktür. Bundan yararlanan bütün kişi soyudur. İnanç ürünü olan ölümsüzlükse bencildir, kişinin kendi çıkarına bağlıdır. Uygarlıkları yaratan, geliştiren bilgiye, emeğe dayanan ölümsüzlüktür. Bunda kişi bir başarı örneği olarak kalır, kuşaktan kuşağa, çağdan çağa aktarılır. Bu durumda ölümsüzlük yaratmakla sağlanan bir gövdesiz yaşam oluyor.

Yaratan yaşar, yaratan ölümsüz olur, evrende. Yaratmanın da, içinde yaşanan evren dışında, soyut bir alanı yoktur. Yaratmanın başlangıcı ölümsüzlük özlemine bağlı değildir. Yaratan, ölümsüz olmak için, yaratmaz. Ancak, yaratılan ürün, sonradan ölümsüzlüğü doğurur. Bu yüzden ölümsüzlük yaratılan ürünün ışıldayan çocuğudur. Bir ölümsüz olmayagörsün kişi, onun bu başarısını ortadan kaldıracak güç bulunmaz artık. Çağımızın hangi büyük ordusu *Giotto*'yu ölümlü kılabilir? Hangi güçlü savaş birliği onun egemen olduğu evrende bir adım ilerleyebilir, bir karış yer elegeçirebilir?

Bütün kişilerde ölümsüz olma, anılma, geleceğe kalma özlemi vardır dendi. Bu özlem kişinin düşünme yc-

teneğine göre biçimlenir. Geleneklerin, içinde yaşanılan, toplumun bulunduğu bilgi aşamasının bunda etkisi vardır. Gelenekler inançlara, bilgi aşamaları araştırmalara, deneylere, doğayı tanımaya dayanır.

SEZGİ

Sezen, sezdiğini bilip değerlendiren, bir varlıktır insan. Sezgi bir içedoğuştur, üzerinde çalışılan bir konunun, çözüm bekleyen bir sorunun birdenbire bilinç ışığında aydınlanmasıdır. Başka bir söyleyişle, sorunun beklenen süreden önce çözülüşüdür.

Bir birikim vardır sezgide, ışığa yönelen, aydınlığa çıkmak isteyen bir atılıcı birikim. Bu da çözümü istenen konu üzerinde bir ilgi yoğunlaşmasıdır. Bilincin bütün aydınlatıcı gücünü belli bir konu üzerinde yoğunlaştırması sonucu sezgi oluşur. Bilinmeyen, üzerinde durulmayan, değişik nedenlerle bize verilmeyen bir olayla, bir sorunla ilgili sezgi de yoktur. Sezgi, önceden dolaşılmış, az çok bilinen bir ortamda, beklenmeyen bir karşılaşmadır. Düşünme yeteneği kendi içine çekilmiş, bağımsız bir atılımla konuya eğilmiş demektir sezgide.

Sezgiyi, hayvanlarda görülen yaşama içgüdüsünden ayırma gereği vardır. Depremin olacağını, güneşin tutulacağını önceden sezdiği, bu nedenle bağırmaya, kaçışmaya başladığı söylenir kimi hayvanın. Burada doğayla olan yaşama bağlantısı etkilidir. Bu sezgide bilinç, belli bir soruna eğilme, yoktur. Bu sezgi tilkinin avını yakalaması, kendisini yakalamaya gelenden kaçması gibi doğal bir olaydır. Depremi, güneş tutulmasını önce-

den sezdiği söylenen bir öküzün, bir koyunun kendisine uzatılan ota aldanarak kesiciye yaklanması bu konuda önemli bir örnektir.

Düşünen kişinin sezgisi geleceğe yönelik bir atılım, bir araştırma niteliğindedir. Elde bulunan olanakları aşar, beklenenin, umulan sonucun ötesine geçer sezgi. Yıllar süren bir araştırmanın, bir ince eleyip sık dokumanın veremediğini birden verir sezgi. Ancak bu da bilen kişinin sezgisidir, sorunlarla yoğrulan, kaynaşan bir anlayışgücünün sezgisidir. *H. Poincaré* sezginin geometri sorunlarında büyük önem taşıdığını, birçok buluşun sezgiyle gerçekleştiğini, sezginin kimi konularda düşünürü beklenen süreden önce ereğe ulaştırdığını söyler. Ancak böyle bir sezginin başka bilimlerde, özellikle deney bilimlerinde de geçerli, yararlı olduğu konusunda susar. *Arkhimedes*'in sezgisi deneye dayanan, düşünülen konuyla deney arasında bağlantı kuran bir olayın sonucudur. Deney, gözlem, bir yerde düşünmegücüne başka ülkelere gitmek için kapı açıyor, çıkış yolu gösteriyor. Kişinin bilmediği, üzerinde durmadığı bir konuda birtakım sezgilerle istenen sonuca varması, bilinmeyeni bilmesi bir kuruntudur ancak, böyle bir olay düşünen baş için geçerli değildir. Matematik alanında, fizik konularında çalışmamış, birtakım önbilgiler edinmemiş bir kimsenin bu bilimlerle ilgili sorunlardan birini sezgiyle çözmesi olanakdışıdır.

Sezgi deneylerle, bir konuyu ilgilendiren izlenimlerle gelişen, biçimlenen bir yetenektir. Bu yetenek, kişinin gençlik dönemlerinde doruğuna ulaşır, yıllar geçtikçe durulur, gücü azalır. Bilim alanında görülen birçok büyük buluşun gençlik çağlarına denk gelmesi, yaş ilerledikçe o buluşla ilgili kuralların, koşulların üzerinde durulması, yeni çalışmalarla eski buluşun pekiştirilmesi boşuna değildir.

Kişinin ilgileri hangi doğrultudaysa sezginin gelişmesi de onunla atbaşıdır. Sezginin gelişmesi duyarlığın artmasına, yoğunlaşmasına bağlıdır. Gövdenin bütünlüğünü sağlayan genel uyum, genel düzen içindedir sezginin yeri. Sezgiyi değişik biçimlere ayırmak, ayrı ayrı bilim alanlarında değişik nitelikte sezgi türlerinin bulunduğunu ileri sürmek, onu, açıklamak değildir. Sözgelişi matematikte, ruhbilimde, bilmem hangi bilgi dalında sezgi, duyulara dayanan sezgi, bilginin ilerlemesi sonucu sağlanan sezgi diye ayrımlamalar konuyu açıklamaya yetmez, sezginin ne olduğunu anlatmaz bize. Önemli olan sezginin nasıl bir eylemle geliştiği, biçimlendiğidir. Sezginin us ilkelerine dayanmadığı söylenir. Oysa büsbütün usun dışında kalan, eğitimle, öğretimle bağlantısı olmayan bir sezginin içgüdüden ayrılır yanı yoktur. *Bergson*'un sezgiyi bir gerçeği kavrama yetisi, özeinen bir içkavrayış olarak tanımlaması da ruhbilim alanında görülen bir içekapanış sonucudur. Sezgi bir içduyuş kılığına bürünür onda. Oysa sezgi gerçeği kavramaktan çok sorunu çözmeye yarar, kişinin düşünme evreninde düğümlenen bir sorunun çözülmesini sağlar. Ancak sorunlarla senli benli olan sezer. Bu yüzden okumamış, yeterince aydınlanmamış, bilimle uğraşmamış kimselerin sezgisi bir içgüdü eylemi olmaktan öteye geçemez.

Sezgi, kendi doğrultusunda, gelişen, geliştikçe güçlenen bir yetenek niteliği kazandığında kavrama erki de yoğunlaşır, hızlanır. Kendi alanında daha duyarlı oluverir. Deneyle beslenmeyen, yalnız kavramlardan oluşan bir düşünce ortamında kalan sezgi kişiyi gerçekdışı olana doğru iter. Birtakım ermiş kimselerin sezgisi, geleceği bilme duyuşları bu niteliktedir. Böyle bir sezgi yanılmalara, uyurgezerler gibi düşlere kapılmalara yolaçar. Ortaçağın anladığı sezgi, dine dayalı bilgeliği oluşturan,

inançla beslendiği söylenen sezgi bu türdendir işte. Sezgi gücünün derinliği, enginliği, kesinliğiyle tanınmış bir ortaçağ bilgesi, bir ermiş doğaüstü sezgi yetenekleriyle donatılsa bile atomu oluşturan çekirdeğin nükleon denen proton ile nötrondan kurulu özle biçimlendiğini deneye başvurmadan sezemez, duyamaz. Çağın bilim verilerine, buluşlarına dayanmadan, yeterli olanakları elde etmeden gerekli ilerleme aşamasına varmadan atomu oluşturan özlerin ne olduğunu bilemez. Sağırın ses ayrımlarını, körün yeşili sezemeyişi gibi yaşamı boyunca dörtgen görmemiş bir kimse de bir dörtgenin dört açısının bulunduğunu sezemez.

Sezginin oluşmasında başka bir etken de konu üzerinde yoğunlaşmadır. Düşünme yeteneği bir konu üzerinde toplanır, yoğunlaşırsa sezgiye giden yol açılır. İşin içine bir de sürenin girdiği görülür. Konu üzerinde yoğunlaşma süresi ne denli uzun olursa sezginin oluşumu o oranda hızlanır. Konu üzerinde yoğunlaşma gibi süre de sezgiyi oluşturan etkenler arasında önemli bir yer tutar. Bunu sağlayan da düşünmegücünün emeğidir, eyleme dönüşmesidir kendi evreninde. Belli bir düşünme doğrultusunda yürümeyi bilmeyen, sorunların çözümünde gerekli çabayı göstermeyen kimselerde sezgi bir önduyuş olmaktan öeye geçemez. Bu önduyuş kimi olayları, belli etkilenmeler sonucu, önceden sezinlemektir. Bir kimsenin öleceğini sezmesi gibi. Oysa çok sağlıklı, güçlü, sağlam bir kimsenin ölümü szökonusu olmadığından böyle bir sezişi de yoktur. Sinir düzeninin, yüreğin bozulması, gövde sağlığının uyumsuzlaşması yüzünden ölümle senli benli olma başgösterir. Bu olay doğanın bir uyarmasıdır, bilim alanına giren sezgi değildir. Çağımızda geleceği bildirdiği söylenen *parapsikoloji* diye bir bilimden sözederler. Tinleri konuşturur, olayları olmadan önce duyar, deney bilimlerinin yetki alanını aşan

olayları aydınlatır, duyulur evrenin dışında başka bir evren bulunduğunu ileri sürermiş bu bilim. Bu konuda deneyler yapılmış, pek çok yazı yazılmış, konuşmalar düzenlenmiştir. Bu bilime inanan bilginler bile vardır. Şimdi şöyle bir soru çıkar karşımıza: bu bilim geleceği bilmeyi bir yana bıraksın da bilinemeyen yıldızlardan birini açıklasın, çözülemeyen bir bilim sorununu çözümlesin, deneye başvurmadan bir iletkenden elektrik akımının geçip geçmediğini söylesin. Bir de doğada olduğu ileri sürülen ancak bugün için niteliği kesinlikle açıklanamayan öğelerden birini deneye dayanmadan açıklasın.

Yukardaki sorunları olumlu bir sonuca vardırmak için *parapsikoloji* demirden çarık, çelikten değnek yapıp yollara düşse, çarığı da, değneği de aşınıp tükeninceye değin dolaşsa eli boş dönecektir. Sezgi bütün kapılarını ardına değin açsa istenen sonucu alamayacaktır deney dışında kaldıkça. Geleceği bilmeye çalışan, ölülerin, dirilerin tinlerini konuşturan, ülke ülke dolaştıran bu bilim uzaklara gitmesin de kanseri önlesin, kökünü kazısın görelim.

Doğada önceden bilmek yoktur kişiler için, yalnız deneylere dayanarak, olayları açıklamak vardır. Evren, biz görsek de görmesek de, değişiyor boyuna, değişmez sandığımız koşullar, kurallar, ölçüler bile değişiyor, kesin değildir. Bütün sezgiler bu değişme süreci içinde gerçekleşir, ancak konuya yabancı olmama gereği vardır.

Sezginin bu özelliklerini gördükten sonra, onu bilginin oluşmasında, bir etken olarak benimsemenin gereği var mı? Sezgiyle kesin, geçerli bilgi edinme olanağı bulunur mu? Daha doğrusu deneyin dışında kaldıkça sezgi bir bilgi kaynağı diye anlaşılabilir mi?

Bu sorulara olumlu karşılık verme olanaksızdır. Sezgide kesin, genel geçerliği olan, yanılmadan koruyan

bir ölçü, bir kural yoktur. Sezgiye dayalı bir bilgi bir sanı olmaktan ileri gidemez. Kişinin yüreğine işleyen, onu boyuna tedirgin eden sorunların çözümünde sezgi bir ışık tutabilir, bu ışık da o konuda çalışmakla, çaba tüketmekle kazanılır.

Bilinmeyeni bilmek, geleceği önceden görmek, doğaüstü sayılan varlıkların etkileriyle birtakım yetenekler edinmek türünden olayların sezgiyle ilgisi yoktur. Özellikle inanç alanına giren olaylar sezgi kavramının dışındadır. Kimi bilginlerin bile inanmaktan kendilerini alamadıkları geleceği derin düşünceye dalmakla, içekapanmakla kavrama eğilimi ilkçağ büyücülerinin, ortaçağ üfürükçülerinin etkisinde kalmaktır ancak. Belli bilgi ilkelerine, us kurallarına dayanan araştırmaların sağladığı, geliştirdiği bir kavrama biçimi olan sezgi içe değil doğaya yönelik bir eğilimdir, bir doğa olayıdır, kaynağı da, gelişim ortamı da doğadır.

Sezgiyle kişi, üzerinde durduğu bir sorunun çözümüne daha kolay, daha kısa bir yolla yaklaşır. Bu yaklaşma aradaki süre bakımındandır, bekleme süresi kısalmıştır. Üzerinde düşünülen, çözümü yolunda çaba tüketilen bir sorunda sezgi, az da olsa, beklenen bir olaydır. Düşünmegücünün işleyişi, ilginin belli bir ereğe yönelip yoğunlaşması böyle bir sonucu sağlama olanağı taşır. Burada sezgi beklenen sonucun, daha önce, umulan süreyi doldurmadan, alınmasıdır. Düşünmegücü bir çizgi üzerinde dizilen, birbirine bağlı olduklarına inanılan, öyle sanılan, A, B, C, Ç olayları üzerinde yürürken ilk çözümün A ile, son çözümün Ç ile elde edileceğini, bu çözüm ilmiğinin A - Ç doğrultusunda ardarda yürüyeceğini umar, birinden ötekine atlamayı düşünmez. Bu A - Ç çizgisi üzerinde dizilen sorunların çözümünde belli bir süreyi, bir beklemeyi gerektirdiğini bilir. Önceki sorunun çözümü ondan sonraki sorunun çözümüne yol-

açar. sezgi bu sorunlar dizisi üzerinde yürüyerek ardarda gelen çözümlemeyi hızlandırır, birinin çözümünden sonra gerekli süreyi doldurmadan birden ötekine geçer, bir süre sıçraması yapar. Bu sıçrama konunun kavranılmasını kolaylaştırır, düşünme açısını genişletir.

Sezmede daha önceden, değişik nitelikte de olsa, duyulara verilme vardır. Kendi, ya da benzeri bize verilmeyen, duyularımızın süzgecinden geçmeyen bir konuda sezginin oluş olanağı yoktur. Duyularla ilgisi kalmamışçasına soyutlaşan sorunlarda bile, biraz eşeleyince, deney izlerinin bulunduğu görülür. Bundan da sezginin kişiyi doğaya bağladığı, doğayla kişi arasında bir bütünlüğün bulunduğu sonucu çıkar. Kişinin düşleme yeteneği ne denli geniş olursa olsun bir yanıyla doğaya bağlanmayan, doğada örneği bulunmayan bir varlık tasarlayamaz. Tasarlanan doğadışı varlığın bir yanı doğada örneğini, benzerini bulmadan edemez. Böyle bir varlığın, bütün olarak, doğada bulunması gerekli değildir, ancak bir yanı, bir bölümü doğaya bağlanma gereğindedir.

Sezgi, bilimde «buluş», yaratıcılık (sanat) alanında da «ortaya koyma» biçiminde gerçekleşir. Yaratıcılık alanında derin sezgiye kapılan kişi «yaratır» boyuna. Orada sezgi bir yaratma ilkesine dönüşür, yaratılacak ürünü biçimlendirir. Büyük ozanlarda, yontucularda, ressamlarda, müzik dalında böyledir durum. O alanda sezgi derinleşmeyi, daha geniş bir açıdan konuya bakmayı sağlar. Bu tür sezgide de birtakım önbilgilerin, denemelerin gerektiği açıktır. Bilgi sezginin ucunu sivriltir, keskinleştirir, daha derinlere, daha kolayca, inmesini sağlar. Bu da kişinin anlayışgücünü geliştirir. Bu gelişme düz bir çizgi doğrultusundadır, yaratıcı gücün üretici olmasını sağlar.

Din kurucularının, bilicilerin sezgileri birer düştür, kuruntudur. Bilimde, sanatta görülen sezgiyle ilişkisi

yoktur. Onların sezgileri bir sorunu çözümlemek değil, bir olayı, geleceği bildirmek içindir. Bu nedenle somut bir nitelik taşımaz. Deney bilimlerinin, gözlemin gelişemediği ortamlarda böyle geleceği bildiren sezgicilerin sayısı çoğalır. Özellikle tektanrıcı dinlerde böyle kimseler yerden ot biter gibi biter. Tanrı'nın buyruğuyla geleceği bilen bir din kurucusu kısa bir süre sonra öldürüleceğini, savaşta yenileceğini, kendisine pusu kurulduğunu sezemez bir türlü. Bunda etkili olan tek neden anlayışgücünün belli bir gelişim aşamasına ulaşmayışıdır. Duran, olduğu yerde kalıp doğal bütünlüğünü korumakla yetinen, sonradan beslenmeyen bir anlayışgücünün sezmesi bir duygulanmadır, etkilenmedir. Sezginin önemi anlayışgücünün gelişme aşamasıyla orantılıdır. Ancak gelişmiş bir anlayışgücünün sezgisi çözümleyici olabilir bu alanda.

Sezginin anlayışgücünün gelişmesiyle, duyarlığıyla bağlantılı olduğunu daha açık anlamak için yaşamdan örnekler verelim: bütün yaşamı boyunca tütün yetiştiren bir kimsede çok güçlü bir tütün kokusu alma, değişik türdeki tütünleri kokularından kolayca seçme yeteneği bulunur. Değişik tütünlerden oluşturulan bir denkteki tütünleri kokularına göre seçip ayırma böyle bir kimse için işten bile değildir. Durum içki yapımında çalışan uzmanlarda, çiçeklerden kokulu sıvılar çıkaran kimselerde böyledir. Kokularla uzun süre senli benli olma onlarda güçlü bir sezme, seçme yeteneği geliştiriyor. Bunun duyu verileriyle oluşan bir duyarlık olduğu da açıktır. Burada duyarlıkla sezgiyi, kesin çizgiler çekerek, birbirinden ayırma olanağı yoktur. İkisinin de oluşmasında tek etken deneydir. İşte bilimde de böyledir durum. Tütüncünün kokuyu sezişi gibi bilgin de yüreğini oyan sorunun çözümünü, sorunlar karmaşası içinden bir ışık sızması inceliğinde, görür. Bu ince, çö-

zümleyici ışığı başkalarında, konuya yabancı olanlarda bulamayız.

Gövdemiz, bize, sezginin de duyu verileriyle bağlantılı bir yetenek olduğunu gösteriyor açıkça. Sağlıklı olmayan, kimi çalışma yetenekleri gelişmemiş, eksik bir gövdeden sağlıklı bir sezgi eylemi beklemek de yersizdir.

GÜZEL

Bir uyumdur, bütünü oluşturan bölümler arasında kurulmuş en yetkin düzendir, güzeli biçimlendiren. Kişiyi yaratıcı atılıma iten, olduğundan daha ileri bir duruma götürecek eylemi sağlayan varlık, güzeldir ancak. Yalnız görme duygusunun uyandırdığı bir beğenç değildir güzeli anlamayı sağlayan. Bu konuda varlık türlerini tanımanın, evreni oluşturan nesneler arasında kurulu düzeni bilmenin, varlık türlerine biçim, düzen kazandıran özü anlamanın gereği vardır. *Platon*'un düşüncesinde yaşayan, ulaşılmaz olgunluğa vardığı ileri sürülen ölümsüz örneklere benzemek, onlarla yakınlık oranı kurmak güzellik konusunda yeterli değildir. Kişi ünlü bilgenin «idea» dediği yüce örnekleri göremez, gördüğünü sanması da güzeli değerlendirmede genel geçerlik taşıyan bir ölçü olamaz. Güzelin bilinmesinde en somut örnek doğadır gene. Bilinmeyen yüce örneğine değil, doğaya en çok uyan, benzeyen güzeldir. Güzel kavramının oluşmasında birinci etken doğal ortamın yarattığı alışkanlıklardır. Bu doğal alışkanlıklar sonradan birer ölçü niteliği kazanır. Kişinin belleğinde tek başına gü-

zelin yeri yoktur. Güzel, ancak, başka bir örneğine, benzerine, özdeşine göre güzeldir. Tek başına güzel denebilecek bir varlık düşünülemez. Bizde güzel kavramını biçimlendiren duyu verilerine dayanarak, içimizden yaptığımız, sessiz karşılaştırmalardır. Bu karşılaştırmaların çoğunu bilincimizin altında yaparız, yüze çıkış, gözle algılanacak nitelikte somut örneğe varış sonradandır.

Bir varlığın güzel olduğunu söylemek için onu kendi ortamında, bütün benzerlerinin oluşturduğu topluluk içinde, incelemek gerekir. Bu inceleme sonucu benzerlerinde bulunmayan nitelikler, eksik kalan uyum, bütünlüğe varamamış düzen gibi değişik özellikler serilir gözler önüne. Bir ayrılık, başkalarında olmayan, bir değişiklik çıkar ortaya. Hangi nesnede bütün benzerlerini aşan bir bütünlük, bir uyum, bir düzen varsa ona güzel der çıkarız işin içinden. Bu bir yargılamadır. Nenin güzel olduğunu anlamak için varlıklar yargı süzgecinden geçirilir, ince eleyip sık dokumayı gerektiren bir ayıklama yapılır. Bu işlemde egemen olan duyulardır, onlardan edinilen izlenimlerdir. Bu izlenimlerde doğal ortamın etkisi, duyularla kazanılan alışkanlıkları biçimlendirme eylemi saklıdır. Bu izlenimler daha sonraları birer bilgi ilkesi niteliği kazanır.

Burada konuyu biraz daha genişletip, gerekirse dışına taşalım, doğa ile daha senli benli olmaya çalışalım. Bir üçgen, bir dörtgen, bir altıgen çizelim. Bunları ne denli düzgün, ölçülere uygun çizersek çizelim güzel kavramı altında toplamaya yanaşmayız. Bunlar için «güzeldir» demeyi düşünmeyiz. Oysa bir ağaç, bir çiçek, bir doğa varlığının örneğini çizdiğimizde onu nitelerken bu «güzel» sözünü kolayca söyleyebiliriz. Ona «güzel değil» bile derken gene bu «güzel» kavramından yola çıkarız. Bunu neden böyle yaparız? Uzun boylu düşünmenin gereği yok Doğada tıpkısını, ya da bir yaklaşığını, benze-

rini bulduğumuz varlıklar için «güzel» sözünü söyleriz de, dengini doğada bulamadıklarımız için söyleyemeyiz. Doğada üçgen, beşgen, altıgen yoktur. Oysa bu adı geçen biçimleri benzerlerini doğada bulduğumuz boyalarla uyumlu bir düzende boyarsak, bunda da başarılı olursak, güzel diye niteleriz. Üçgeni, altıgeni doğaya yaklaştırırız, doğayla bütünleştirmeye çalışırız. Bunu yaptığımızda onu «güzel»e yaraşır görürüz. Demek güzelin oluşmasında biçimle uyum iki kesin ilkedir. Bunları birbirinden ayıramayız, biçimsiz bir uyum, uyumsuz bir biçim düşünemeyiz güzel konusunda. Bu durum göze verilenler için de böyledir kulağa verilenler için de. Sözgelişi bir müzik yapıtı için yargı yetkisi kulağındır, bir yontu içinse gözün. Öte yandan gözleri görmeyen bir kimse, bir ozan, başkalarına okutup dinlediği bir şiirin güzel olup olmadığını söyleyebilir, bu yargısının doğru olduğu da görülür çokluk. Kimi eleştirici burada «güzel» kavramının şiirde «başarı» anlamında söylendiğini ileri sürebilir, ancak bizim «güzel» diye nitelediğimiz bütün yapıtlar için de bu «başarı» sözkonusudur. Başarılı olan güzeldir.

Eğitimin, yetişme biçiminin güzeli anlama, değerlendirme konusundaki etkisi açıktır. Bu etki belli bir inanca saplantıdan, dar bir görüş alanı içinde kalmaktan ileri gelir. Bütün dinlerde durum böyledir. Bu yüzden inançla güzellik anlayışını bağdaştırma, inanca göre güzeli değerlendirme olanağı yoktur, onun üzerinde durmanın da yararı olmaz.

Güzeli anlamada yalnız duygulara, beğenç ilkelerine dayanmak da insanı yanıltır, yanıltmasa bile beğencin değişmesi yüzünden güzeli yorumlamada da değişmeler olur. Oysa güzel boyuna güzeldir, değişmek, ölçülerin başkalaşması ayrı bir konudur. Genç bir kişinin yaşlanınca güzelliğini yitirmesi onu güzel yapan ölçüle-

rin, uyumun bozulmasıdır, buradaki değişmenin güzelle ilgisi yoktur. Sözgelişi çok ünlü, çok başarılı bir yontunun yağmurun, güneşin, ya da başka nedenlerin etkisiyle uğradığı değişiklik sonucu eski uyumunu, düzenini yitirmesi onun başlangıçta güzel olmadığını göstermez Onun güzelliği ortaya konduğu ölçülerle, uyumla bağlantılıdır, onlar yok olunca yorumlamada, değerlendirmede değişme olağandır.

Güzelin gözle sağlanan bir duyu alanında, görme ortamında, kalması, kişiyi daha yüksek bir beğenç, bir atılım aşamasına çıkaramaması onun yeterince anlaşılmayışındandır. Güzeli anlamak önce doğayı kavramayı gerektirir. Doğanın özünü, yapısını kendi varlık düzeni içinde bilmeyen kimsenin gözünde güzel bir «görünüş» olarak kalır. Bu da kişinin yaşına, bulunduğu ortama, geçirdiği gelişim aşamalarına göre değişir. Yoksa burada değişen güzelin kendi değil, onu bir «görünüş» olarak anlayanın tutumudur. Bu tutumda yaşama ortamının, öğrenimin, eğitimin, inançların, geleneklerin görünmeyen köklü etkileri vardır. Güzelin anlaşılmasında değil de değerlendirilmesinde bunların etkisi büyüktür. Uzun yıllar *Michel Angello*'nun yapıtlarıyla süslenmiş bir tapınakta dolaşan, görev yapan, o yapıtların güzelliği karşısında kendinden geçen bir kimsenin inançlarını değiştirip yontuyu, resmi yasaklayan bir dine, İslâm dinine girdiğini düşünün, eski beğencinden, o yapıtlara duyduğu saygıdan, sevgiden, aşırı gönül sevincinden bir iz bulamazsınız. Oysa ünlü sanatçının yapıtlarında bir değişiklik olmamış, değişen yalnız kişinin tutumu olmuştur. Bir çocuğun güzel bulduğundan dolayı çıldırasıya sevdiği bir nesneyi yaşı biraz ilerleyince beğenmediğini, güzel bulmadığını görürsünüz. Güzel bir Zenci ile güzel bir İsveçli sarışın karşısında değişen onları güzel yapan ilkeler, ölçüler, kurallar değildir, onlara bakışaçı

sıdır. İkisi de güzelse belli ölçülerde, kurallarda uygunluk, birleşme var demektir. Öte yandan doğa varlıkları konusunda, güzellik bakımından, verilen yargılarda geleneklerden, inançlardan sıyrılma kolaylığı vardır. Bu konuda daha yaygın bir anlaşma, yargı özdeşliği görülür. Bir kuşun, bir çiçeğin, başka türden bir doğa varlığının güzelliği konusunda kesin bir birleşme, birbirlerini görüp tanımadan anlaşma vardır kişiler arasında. Yargı ayrılığı, görüş başkalığı uygarlık ürünlerinde çıkar ortaya. Özdeş uygarlık düzeyinde yaşamamış, eşit eğitim süzgecinden geçmemiş, ayrı inançlara bağlı kimseleri, Batıda güzelliği tartışmasız alkışlanan, bir çıplak kadın tablosu karşısında birleştiremezsiniz. Oysa görmedikleri uçmak'ın (cennet) güzelliği konusunda dine bağlı bütün kişiler birleşirler birden. Burada geleneğin, göreneğin belli bir yerde kapalı kalmadığı anlaşılıyor. İster Müslüman, ister Hıristiyan olsun dine bağlı bütün inananlar Tanrı'nın güzelliğini tartışmasız, kuşkusuz benimserler. Oysa, iş İsa ile Muhammed arasındaki göreve gelince çekinmeden birbirlerinin kanlarını dökerler, tapınaklarını yıkarlar.

Bu açıklamadan çıkan sonuca göre, kişi yaşadığı toplumda hangi uygarlık düzeyinde olursa olsun, kendi öğretim - eğitim kuruluşları dışında kalan başka bir uygarlığın anlayış ölçülerine kolayca uyamıyor, onların da geçerliği olabileceği konusunda kuşkudan kurtulamıyor. Bu durumda «güzel»in ne olduğunu, nasıl bir ölçüye göre anlatılması gerektiğini başka alanlarda arama konusu çıkıyor ortaya. Onu anlamada bütün duygu eğilimlerinden, geçici, kişice belirlemelerden sıyrılmak, daha katı, daha değişmez ölçülere başvurmak gerekiyor. Eğitimin burada etkisi vardır besbelli, ancak, inançlara dayanırsa, duyguların baskısı altında kalırsa, o da yeterli değildir. Yukarda da söylendiği gibi, kala kala do-

ğa verileri, doğanın varlıkların oluşmasında, biçimlenmesinde sağladığı uyum, düzen kalıyor elde. Eğitim, öğretim bu doğa kurallarını kavradığı, kavrattığı oranda güzelin anlaşılmasına yardımcı olabilir.

Güzelin anlaşılmasında gözün, kulağın, kavrayışgücünün, yargıgücünün ayrı ayrı eğitilmesi, doğanın genel, kesin ölçülerini, uyumu sağlayan oranı kavrayıcı bir aşamaya ulaştırılması gereği vardır.

Güzeli anlamada yarar, çıkar bir ölçü olabilir mi? Olamaz besbelli. Yılan yararlı değildir, nice ağulu, öldürücü otlar, çiçekler vardır yararlı değildir de güzeldir doğa ölçülerine vurulunca. Bu da güzeli anlamanın bir bilgi sorunu olarak ele alınmasına dayanır. Bu bilgi doğayı öğrenmeden doğan, kökü doğa olan bilgidir. Böyle bir bilgi, belli bir yörenin, belli bir uygarlık ortamının anlayış ölçülerine, duyguya dayalı yargılarına göre davranmaktan kurtarır kişiyi, genel geçerliği olan ölçülere vardırır.

DOĞADAN KOPMA

Kavramlarla düşünmek, kimi aydınların «içe kapanma» dedikleri, sözde derinlere dalmak doğadan kopmaktır. Doğayla düşünmek, düşünürken doğayı elle tutulur bir varlık olarak karşısında görmek gerek kişiye. Düşünme eylemi içe dönük bir nitelikte sürdürülürse kavramlarla örülür bir ortama girilir, bu durum olaylardan, çevreyi dolduran varlıklardan uzaklaşmadır. Düşünme eylemine konu olan bir varlık, bu eylemin dışına itilir.

se, onun kavramıyla yetinilirse yapılan işlemin onunla ilgisi yok demektir.

Sırtüstü yattım, ellerimi başımın altına koydum, derin derin düşüncelere daldım diyelim. Ne düşünüyorum? Çevremi kuşatan varlıkları, doğayı görmüyorum, yalnız yattığım yerdeki nesneleri görüyorum gözümü açtığımda, ya da başımı sağa sola döndürdüğümde. Oysa düşündüğüm onlar değil. Çevremde bulunmayan bir nesneyi, sözgelişi bir kırlangıcı, uçuşunu, ötüşünü, kanat vuruşlarını, süzülüşlerini düşünüyorum. Kırlangıcı önceden çok gördüm, bütün özelliklerini biliyorum, ancak düşünmeye başladığım şu sırada çevremde kırlangıç yok. Peki benim düşündüğüm kırlangıçla, doğada yaşayan kırlangıç arasında ne gibi bir bağlantı vardır? Bu bağlantıyı oluşturan nedir? Bu soruların karşılığını verirken söyleyeceklerim belli: önceden gördüğüm, tanıdığım kırlangıcın belleğimde kalan izlenimlerini çağrışım yoluyla derledim toparladım, bende kırlangıç biçimlendi. Bu karşılık doyurucu değildir. Kırlangıç, onu gördüğüm günden beri, öylesine değişmiş, öylesine başşkalaşmıştırki. İlkin kırlangıç diri bir varlıktır olduğu gibi kalmaz, en azından geçen süre oranınca yaşlanır, tüy döker, yeni tüyleri biter. Oysa bendeki kırlangıç kavramında bu doğal değişmelerin değil, ilk gördüğüm kırlangıcın kavramı vardır. Değişmeyen. olduğu gibi kalan, sözün kısası beni yanıltan kavramlardır. Kırlangıç başını almış gitmiş, onunla ilgili kavram belleğime çakılıvermiş. İmdi düşündüğüm kırlangıçla doğadaki kırlangıç arasında köklü bir özdeşliği yansıtan bağlantı var demenin anlamı ne? İşte doğadan kopma böyledir, budur. Kırlangıcı düşündüğümde kendi de yanımda, önümde olmalı. Bendeki kırlangıç kavramı bir soyutlama sonucu kazanılmıştır, bir genelleme ürünüdür. Birkaç kırlangıcı görerek edinilen bu kavram düşünme eyleminde bü-

tün kırlangıçlara uygulanır. Oysa doğada gerçek böyle değildir.

Bende bir kişi kavramı vardır, bu öylesine katılaşmış, öylesine taş kesilmiş bir varlıktırki ben değiştim, yaşlandım, o kavramın yansıttığı gerçek kişi değişti, öldü gitti, oysa kavram olduğu gibi duruyor. Sözgelişi bir genç biliyorum, bende onun bütünlüğünü yansıtan «kişi kavramı» oluşmuş. Bir süre sonra bu kişinin, bu gencin yüreğinin doğal yeri sayılan gövdenin solunda değil de sağında olduğunu yetkili uzman söylüyor, bakıyor, inceliyor, araçlarla gövdesini ince eleyip sık dokuyor, yüreğinin sağda olduğu somut olarak kanıtlanıyor. Buna karşılık onun bendeki kavramında, şu «kişi kavramı»nda, bir değişme yok. Durum başka varlıklar için de böyle. Peki burada doğaya uygun olanla bendeki yansıması, izlenimi, kavramı arasında bir uyum, bir özdeşlik var mı? Yok, öyleyse ben düşünürken doğaya yaklaşmıyorum, ondan uzaklaşıyorum, ondan kopuyorum besbelli. Kavramların ağından kurtulamayan düşünme yeteneği burada birtakım kaçamaklar aramaya koyuluyor, daha doğrusu yırtıkları dikmeye, yamamaya çalışıyor. Çalışıyor da ne diyor? Şunu diyor: yüreğin sağda olduğunu deneyle öğrendim, bende o kişiyi yansıtan kavramın yanında yüreğinin sağda olduğunu bildiren bir bilginin, bir olayın izlenimi de vardır.

Yüreğin sağda oluşunu öğrenmem bendeki «kişi» kavramını değiştirmiyor gene. *Aristoteles* ünlü «Nikomakhos Etiği»nde kişinin özündeki bütünlüğü açıklarken buna benzer bir örnek sürer ileri. Kimi üyelerin eksilmesiyle kişi bütünlüğünü, özünü yansıtan genel nitelliklerde bir azalma, değişme olmadığını söyler. İşte kavramlarla düşünmenin, doğal gerçeği bir yana atmanın en açık örneklerinden biri de ünlü bilgenin bu tutumudur.

Öte yandan *Einstein*'in ileri sürdüğü değişme de ilginçtir. Devinme olayından, onun sürekliliğinden yola çıkan *Einstein* doğanın bize geldiği gibi olmadığını, ışık olayından *atom*'un kuruluşuna değin algılama gücümüzü etkileyen bütün oluşmaların boyuna değiştiğini, bize geldiği nitelikte bulunmadığını söylüyor. Fizik bilimlerinin alanına giren bu açıklamada üzerinde durulması gereken bir yan vardır: bu değişme sürekli bir dönüşme sonucu mudur, yoksa özde gerçekleşen bir başkalaşma mıdır? Diri varlıklarda yaşlanma sonucu görülen yıpranmaya dayalı değişme, başkalaşma diri olmayan doğa varlıklarında da görülür mü? Sözün kısası molekülün, atomun yapısı dirilerde, bitkilerde bulunan doku değişmelerine uygun olarak değişiyor mu?

Dokularda görülen değişme bir yıpranma, bir bozulmadır, yaşlanma nedeniyle. Buna karşılık molekülde, atomda yaşlanma değil «dönüşme» vardır. Atom kurucu özlerinin dağılması sonucu değişirken başka bir varlığı oluşturuyor, onda değişme başka bir varlığa, gene kendi özlerinden kurulan başka bir nesneye dönüşme biçiminde oluyor. Onda bir yaşlanma, eskime sözkonusu değil dokuda görüldüğünce. Ancak, birtakım savaş araçlarının yapımında atomu oluşturan özlerin güce dönüştürülmesi sonucu, ortaya çıkan başkalaşmalar ayrı bir konudur. Burada üzerinde durulan doğa olaylarıdır. Sözgelişi atomdan yararlanılarak yapılan «atom bombası» bir doğa olayı değildir, doğada öyle bir değişme, dönüşme bilinmiyor şimdilik. Güneşte görülen patlamalar bile atom bombasının yapımında, kullanılmasında güdülen yöntemle bağdaşmaz pek. Buna benzer bir örneği de son yılların en önemli olaylarından biri olan üye aktarmalarında (organ nakli) görüyoruz. Bir kişinin yüreğini, böbreğini başka bir soydaşına aktarmak, ya da yapıları birbirine yakın diriler arasında böylesi aktarmaları

gerçekleştirmek bir doğa olayı değildir, doğada böyle bir «yer değiştirme» yoktur.

Kişinin birer başarısı sayılan bu yaratmalarda doğanın örnek alındığı, doğaya öykünüldüğü açıktır. Bir bakıma bu buluşlar doğaya birer katkıdır. Bunlarda düşünme ile eylem yanyana, eleledir, kavramların oluşturduğu ortamda kapalı kalma sözkonusu değildir. Bu başarılarda doğadan kopma yoktur. Doğa, kendine bakıldığında, yolgösterici durumdadır. Doğadan kopma düşünme eylemiyle düşünülen konunun, nesnenin ayrı ayrı ortamlarda ele alınmasıyla başlar. Konu doğada, düşünme eylemi doğanın dışında içine kapalı kalınca kopma açıktır artık.

Düşünürken kullanılan kavramların doğadan kazanılmış birer varlık olduğunu burada söylemenin gereği yoktur. Ancak, kaynağı doğa olan, bu varlıklar, bu düşünce ürünleri sonradan doğaya yabancı kalmış, doğa ile bağlantıları yokmuş gibi geçerlik kazanmıştır. Uzun sürelerin ürünü olan bu kavram geçerliği kişiyi doğadan ayrı bir varlıkmış gibi düşünmeye itmiş, düşünülenle düşünen arasındaki bağlantı doğanın dışında kurulmuştur. Özellikle eski felsefe doğa varlıklarını bile kendi sınırları dışında, ortamlarının ötesinde düşünmeyi bir başarı saymıştır. Bu anlayış, bilimler dizisinde, bölünmeye yolaçmış, deney bilimleri, deneydışı bilimler diye iki başlı bir nesne çıkmış ortaya. Buna gerek var mıydı? Çağın düşünce biçimi gözönünde tutulursa vardı besbelli. Evren ikiye bölünmüştü, içinde yaşadığımız bölümü gerçek değil bir gölge varlık sayılıyordu, gerçek evren yalnız düşünce ortamındaydı. Bu bölünmede *Eflâtun*'dan beslenen, onun çizdiği doğrultuda yürüyen düşünce çığırlarının etkisi büyüktür. *Kant* düşünürken doğaya baksa, kavramların egemenliğinden kurtulsa, kurtulabilse bambaşka bir görüş ortaya atar, *noumen*, *phai-*

nomen ikilisine gerek duymazdı. Doğa böyle bir bölünmenin geçersizliğini gösterirdi ona. Oysa bu ünlü bilge gökyarvlıkları konusunda da çalışmış, yazı yazmış, incelemelere, araştırmalara girişmişti. Ancak bu doğaya yönelik çalışmalarda da egemen olan kavramlardı, doğa varlıklarının özünü oluşturan güçler değildi. Doğada, doğadan ayrı yaşıyordu *Kant*, onu izleyenler.

Doğaya yönelmek, doğa varlıklarını konu edinmek gerçekçi olmayı gerektirmez boyuna. Gerçekçi olma doğa varlkılarını oluşturan özleri gene doğa koşullarına bağlanarak açıklamaktır. Doğa varlıklarında, doğadışı bir güç aramaya yönelik bir araştırmaya dayanılarak, doğayı aşan etkilerin bulunduğunu ileri sürmek doğadan kopmadır. Kimi bilginler, doğayı inceleyerek, doğada doğayı aşan yüce bir gücün etkisi olduğuna inanırlar. Onlara göre doğada kurulu büyük uyum, yüce düzen düşünen kişiyi doğaüstü bir varlığa yöneltir. Bu uyum, bu düzen düşünen, yüce bir usun, bir yaratıcının ürününden başkası olamaz. İşte bu düşünme türü doğayı yeterince kavrayamayışın doğurduğu bir sonuçtur. Oysa doğada, öyle yüce bir usa, ulu bir yaratıcıya yakışmayan, onun büyüklüğüyle bağdaşmayan öylesine yakışıksız olalar ortaya çıkar ki onlara bakınca doğayı bir çılgının düzenleyip yönettiği sonucuna varmak işten bile değil. Kişi hangi türden önyargılarla doğayı incelemeye koyulursa, doğada, onları doğrulayacak olaylar görebilir. Önemli olan bütün önyargılardan sıyrılarak işe başlamak, yargıyı incelemenin, araştırmanın vereceği sonuca göre düzenlemektir.

Kişinin, düşünen bir varlık olarak, doğadan kopması inançların doğup biçimlenişi, toplumda geçerlik kazanmasıyla başlamıştır. Daha önce, dolaylı olarak, ele alınan bu kopuş türünü burada başka bir açıdan, inançların inançla bağlantısı olmayan düşünce ürünlerini et-

kileme yönünden incelemek yararlıdır. Bilgelik alanında inançla düşüncenin bağlaşımlı olduğu açıktır. İlk bilgelik ürünlerinin inançlarla özdeş boyaya bürünmesinden anlaşılır bu. Evrenle, evreni dolduran varlıklarla, evrende geçen olaylarla ilgili en eski düşünce ürünlerinin inançlarla biçimlendiği biliniyor, daha önce görüldüğü gibi. İşte bu ürünlerle geliştirilen konular sonradan bilgeliğin uğraşı alanına sokulunca inançlardan sıyrılma, yavaş yavaş inançla bağlaşımlı konuları inançdışı olarak düşünme, yorumlama akımı doğdu. Bilgeliğin ilk kurucularından sayılan Anadolulu *Thales* ile çağdaşlarında görülen bilgelik sorunlarının özünde eskiçağ inançlarının bulunması bundandır. Bu bilgelerde inançtan kopma ile doğadan kopma eylemi yanyanadır boyuna. Evrende, evreni aşan bir gücün bulunduğunu, tanrıları birer yüce varlık sayan bu ilk bilgeler düşünme konusu olarak doğa varlıklarını almışlar, ancak büsbütün evrenin sınırları içinde kalamamışlar. Onların düşün ortamına getirdikleri başlıca yenilik doğanın dışında kalan konularda da doğa özünde bulunan öğelerin varlığına inanmalarıdır. Hangi anlamda alınırsa alınsın evreni bir Tanrı'nın düzenlediğine, onda uyum sağladığına inanmak doğanın dışına çıkmak, doğadan kopmaktır. Bu ilk bilgeler doğaya yönelişle doğadan kopuş arasında kurulu birer köprüdür. Tek olumlu yanı bu köprünün inançtan kopup doğaya yönelmeye eğilimli bir biçimde kurulmasıdır. Sonraki çağlarda bu ilk bilgelerle ilgili yorumlar bu köprüyü değiştirmiş, geçidi doğadan doğadışına gitmeye elverişli bir duruma getirmişir, *Eflâtun*'un yaptığı gibi.

İlkçağdan günümüze değin sürüp gelen bu doğadan kopuşun en belirgin örneklerini «varoluşçuluk» denen çağdaş düşünce akımında, bir de bütün doğa varlıklarını doğada görülen değişimleri «emek» kavramı altında

toplanan bir görüşle açıklamaya kalkan marksçı anlayışta buluruz. Doğadan kopma konusunda, çok ayrı doğrultularda yürümelerine karşılık, bu iki akım özdeştir. Ortaya atılan sorunlar, onların çözüm yöntemi ne olursa olsun tek nedene dayanma, bütün çözüm biçimlerini tek nedende arama doğdan kopmadır. Doğa tek nedenle çıkmıyor karşımıza, bizim yorumlarımızın ötesinde, bir nedenler bütünlüğü içinde sürdürüyor kendini. Tek nedene dayanma boyası değiştirilmiş düşünce katılığıdır, günün birinde soyutlanacak, eskiden olduğu gibi, kavramlara dönüşecektir. Sorunları, olayları kavramlarla açıklamaya kalkışmak da doğanın dışına çıkmak, ondan kopmaktır besbelli. Burada «kişilik» biçimlenir, gösterir etkisini...

KİŞİLİK

Gövdenin davranışlarını, eylemlerini biçimlendiren, gerçekte gövdeye bağlı, görünüşte ondan ayrı sanılan bir varlıktır kişilik. Kişinin gerçek «kimlik»idir. Kişilik gövdeyle bağlantılı oluşu gövdesi olmayanın kişiliğinin de olmayışından bellidir. Siz gövdesi olmayan bir nesne düşünün, ona örneği doğada bulunmayan bir biçim verin, kişiliğini belirleyin bakalım. At gövdeli insan başlı uydurmalar, denizkızları bile örnekleri doğada bulunan bölümlerden oluşturulmuş, sonra gene doğadaki varlıkların nitelikleriyle belirlenmişlerdir. Bir varlığı ötekinden, ya da benzerinden ayırmaya yarayan, gövdenin niteliklerinden soyutlama sonucu kurulan, biçim-

lendirilen kişilik bilinmeye yarayan özlü bir nitelikler bütünüdür.

Kişiliği kişiden ayrı düşünmek bir alışkanlıktır ancak. Kişi nerdeyse kişiliği de ordadır. Bugün, geçmiş çağlarda yaşamış kişilerin kişilikleri konusunda bilgimiz oluyorsa bunu onlarla ilgili yazılardan, ya da kendi görüşlerini içeren, açıklayan kendi düşünce ürünlerinden yorumlama yoluyla ediniyoruz. Burada yazı, ya da başka bir uygarlık ürünü, yaratıcısının özünü dile getiren bilgilerle kişiliğini anlamaya, açıklamaya elverişli özelliklerle donatılmış olduğundan kişiliği kavramada bir belge durumundadır. Yazıyla bize kalan, ancak, yaratıcısının kişiliğini betimlemedir. Bu betimlemeye dayanarak kişiliği gövdenin dışında, kendi kendine oluşan, gövdede yalnız görünüş alanına çıkan, gövdeye giydirilmiş bir gömlek niteliği taşıyan bir nesne sanır kimileri.

Kişiliğin oluşmasında iki özlü etken vardır. Bunlardan biri doğal ortam, öteki de eğitimle biçimlenen yaşama ortamıdır. Doğal ortamda kişinin gövde yapısını oluşturan ona, bir doğa varlığı olarak, biçim kazandıran etkenler egemendir. Soyaçekim, yaratılış özelliği denen gövde yapısıyla bağlantılı nitelikler, kişileri birbirlerinden ayıran doğal davranış biçimleri bu ortamın ürünleridir. Bunlar arasında en belirginleri de öfkeli, vurdumduymaz, uysal, içekapanık, ince yapılı ya da doğuştan iri kıyım olmaya elverişli durum, yumuşak ya da katı yürekli olma biçiminde görünenlerdir. Bunlar genellikle doğal ortamla bağlantılı görülür, konuyla ilgili bilimlerin verilerine göre.

Yaşama ortamı uygarlıkla, kişinin, toplumun başarılarıyla düzenlenen, eğitimle biçimlenen varlık ortamıdır. Kişi, bu ortamda, işlenir, toplumun uygarlık düzeyine, bilgi aşamasına göre davranış biçimi kazanır. Daha ön-

ce görüldüğü gibi kişi yaratmalarına damgasını vuran etken bu ortamda eğitim süzgecinden geçerek oluşur. Geleneklerin, alışkanlıkların bu ortamda yaygın olduğu, kişiliğin biçimlenmesinde etkinliği görülür. Bu ortamın belirtileri de aydınlık, geleceğe yönelik, devrimci, ileri c, yenilikçi oluşla bunların karşıtlarıdır.

Kişinin gövde yapısıyla düşünce yapısı, daha doğrusu, kişiliği oluşturan iki özlü kuruluş arasında nasıl bir bağlantının bulunduğu sorusuna şimdilik verilebilecek kesin, genel geçerliği olan bir karşılık yoktur. Bu konuda yapılan araştırmalar birliğe varmamıştır. Kimileri sağlığı bozulmuş, kimileri çok sağlıklı gövdeler üzerinde yapılan incelemelerin verilerine dayanarak birtakım aydınlatıcı sonuçlara varmışlardır, ancak bu da genel bir yargıya varmada yeterli değildir. Sözgelişi bütün öykü, yontu, resim, roman, şiir bg. dallarda büyük başarı gösteren kimi aydınların büyük bir içtedirginliği içinde oldukları, sağlıklı olmadıkları kesinlikle biliniyor. Buna dayanarak bütün başarılı yazarların, düşünürlerin, yaratıcıların içtedirginliği geçirdikleri, pek sağlıklı olmadıkları ileri sürülemez. İster tin bakımından, ister gövde bakımından olsun, kişiliğin biçimlenmesinde tek nedene yaslanmanın gereği, yeri yoktur. Çocukluktan beri yaşanılan yörenin, geleneklerin, göreneklerin, inançların, alışkanlıkların, beslenme koşullarının bir bütünlük içinde, kişiliği etkilediği açıktır. Bunları da kesin çizgilerle birbirinden ayırma olanağı bulamayız.

Durum böyle olunca, kişilik bir bütünlüktür, kişinin bütünüyle bağlantılı bir bütünlük demeden başka çıkar yol kalmadı. Bu bütünlük, kişinin varlığında oluşan, bir biçimlenmedir. Yaratıcılık alanındaki yönü isteğe göre değiştirilemez kolayca. Yaratıcı kişinin bütün ağırlığını koyduğu, bütün gücünü yoğunlaştırdığı çizgi üzerinde görülen başarısı, ayrılığı onun kişiliğidir. Bir

düşünür, bir yontucu hangi odak üzerinde bütün gücünü yoğunlaştırmışsa kişiliğini biçimleyen öz de orada belirir. Kişilik bir yoğunlaşma odağıdır. Burada belirir onun boyası, damgası. Bu odak üzerinde okunur kişinin adı, özelliği, yaratıcı atılımının gizemi.

Kişilik, belli bir anlamda, yaratıcı eyleme geçişin gelişim doğrultusunu belirleyen, yönünü gösteren belirtidir. Yazıya geçen, bir yaratmayla, bir düşünce ürünüyle belgelenen bu kişilik gövdenin dışında, ancak bu anlamda, kendini sürdürür.

Kişilik bir yerde usla, istemle, yapılmak istenenin belli kurallara, belli ölçülere dayatılarak biçimlendirilişine bağlıdır. Us - istem - kişilik üçlüsü bir bütün oluşturuyor. Bu üçlünün oluşturduğu bütünlük davranışların bir ereğe yönelmesini sağlar. Bu durumda, dördüncü ilke olarak, erek çıkar karşımıza kişiliği kuran özlerden biri diye. Kişilik bir ereği, davranışların us ölçüleri içinde bir aşamaya varmasını gerektirir. Gelişigüzel davranan, davranışlarında us, istem, erek gibi ilkelere eğilim bulunmayan bir kimse yalnız diridir, onun kişiliğiyle başka bir dirinin kişiliği arasında önemli bir ayrım yoktur. Başka bir söyleyişle:onun kişiliği bir içgüdü niteliğindedir.

Türkçede çok söylenen «dilin kemiği yoktur» atasözü kişilikle bağdaşmayışın en güzel örneğidir. Kişiliği olmayan bir kimseye, bugünkü toplumumuzda çok görülen yöneticilere, yaraşan eşsiz bir sözdür bu. Sorumsuzluğun, saygısızlığın, silikliğin belirtisi olan bu atasözü kişiye değil, davranışlarında us izi bulunmayan, aranmayan bir diriye (hayvana) yaraşır daha çok. Yalan söyleyen, söylediğinin yükümlülüğünü, sorumluluğunu taşımayan, işine geldiği gibi konuşan, yalnız kendi çıkarını gözeterek konuşan bir kimse ancak bir diri (hayvan) olabilir. Bir kuş, bir yılan davranışlarından sorumlu de-

ğildir, onun kişiliği, usa, isteme dayanan bir ereği yoktur, ona gerekli olan ne varsa doğa düzenlemiş, sağlamıştır. Bundan dolayı onun, kendince, bir ereği yoktur. Onun ereği doğanın çizdiği yoldur. Oysa kişide doğanın çizdiği yol dışında, kendi istemine, usuna dayalı bir atılım, bir girişim gücü vardır, kişilik de bu güçte düğümleniyor.

Kişiliğin oluşmasında bilginin etkisi, yaratıcı gücü beslemesinde, bu güce gelişim doğrultusunda belli bir yön vererek biçim kazandırmasındandır. Büyük uygarlıkların doğduğu ülkelerde kişiliğin daha belirgin çizgilerle ortaya çıkması bundandır. Bilgiyle beslenmiş, gelişmiş kişilerde belli bir görüşe bağlanma, kendi yolunu bilme, doğrultusunu çizme yeteneği vardır. Öyle kişi belli bir görüşe dayanır, belli bir düşünce ilkesine göre davranır. Gelip geçici olaylar, yan etkiler onun uzağından geçer. Oysa yeterince bilgi almamış, eğitilmemiş kimselerde ölçüye dayalı görüşten, düşünce ilkesinden çok olaylar etkilidir. Onların davranışları olayların akışına, inandıkları kimselerin tutumuna göre değişir. Bilgi ışığından yoksun, ışıksız, aydınlıksız, yalnız eski geleneklerle yaşayan Anadolu insanının tutumu, davranışı böyledir işte. Bir tuttuğunu bir daha bırakmaz, bir yaşam boyu koşar durur bağlandığı kimsenin ardından. İnandığı kimse yalan söylese, çalsa, çırpsa, kan dökse bile kötülüğünü anlamaz, anlayamaz. Şeyhlere, yöneticilere inananlar böyledir. «Tarikat» denen kuruluşlar da böyledir, onlara girenin kişiliği gelişemez, inandığı kimsenin kişiliğinde erir yokolur. Şu son yıllarda, Anadolu'da, görülen seçim olayları yüzyılların karanlığında boğulan Anadolu insanının nasıl bilmeden kendini sömüren çıkarcı yöneticilerin ardından koştuğunu, kendi iyiliğine çalışana bile karşı çıkıp kendini daha kolayca sömürmek, sömürtmek isteyenden yana olduğunu serer gözler

önüne. Bu kişiler seçimlerde verecekleri oylarla kendilerini kurtarma olanağına kavuşurken gene kurtuluşu ardından gattikleri kimselerden bekliyorlar. İnancını sömürene inanıyor da inandığının arkasında saklı olanı göremiyor.

Olayın derinlerinde yatan gerçeği, kişiliğin nasıl oluştuğunu, değerini, hangi aşamalardan, hangi eğitim basamaklarından yükselerek geliştiğini kavramak, açıklamak için bu olaylar çok mu çok gereklidir. Küçümsendiğini, yerildiğini, kişiden sayılmadığını anlamayan bir kimsede kişilik, gelişmek şöyle dursun, doğma olanağı bile bulamamıştır. Kişilik bir yerde kendi özünü bilmeye, varlığının sınır çizgilerini tanımaya dayanır. Kendini bilme bağımsız, özgür, olmayı gerektirir. Kişiliğin, kendini bilmekle olan bağlantısını, bağımsızlık anlayışında da buluruz. Bu şu demektir: ancak kişiliği olan bağımsız, özgür olabilir.

Kendini bilmek, bağımsız, özgür olmak kişiliğin gerekimlerindendir. Bu da bir bilinç işidir. Bilinç, istem, us, ölçü, kendini bilme, bağımsız olma, bir ereğe yönelme türünden davranışların oluşturduğu kişilik bağımlılıkla yanyana gelemez, böyle bağımlı bir ortamda bulunamaz. Bilim alanında, yaratıcılık ortamında başkalarına öykünenler, başkalarının izinden yürüyerek bütün yeniliklere gözlerini kapayanlar kişilikten yoksundur, bağımlıdır. Kendi benliğinin bilincine varmayan, yaptığı ile kendi benliği arasında özden bir bağ kuramayan kimsede kişilik yeterince biçimlenmemiştir. Kişilikle başkalarına uydu olma yatkınlığı bağdaşamaz, birinin olduğu yerde öteki barınamaz. Bütün söylenenlere «başüstüne» deyen bir kişide kişilik bilinci, benlik duygusu gelişmemiştir. Kişilik bir direnmeyi, kendini birlik içinde ortaya koymaya gerektirir. Küçük çocuklarda, belli yaşlarda, analarına, atalarına karşı görülen, ilk

bakışta biraz anlamsız sayılan direnmelern derinliğinde yavaş yavaş tomuran bir kişilik duygusu vardır. Günümüzün, çocuklar üzerinde incelemeler yapan, uzmanlarının bildirdiklerine bakılırsa, çocuklarda görülen ilk direnmelerde, annenin tutumuna karşı çıkmanın kökünde, biçimlenmeye başlayan benlik duygusu saklıdır. Kişilik de bu duyguyla atbaşı gider.

Kişinin kendini verdiği uğraşı alanında kişiliğin daha hızla biçimlendiği, belirgin bir nitelik kazandığı görülür. Bu durum kişiliğin belli bir doğrultuda sürekli beslenmesi sonucudur. Sözgelişi *Eflâtun*'un, *Kant*'ın yazılarını, yazılış yıllarına göre dizip, incelediğimizde aşama aşama yükselen bir çizgi, kişiliğin yoğunlaştığını gösteren bir gelişim doğrultusu buluruz. Onların yazılarını içeren belgelerde adları yazılmasa bile düşüncelerinin gelişim çizgisini izleyerek kişiliklerini ortaya çıkarabiliriz. Kişilikle düşünme biçimi birbiriyle karışıp kaynaşır onlarda, başkalarında olduğu gibi.

Kişilik düşünce özgünlüğü, bir düşünce ürününü yaratmada kendini gösteren, başkalarından ayırdedilmeyi sağlayan özellik, biçem anlamına da geliyor. Buna tutum da diyebiliriz. Düşüşnce ürünü ortaya konurken, izlenen özel yol, tutum, kişilik karşılığı olabilir. Bu da kişiliğin tutumla aydınlığa çıkması yüzündendir. Kişilikle tutum birbirini bütünleyen, gereğinde, birbirinin yerine geçen iki oluşmadır. Özellikle resim, yontu, mimarlık alanında ürünü yaratış tutumu, yaratış biçimi, yaratıcının davranışlarını yoğunlaştırdığı odak üzerinde belirir, buna biçem diyoruz. Kişiliği biçemden ayırma olanağı yok pek.

Buraya değin kişiliğin belli bir eğitim süzgecinden geçmiş, bilgi aşamasına varmış kişilerden oluşan kesimdeki niteliği üzerinde durduk, aydınlanmamış kimselerdeki durumuna kısaca değinip geçtik. Oysa okuyup yaz-

ma bilmeyen kimselerde de kendilerini belirleyen özel davranışlar vardır, uzmanlar onların da kişilikleri üzerinde durmaktadır. Yukarda bizim içgüdüyle bağlantılı gördüğümüz bu tür kişilik çokluk doğal bir eğilimdir, onu başka dirilerde bulma olanağı çoktur. Bir tilkinin, bir tavşanın, bir kedinin, bir bıldırcının davranışlarında kendini ortaya koyan, başka dirilerde bulunmayan özel nitelikler vardır. Bunlar doğada yaşamayı, soyu sürdürmeyi, korunmayı sağlayan oluşlardır. Okumamış, yalnız kulaktan dolma edinmelerle yetinen kişilerde de böyledir durum. Onların kişilikleri günlük yaşamlarını sürdürmeye yarayan varlıklarla, olaylarla belirir. Onlarda yaratma, yarattığı üründe kendini ortaya koyma yoktur. Anadolu'da, uzak yörelerde, genellikle dağ, yayla kesimlerinde yapılan evleri, barınakları, samanlıkları, ağılları incelediğimizde onların yüzyıllar boyunca tek örnekli kaldığını, biçim, düzen yönünden değişmediğini görürüz. Bir kuş yuvasını nasıl yaparsa, onun yuvasında biçim, kuruluş yönünden bir değişiklik olmazsa bu tür Anadolu evlerinde de öyledir durum. Çağdaş iki ressamın, iki mimarın elinden çıkmış ürünleri karşılaştırdığınızda, bu işle uğraşmış bir kimseyseniz, arada önemli bir ayrılık, özellik görürsünüz de uzak bir Anadolu köyünde, sözgelişi Samsun ilçelerinden birine bağlı bir yayla köyünde, yüz yıl önce yapılan evle bugün yapılan evi oranladığınızda bir ayrılık, bir biçem değişimi göremezsiniz. Anadolu'nun uzak bucaklarında binlerce yıl önce örülen bir örgüyle bugün o yörede yaşayanların elinden çıkmış bir örgü işini karşılaştırın en küçük bir değişiklik bulamazsınız. Örnekler bellidir, biçimler bellidir, sayılıdır. Oysa okumuş kimselerin, eğitim, öğretim kurumlarının egemen olduğu yörelerde durum bambaşkadır. Eski Türk evlerini, elişlerini, giysileri karşılaştırın İ.Ö. 2000 yıllarına, Hititlere, Urartulara varırsınız.

Bu karşılaştırmada bir kişinin değil de bir topluluğun, bir ulusun kişiliği çıkar ortaya yaratış alanında. Çağımızda Sümer, Mısır, Hitit, Çin, Hind, İran, Yunan, Latin insanlarının yarattıkları uygarlıkların özelliklerini, kişiliklerini bu tür karşılaştırmalarla anlayabiliyoruz. Yaratılan uygarlık ürününe, özellikle yontulara, yapılara, kabartmalara, ilk bakışta hangi sanatçının değil hangi ulusun olduğunu anlarız.

Bu sonuç kişiliğin oluşmasında iki ayrı etkenin daha bulunduğunu gösterir. Ulus kişiliği yaratmalardan oluşan bir kişilikler birikimi sonunda biçimlenir. Tek tek kişilerin kişiliği de içinde yaşadıkları toplumun, üzerinde yaşadıkları toprağın, uygarlık aşamalarına göre oluşur. Burada yineleme gibi görünen şöyle bir soru konabilir ortaya: Bir ulusun kişiliği onu oluşturan tek tek kişilerin başarılarından doğmuyor mu? Bu sorunun karşılığı kendi içindedir. Tek tek kişilerin başarıları birikiminden doğuyor besbelli. Ancak bir yerde tek örnek egemen olunca, Anadolu'nun uzak bucaklarında görüldüğü gibi, değişme gerçekleşmeyince, bireyin kişiliği ortadan kalkar. Bugün «Türk evi» dendiğinde tek örnek çıkar karşımıza, gene bu örnekte yapılan sayısız evler, onları yapan sayısız yapıcılar vardır. Oysa okumuşlar, aydınlar yöresine gelince iş değişiyor, *Verrocchio*'nun yontusu, *Sinan*'ın yapısı denebiliyor ancak. Öte yandan «İran halısı», «Anadolu kilimi» deniyor da bu ürünlerin yapımında belli bir kimsenin adı, kişiliği söylenemiyor.

Yukarda verilen örneklerden kişiliğin hangi ortamda sivrildiğini, hangi durumlarda silinip bir toplumu yansıttığını öğrendik. Halıda, kilimde tek değil birçok kişinin emeği var, onun yapımı bir imece sonucudur denebilir. Ancak tek tek kişilerin dokuduğu kilimler, halılar, yaptığı evler de vardır. Buna karşılık onların kişiliği ürünlerinde, özel bir nitelik biçiminde, yansımaz. Evde,

kilimde, halıda tek örneklilik vardır da yontuda, resimde yoktur. Burada; belli bir örneği sürdürme eğilimi ortaya çıkar. Kişiliği yokeden de budur işte. Bu tür ürünler daha büyük bir yaratıcı güç yoğunlaşmasını gerektiriyor. Öte yandan *Sinan*'ın adı kaldı. Bu kalış yaratıcı gücün, yapıya özellik kazandıran biçimin, mimardan gelişinden dolayıdır.

Ulusun kişiliğiyle bireyin kişiliğini ayırmak gerek burada. Ulusun kişiliği biraz soyuttur, bir toplanma, birikme ürünüdür. Bireyin kişiliği ise kendi özüne, emeğine, gücüne dayalıdır. Tek tek kişilerin başarıları, çalışmaları, ürünleri bir denizde toplanan sular gibi bir ülkede birikerek ulusun kişiliğini oluşturur. Onun bütünlüğü bundandır. Oysa bireyin kişiliği kendi varlığının ürünüdür, bir gölde biriken sular gibi değildir. Bir ulusun sayılı sanatçılarını, düşünürlerini, aydınlarını bir yana atın, yok sayın, kişiliğini oluşturacak öğe bulamazsınız. Ulusa kişilik kazandıran çok az sayıda kimselerdir. Bir «Türk kişiliği» vardır deriz, bu Türk toplumunu oluşturan sayısız bireylerin değil, o toplum içinde yetişmiş, ürün vermiş sayılı yaratıcıların biçimlendirdikleri bir bütündür.

Kişiliğin oluşmasında gelişmenin etkisi büyüktür. Olkimsede kişilik içgüdü niteliğindedir. Böylesi kimseler birer uydu olmaktan öteye geçemez. Aşırı nitelikte dine birer uydu olmaktan öteye geçemez. Aşırı nitelikte dine bağlanan, bir toplum kuruluşuna gözü kapalı sarılan kimselerde de kişilik yoktur, verilen örneği sürdürme vardır. Ancak burada sözü edilen değişme sözünden dönme, bir ilkeye bağlanmama, boyuna değişen, düzensiz bir tutum benimseme değildir. İşine geldiği gibi davranma, esen yellere göre yelken açma değişme, gelişme değildir. İlerleme yönünden çağın dışına çıkma, bilgi alanında, uygarlık ortamında gerçekleşen gelişimden

uzak kalma kişilikten yoksun olmanın sonucudur. Gerçeği görememe, yalnız kendi düşündüğünün doğruluğuna inanma, kendinden başka ölçü tanımama kişilikte yozlaşmanın, soysuzlaşmanın belirtisidir. Bunun en somut örneğini toplum yönetiminde, özellikle «parti» denen kuruluşlarda görürüz. Yönetimi elinden kaçırmamak, yaşadığı sürece «değişmez başkan» kalmak için elinden geleni yapan, çevresinde bir uydular topluluğu oluşturan yöneticiler kişilik bakımından soysuzlaşmış varlıklardır. Onlarda en belirgin davranış ikiyüzlülüktür. Bunun örnekleri, böylelerin, seçim konuşmalarıdır çokluk bizim toplumumuzda. Bulunduğu yeri sağlama bağlamak için gerekimlerini yerine getirmeyen, okumasını bile bilemediği *Kur'an*'ı öpüp başına koyan, onu seçimi kazanmak için bir araç olarak kullanan, çıkar gereci yapan bir yöneticide kişilik yeterince gelişmemiş demektir. Yalanı alışkanlık edinme kişiliği ortadan kaldırır, oluşmasını, gelişmesini önler. Bu olaylar toplumda da yaşanmış, görülmüş gerçeklerdir. Bu gerçekleri aydınlığa çıkaranların çağdaş bilgi düzeyinde olmadıkları, geriye dönük kimseler oldukları biliniyor. Bunlar geleneklere bağlılığı, inançlara saygıyı bir çıkar basamağı sayarlar. Oysa bu tür tutumlar kişilikle bağlaşımlı değildir değişmeyen örneği sürdürmedir. Çağımızda «geri kalmış ülkeler» adı altında toplanan ulusların genellikle bu tür yöneticilerin egemenliğinde oldukları görülür. Bu tür yöneticilerin kişilikten, kişilik bilincinden yoksun birer yalancı olduklarının en açık belirtisi tutumlarıdır. Uluslarını, yurtlarını çok sevdiklerini, aydınlığa, mutluluğa kavuşturmak istediklerini söylerler de ülkenin gelir kaynaklarını yabancıların sömürmelerine karşı çıkmazlar, karşı çıkanları da suçlu sayarlar. İslâm ülkeleri genellikle böyledir. Bu ülkelerde kişiliğin karşısında en büyük engelin «suç» olduğunda kuşku yok-

tur. Ancak bu suç yasalara, yönetim düzenine karşı işlenen türden değildir, kişilik kavramının karşısına dikilen bu *suç* gelişimle, ilerleyişle, düşünmekle, yaratmakla ilgilidir.

EREK

Kişinin kendini ortaya koyması, varlığını sürdürmesidir erek. Kişi doğanın kendisine verdiği yerde duramaz, çevresini, soydaşlarını, kendi özünü aşmak ister, bunu kimi yerde bilerek, kimi yerde bilmeyerek bir içgüdü etkisiyle yapar. Kendini Tanrı'ya adayan, toplumdan el etek çeken, içine kapanan bir kişi bile kendini aşmaya koyulmuş demektir. İşte bu «aşma» eyleminin yöneldiği aşama kişinin ereğidir. Bu erek *Aristoteles*'in düşündüğü anlamda değildir, doğada bilinmeyen bir güç eliyle, varlığın ulaşması gereken son aşama, devinmenin ulaşım yeri diye anlaşılmaz. Bu erek kişinin kendi düşünme yapısı, davranış biçimi gereğidir. Kişi yaşadığı toplumda hangi değerlere en çok bağlıysa ereği de o değer doğrultusundadır. Bu erek kimi kişilerde değerle ilgili olmayabilir de. Sözgelişi başkalarını daha kolay sömürmek, daha çok çalmak için toplumda bu işe en elverişli görevlerden birini ele geçirmek, ele geçirmişse bırakmamak için elinden geleni yapmak, yüzkızartıcı, utanç verici yollara bile başvurmaktan kaçınmamak da bir ereğe dayalıdır, ancak bunun «değer» denen varlıkla ilgisi yoktur. Toplumda çalmak, vurgun, yalan dolan değer değildir.

Kişinin ereğini belirleyen davranışlarıdır, bu yüz-

den kişi bir davranışlar varlığı olduğundan dolayı erek varlığıdır da. Davranışların dışında kişiyi yansıtan, içini ortaya koyan bir oluş yoktur. Eyleme geçmeyen, düşüncelerini söylemeyen, ya da olduğundan başka türlü söyleyen kişi kendini gizler. O bu konuda avını yakalamak için içgüdü etkisiyle pusuya yatan, saklanan bir tilkiden, bir çakaldan ayrı değildir. Tilki avının bir bölümünü yeyip bir bölümünü yarına, ya da öbürgüne saklamayı bilmez, avının yarısını arkadaşına ayırmaz, girdiği kümeste bir tavuk yemekle kanmaz, yakaladığını boğar. Bir koyun ağılına giren kurt bir koyun yemekle kalmaz, önüne gelen koyunu boğar bırakır. İşte kendini gizleyen kişinin tutumu da böyledir, ne yapacağı, ne düşündüğü, hangi koyunu, ya da tavuğu boğacağı belli değildir. Onda yarına yiyecek ayırma duygusu var mı yok mu anlaşılmaz kolayca. Burada kendini saklayan kişiyle adı geçen diriler arasında, davranış bakımından, kesin bir ayrılık yoktur. Kişinin kendini, düşüncesini gizlemesi, yalnız başkalarını değil kendini de aldatmasıdır.

Kişinin ereğini saklaması, davranışlarının yönünü, düşüncelerinin doğrultusunu gizlemesi kendine güvensizliği açığa vuruşudur. Güvenin saklısı, gizlisi olmaz, böyle bir tutumu gerektirmez güven. O, bir güce inanmanın, kendi gücünü, yeteneğini bilmenin belirtisidir. Kendine güveni olmayan, ereğini gizleyen kişi doymayan elde ettikleriyle yetinmeyen kişidir. Bulunduğu görevin en yüksek aşamasına ulaşmak görevlinin dileğidir, böyle yapması, dileğinin gerçekleşmesi için davranması yerindedir. Ancak ulaştığı yüksek aşamadan emekliye ayrılınca daha düşük aşamalı, öte yandan daha çok gelir sağlayan, yeni bir göreve geçmesi belli bir ereğe yönelik olmayışın aydınlığa çıkışıdır. Onda erek tutkuya, doymazlığa dönüşmüşştür. İstediği gibi yaşaması için geçimi, olanakları, geliri yerinde olan bir kimsenin emek-

lilikten sonra gene kazanmaya, biri bin etmeye yönelişi biraz da kendine güvenemeyişin sonucudur. Burada erek, tutku, güvensizlik birbiriyle karışıp kaynaşmış kişilik silinmiştir. Tutku kişide doğaya dayalı bir isteğin aşırılığa varması, bütün davranışları buyruğu altına alması sonucu gelişir, çok baskın bir eğilim niteliğine bürünür. Sonunda kişinin yönetici davranışı oluverir. Böyle bir durumda erek sözkonusu değildir artık. Erekte belli bir sınır, belli bir aşama vardır, kişi ordan öteye geçmeyi düşünmez pek. Tutkuda ne sınır vardır ne de aşama. Avını yakaladıktan sonra yiyen, karnını doyuran bir kaplan, bir arslan bir süre dinlenir, yatır. Tutkulu kişide dur dinlen yoktur, o uyurken bile aşırı çıkarlar, kazançlar, yükselmeler ardınca koşar gönlüyle.

Tutku belli bir başarısı olmayan, yaratıcı bir uğraşa bağlanmayan, üretemeyen, türetemeyen kişilerde hızla gelişir. Ne denli tutkulu, eli sıkı olursa olsun iyi bir ozanı, güçlü bir ressamı, başarılı bir yontucuyu, bir bilgini kendi alanı dışında kalan işlerin ardından uzun boylu koşturamazsınız. İyi bir ressam işini bırakıp yönetim kurumlarında görev almak, seçilmek için günlerce il il dolaşıp seçim söylevleri çekmez. İyi bir yontucu şunu bunu kandırıp kendini bakan seçtirmek için yollara düşmez, şuna buna yüzsuyu dökmez. Bu işleri çokluk başarısızlar, işsiz güçsüzler, adı geçen yüce uğraşlarla senli benli olmayanlar yapar. Arada bir de böyleleri içinden gerçekten iyi, güzel düşünceli kimseler çıkabilir. Ancak bunların yüzbinde bir olduğu, kimi toplumlarda birkaç yüzbinde bir bile olmadığı görülür boyuna. *Picasso*'ya bir kurul gidip, resim yapmayı bırakırsan seni başbakan, ya da başkan yapalım dese ne karşılık verirdi dersiniz? Ya da *Einstein*'e bilimle uğraşmaya boşver, seni Papa ya da Patrik seçtirelim deseler sevinir miydi sanırsınız? Oysa bizim sağcı yöneticilerimizden

en güçlüsüne, en bilgili geçinenine tanrılık verseniz, olmaz, demez. Yıllardır yurdumuzda seçimler olur, söylevler, seçim konuşmaları yapılır, Anadolu'nun dört bucağı adım adım dolaşılır, adaylar dizilir boy gösterirler. İçlerinden ben bu işi yapamam diyen kimse çıkmamıştır. Seçildikten sonra andiçme töreninde birkaç sözü yanyana getirip söylemeyi beceremeyenler bile çoktur içlerinde. Bu tutum kişinin bir ereğe yönelik olmadığından, ayrıca kendini bilmediğinden, kişilik bilinci bulunmadığındandır işte. Bu tür davranışlarda erek değil dağınıklık, bilinç bulanıklığı vardır. Bunu en düzenli eğitim, öğretim bile kolay kolay önleyemez. Eğitim, öğretim aşamalarının en yükseğinden geçmiş, bilim alanında görünüşe göre en yüksek sanları kazanmiş kimselerin tutumlarından anlıyoruz bunu. Kazandıkları sanlar, yükseldikleri aşamalar çalışma alanlarındaki başarılarından değil, görev süresi içinde geçen yılların sayısına oranla edinilmiştir. Bir yetkili kurulda parmak sayısına göre seçilmiş, yükseltilmiş, sanlara boğulmuş kimselerdir onlar ülkemizde.

Bu örneklerden çıkan sonuca göre erek bilinç işidir, ereği olanın kendini bilmekle, kendi varlığının boyutlarını tanımakla işe koyulduğu görülüyor. Eskiler ereğin ulaşılması güç bir «aşama» olduğunu söylemişlerdi. Onlara göre ereğe ulaşılınca kişide duraklama, yapacak bir iş kalmadığından, sarsılma başlarmış. Bu nedenle ereğin yaşam boyunca ulaşılamayacak bir nitelikte olması gerekirmiş. Bu görüş kişiyi kötümserliğe, karamsarlığa iter, çökertir, mutsuzluğa sürükler. Böyle bir düşünce kişiliğin yeterince belirgin, yeterince gelişmiş olmadığını, bir yerde tökezlediğini gösterir. Ulaşılmaz diye nitelenen erek değil doymak bilmeyen azgın tutkudur. Bilim alanında en büyük sanı almış, ancak o sanın gerektirdiği en küçük bir başarı sağlayamamış,

önemli değil, ortaya yakın nitelikte bir ürün verememiş. Buna karşılık dernek başkanlığından bakanlığa değin yükselmiş, sayısız derneklerde üye olan bir kimseyi getirin gözlerinizin önüne. Adından sözettirmek için elinden geleni yapan, gerekli gereksiz nerde olsa ortaya çıkan böyle bir kişide erek kavramı oluşmamıştır besbelli. Onda egemen olan tek eğilim ikiyüzlüce örtülmüş aşırı tutkudur.

Ereğin, daha önceden belirlenen, bir aşama olduğu kanısı yaygındır. Bu kanı pek de doğru değildir. Ereği, yönünü yaşanan olaylar belirler demek daha tutarlıdır. Kişi bir davranış varlığı olarak değişmeyen, katılaşmış bir ereğe bağlanamaz. Bu bağlanamayış, bu olaylarla senli benli değişme kişinin ereksiz olduğunu, boyuna yön değiştirdiğini göstermez. Değişmeler, olaylar kişiyi ilerletici, geliştirici bir doğrultuda etkiliyorsa bir yere çakılıp kalmanın anlamı da, gereği de yoktur. Değişme düzensizlik, uyumsuzluk niteliğinde olursa, kişinin düşünme yeteneği bozulmuş değilse, tutku sözkonusudur burada. Eski felsefe, dinler böyle değişmeyen bir ereğin gereğine inanmış, onu bir erdemli davranış diye nitelemişti. Bu erek de kişinin «ötesinde»ydi. Oysa erek yaşanan evrendedir, kişinin davranışlarıyla bağlantılıdır, yalnız düşüncede varolduğu söylenen evrenle ilgili değildir.

Erek, bütün gücünü toplayarak varılmak istenen yer, yükselinecek aşama anlamına da gelmez. İnişi çıkışı olmayan bir doğrultuda kendini sürdürmek, belli bir aşamadaki yüksekliği korumak gibi bir davranış biçimini de dile getirir. Buna olanla yetinme, olanı olduğu gibi koruma da diyebiliriz. Ereğin biçimlenişinde toplumun etkisi oldukça derindir, özellikle yaşama ortamının. Kişi ereğini içinde yaşadığı toplumun bilgi verilerine, uygarlık düzeyine göre oluşturur. Kendisine verilmeyen

bir yaşama bilincinin erek yaratacağı çok sugötürür. Kişinin önce kendi özünü, sonra çevresini bilmesi gerekir. İstediği aşamaya ulaşması için eline geçen araçları kullanmak, *Macchiavelli*'nin düşündüğü gibi davranmak, aşırı bir «bencillik» tutkusundan ileri gelir. Kişinin bilerek yaptığı bu işi yırtıcı, yabanıl yaratıklar, doğa yasası gereğince, yaşamak için yapar, yapmamak da elden gelmez onlarca. Bir kurt aç kalınca gördüğü koyunu yemek için doğanın verdiği bütün içgüdü olanaklarını bilinçsiz olarak kullanır, *Macchiavelli*'nin yolundan gidenin bilerek, bilinçle yaptığını kurt doğal koşullar altında gerçekleştirir. Bu eylemlerde erek sözkonusu değildir. Üstelik kurtta tutku denen atılım itimi de yoktur.

Toplum düzeninin, toplumdaki görev aşamalarının, bilgi düzeyinin, eğitim, öğretim anlayışlarının ereğin biçimlenmesinde, az da olsa, etkisi vardır. Kimi toplumlarda bu etki gizli, kimilerinde açıktır. Toplumda önem verilen, alkışlanan görevler, aşamalar küçük yaşlarda ereğin yön kazanmasına yardımcı olur. Böyle bir erek dışa dönüktür, yönü, biçimi, niteliği daha belirgindir. Kişinin davranış doğrultularını, çabalarının yönünü kolay vurur açığa. Ancak bu erek kişiyi kolayca yıpratır, gününden önce çöktürür. Bu da ereğin bir tutkuya dönüşmesi yüzündendir. Erek tutkuya dönüşünce yalan dolan, sömürü, ikiyüzlülük, tutarsızlık, dengesizlik birer başarı aracı niteliğine bürünür. Kişi yalnız kendi yaptıklarının gerekli, kendi sözlerinin doğru, kendi davranışlarının uyumlu, kendi tutumunun güzel olduğuna inanır, çevresini bile kısa bir süre için inandırır, kandırır. Öylesi kimsede çelişki yüzsüzlük, utanmazlık boyasına bürünür, bütün değerler, özellikle erdem yeni bir yorum kazanır saygısızca. Nitekim yirmi beş yıldır yurdumuzda, ulus yönetimi konusunda kimilerinin dav-

ranışları bu çöküntünün en belirgin, en utandırıcı örnekleridir. Tutku öylesine derinleşir, öylesine göz kararırki kişinin, özellikle yönetimi elinden bırakmak istemeyen görevlinin, ereği toplumun dileği, toplumun ereği biçiminde gösterilir. İşte burada başlar kişinin soysuzlaşması.

ÇAĞIN KİŞİSİ OLMAK

Bütün soydaşlarının mutluluğunu dileyen, kişiyi belli bir yerde, belli sınırlar içinde yaşayan, yaşama gereğinde bırakılan bir varlık olarak değil de, bir evren yurttaşı diye gören, görmeyi bilen kişidir çağın kişisi. Böyle bir kişi olmak, bu söylenenleri benimsemekle, uygulamakla, onların gerçekleşmesine çalışmakla, inanmakla olur. Evrende yaşar çağın kişisi, onun belli bir yurdu, belli bir bölgesi yoktur. Soyu bütün kişiler, yurdu bütün evren, ereği bütüncül bir mutluluktur, bağımsızlıktır, özgürlüktür. Bilge olmaktır çağın kişisi olmak. Onun yüreği yalnız kendi için değil bütün kişiler için çarpar, bütün kişilerin atardamarlarına sıcaklık yaymak için vurur.

Doğada belli soylar vardır kişilerin toplanması, birlikte yaşamaları yüzünden. Bu soyların oluşmasında, niteliklerin ayrışmasında, biçimlenmesinde ülkelerin doğal yapısı, doğa koşulları egemendir. Toprağın özü, bitki örtüsü, öteki doğa varlıkları bu oluşmada etkilidir. Ancak doğada bir Fransız, bir Rus, bir İngiliz, bir Çin ulusu yoktur, o toprak kesimlerinde, doğa koşullarına göre biçimlenen, oluşan kişiler, onlardan kurulu top-

lumlar vardır. Özel adlar, çağımızda «ulus» kavramı altında toplanan kuruluşlar yapmadır, uydurmadır. Doğada kişiler birer doğa varlığı olarak vardır, belli bayraklar altında toplanan birlikler olarak yoktur. Bunu, ulusların adlarının yeniliğinden, sonradan türetilmişliğinden anlıyoruz. Ulusların adlarıyla yaşadıkları toprak kesimlerinin adları çokluk özdeştir. Bu adlar doğal değil, birer kişi ürünüdür. Toplulukların belli adlar altında anılmaları evrende bölünmelere, ayrılıklara, uyuşmazlıklara yolaçmıştır. Bir düşünün, evrende «burası Türklerin yurdudur», diye ayrılmış, sınırları doğal olarak çizilmiş, belirlenmiş bir toprak kesimi, bir ülke var mıdır? Yurttaş, yurt, bayrak, sınırlı bir toprak kesimi üzerinde yaşama gereği, yasaklar sonradan konmuştur. İşte çağın kişisi olmak bu bölünmelerin, ayrılmaların doğal değil yapay olduğunu bilen, bunlardan kurtulmanın, evrende doğal bütünlüğe ulaşmanın yollarını arayan, bu bütünlüğün kurulması için çalışan, bu bütünlük içinde mutluluğu özleyendir.

Doğa kişiye belli bir toprak üzerinde ölünceye değin yaşama gereği koymuyor. Kişinin doğal bir gelişim doğrultusunda olgunlaşan yetenekleri, ona, istediği bölgede doğa koşullarına uyma yoluyla yaşama olanağı veriyor. Bugün bilinen ülkelerdeki büyük, çağlar boyu süren göçler, yeni yerleşmeler, yeni yurt edinmeler bunu gösteriyor açıkça. Anadolu'ya, Avrupa'ya, Amerika'ya akın akın toplulukların göçtüğü, yerleştiği, yeni uygarlıkların gelişmesinde yardımcı olduğu elle tutulur belgelerden, kanıtlardan anlaşılıyor. Osta Asya'da yaşamış büyük bir topluluğun çağlar boyunca Batıya göçtüğünü, Avrupa içlerine değin gidip yerleştiğini, Anadolu'yu kapladığını biliyoruz. Durum Mısır, İran, Mezopotamya ülkeleri için de böyledir. Bu göçler, doğada belli bir yerde çakılıp kalma gereğinin olmadığına kanıttır. Kişi top-

luluklarının başka ülkelere göçerek yeni yurt edinmelerini engelleyen yasalar çok sonraları koyulmuş, uygulanmıştır. Eskiden böyle kesin sınırlar, bölünmüş topraklar, sayısız yasaklar yoktu. Uygarlık geliştikçe, yayıldıkça ona karşıt olarak sınırlamalar, yasaklar da çoğalmış, gelişmiş, yayılmıştır. Kişi anlayışı öyle bir düzeye varmışki uygar olmak nerdeyse yasak koymakla eşanlamlı sayılmıştır. Bu tutum uygarlığın özüyle, ereğiyle bağdaşmaz. Kişi güçlendikçe, belli bir topluluğun yönetimi altına girme olanağı arttıkça düşüncenin, sevginin yerini güç almış, uygarlığın ürünleri bu gücün denetimi altına girmiş, onun yararına, belli bir yönetici kurulun çıkarına kullanılır olmuştur. Özellikle paranın bulunuşu, ona dayalı kurumların oluşması uluslar arasında ayrılmaya yolaçmıştır. Bugün yeryüzünde kullanılan para türleri sayısınca, daha da çok, ulus vardır. Para türü, geçer akça türü topraklara sınır koymada, giriş çıkışları yasaklamada bir araç niteliğindedir.

Kişinin bu tür araçlarla bağımlı olmaması, düşünürken, belli koşullara saplanıp kalmaması gerekir. Önceden verilenle düşünmek, eskiden beri uygulanan bir düşünme yönteminin egemenliğine sığınmak çağın kişisi olmayı önler. Bir kişinin yaratıcı olması düşünürken önverilerden, alışılmış kuralların etkisinden sıyrılmasına dayanır. Eski kurallara, eski ilkelere göre düzenlenen bir düşünme yeteneği ne yeniyi bulabilir, ne de yaratıcı olabilir. Bu nedenle de çağın gerisinde kalır. Düşünme yeteneğimiz, elimizde olmadan, eski ilkelerle koşullanmıştır. Başarı bu «koşullanma»nın dışına çıkmada, yeni bir yöntemle, yeni bir atılımla düşünme akımını sağlamadadır. Yoksa eski gereçlerle yeni yapı kurulmaz, kurulsa bile güvenilir olmaz, ancak samanlık olarak kullanılabilir. Kişi en yeni buluştan, en yeni gereçten yararlanır eskiyi korumak, eskiden kalanı yeni gösterme

düşüncesiyle onarmak için. Bu tutum aldatıcıdır, bir görünüş kişisi olmadan öteye geçemez, böyle yapan. Ulusları belli yerlere yerleştirmek, yerleşme yerini sınırlarla çevirmek, sonra «yurt» denen bir kavramın altında toplamak saldırıların sürdürüldüğü çağlardan kalmadır. Toplum gücünün belli ellerde toplanması, «yönetici» denen bir küçük topluluğun doğması, egemenle uydu adı verilen karşıt birliklerin oluşması kişiyi sınırlandırmıştır. Bu sınırlandırmada geçim, inanç, konuşulan dil gibi köklü etkenler vardır. İşte bu etkenler çağlar akıp geçtikçe birtakım kavramların doğmasına olanak sağlamıştır. Bu olanakların yarattığı «ulus», «yurt» gibi yapma kavramlar gene çağların geçişiyle belirginleşmiş, belli bir toprakta yerleşmeyi sağlamıştır. İşte bu tür yerleşmenin etkisiyle bugün «devlet» denen kurum ortaya çıkmıştır. Aşağı yukarı altı bin yıllık bir geçmişi olan bu kurum en kesin tanımını Roma uygarlığında kazanmış, yeni uyanış (renaissance) döneminde de son biçimini bulmuş, konuşulan dillere göre yorumlanmıştır. Bu yorum sonucu çağımızda «ulus topluluğu» denen biçime ulaşılmıştır. Ayrı ayrı dillerle oluşan bu topluluklar «ulus» adını alırken yaşanan toprakların sınırları daha kesin olarak çizilmiştir. Bu yeni birlikler, bu ulusçu kuruluşlar belli bayrağı, belli bir konuşma dili, belli bir inanç düzeni olan topluluklardır. Kendilerine göre yasaları, eğitim, öğretim kurumları, üretim, tüketim örgütleri, egemenlik anlayışları, kesin sınırları vardır bunların. Bu kuruluşlarla yasakların sayısı da çoğalmış, vuruşmalar, saldırılar hızlanmış, sınır karakolları pekiştirilmiş, sözün kısası komşuluklar karşılıklı anlaşmalara göre denetim altına alınmış, geziler, göçler belli koşullara bağlanmış, yaşamanın tadı tuzu kalmamıştır.

Bu kuruluşların ardından onlara uygun bir düşünme akımı oluştu. Kişi, içinde yaşadığı toplumun inan-

cıyla, yaşama anlayışıyla, eğitim, öğretim görüşü ile bağımlı bir düşünme biçimini benimsemiştir ister istemez. Böylece uluslara göre düşünme biçimleri doğdu. Çağımızda «Alman düşüncesi», «Fransız sanatı», «Türk inancı», «İngiliz felsefesi» denen uygarlık ürünleri böyle biçimlendi. Gerçekte bu ürünler tek tek ulusların değil, bütün yeryüzü kişilerinin ortak yaratmalarıdır. Bu yaratma eyleminde karşılıklı etkiler, esinlenmeler, yardımlar, besleyip beslenmeler önemlidir. Ancak ulusçu düşünce bunları bir yana iterek belli bir ulusun damgasıyla sergilemektedir.

Çağın kişisi olmak bu damgaya aldanmamayı, bu ulus denen topluluğa vergi tanımlara, sınır koymalara karşı çıkmayı, uygarlık ürünlerinin yaratılmasında bütün kişisoyunun, yeryüzü yurttaşlarının emeği olduğunu bilmeyi, savunmayı gerektirir. Bunu yapan kişi bilge kişidir, bilge adı ona yaraşır ancak. Ayrı ayrı dillerin konuşulması böyle düşünmeye engel olmadığı gibi bütün yeryüzü yurttaşlarının bir dille konuşmalarına özlem duymak da bir ulusun bireyi olanı suçlamayı gerektirmez, dilin önemsenmediği anlamına gelmez. Yeryüzü yurttaşlığı, bütün konuşulan dillerin bırakılması, yeni bir dil yaratılarak anlaşma olanakları sağlanması demek değildir, böyle düşünmek bilgeye değil çılgına yaraşır. Kardeşliğin kurulması çok uzun çağların geçmesini gerektirse bile olanaksız değildir, kişiler, uluslar arasında kurulacak bir uyum, bir içten bağlaşım uygarlığın gelişmesi, bilginin etkisi, aydınlığı altında yeni yeni anlaşma yolları bulacaktır. Bu konuda dilin önemi açıktır, ancak dil ayrılığı uluslararası uyumsuzluğun, gerginliğin nedeni sayılmaz. Ayrılığın en ağır basan nedeni düşüncenin bütün kişileri kucaklayacak bir olgunluk düzeyine ulaşamayışıdır. Çağın kişisi olmanın güçlüğü de buradadır işte.

Kişinin yüreğinde düğümlenen yaşama korkusu yerine yaşama sevincini, birlikte olma tutkusunu geliştiren düşünce çağın düşüncesidir, engelleyen bir eylem değil. Çağların niteliklerine göre düşünce ürünleri, düşünme yöntemleri vardır. Bir ülkede yaşanan çağda uygulanan öğretim, eğitim yöntemleri, yönetim koşulları, düşünme kuralları geçmişten olduğu gibi aktarılmışsa, yeni bir anlayış düzenine göre biçimlendirilmemişse, o ülkenin kişileri çağın gerisinde kalmış demektir. Yoksa yeni kuruma eski yöntem yakışmaz. Çağların, ayrıca, uygarlık düzeyine, bilgi aşamasına göre yöntemleri oluşur. Bir çağ kendi yöntemini de birlikte getirir. Çağın kişisi olmak bu yöntem bilincine varmayı, yöntemi olaylardan çıkarmayı bilmeyi, gerekli kılar. Deney bilimlerinin en kesininden deneydışı bilimlerin en soyutuna değin uzayan değişik araştırmalar, incelemeler çağın anlayışına dayalı yöntemlerle bağlaşımlıdır. Bunun dışında kalmak, yeniye eskiyi uygulamak çağın bilim görüşüne, gerçeklik anlayışına karşı çıkmaktır. Bir çağ, kendi boyutları içinde anlaşılabilir. Geçen çağ geleni etkiler, ancak onu yeniden kuramaz, bir çağ ötekine aktarılamaz.

Çağlarındaki buluşları ne denli ileri bir aşamada olursa olsun, günümüzün fizik sorunları *Galilei*, *Kepler*, *Newton* gibi bilginlerin öngördükleri yöntemlerle çözümlenemiyor, gök incelemeleri de öyle. Ardarda gelen çağlar yeni buluşlar, yeni araştırma yöntemleri getirdiler. Bir diri gövdeyi oluşturan en küçük boyutlu öğelerin, dokuların yapısı bundan yüz yıl önceki bilim yöntemlerine göre incelenmiyor, incelenemiyor. Yeni olaylar yeni sorunları doğururken yeni çözüm yollarını da birlikte getirdiler. Aradaki benzerlik, kuruluş biçimi ne denli büyük olursa olsun günümüzün en durağan toplumu bile elli yıl önceki gibi değildir, umulmadık gelişmeler, umulmadık değişmeler olmuştur. Çağın kişisi

bunları görmekle, bilmekle, anlamakla yükümlüdür, so. rumludur. Bundan yüz yıl önce bir ulusun başında en büyük, en yetkili kimse istediği ulusla savaşa girebiliyordu, onun ağzından çıkan bir buyruk savaşın başlamasına yeterliydi. Bugün değil bir başkan, bir ulus bile tek başına savaş açma yetkisini kendinde bulamıyor. Savaş koşullarının boyutları çok mu çok genişledi, başka ülkelere değin uzadı, yayıldı. Bir toplumda beliren çalkantı birçok ulusu etkiliyor, ilgilendiriyor günümüzde. Bir ülkede suçluların yargılanması, verilen yargıların kesinleşip uygulanması bile başka ulusları etkiliyor, bir takım girişimlere çekiyor. Bunlar, çağımızda, bir ulus şöyle dursun, bir kişinin bile tek başına olmadığını, çok geniş bir ilgi alanında yaşadığını gösteriyor. Uzak bir ülkede davranışlarından dolayı yargılanan bir bilginle, bir aydınla, bir yöneticiyle yalnız kendi ulusu değil komşu olan olmayan uluslar bile ilgilenmeden edemiyor, yargılananın uyruğu olduğu ulusun içişlerine karışmaya değin büyüyor ilgi, sorumluluk anlayışı. Ulusların belli sürelerde yapılan seçimleri bile komşular için birer sorun oluyor. Yönetimi ele alacak kuruluşun görüşü, yönetim anlayışı, tutumu komşu uluslar arasında tartışma konusu oluyor. Bu, bize, kişinin yalnız kendi toplumunda değil çağında yaşadığını, çağının varlığı olduğunu gösterir. Düşüncelerin, görüşlerin, eski dönemlere oranla, alanları çok genişledi. Bir aydın, başka bir ülkede yaşayan aydınla özdeş görüş ortamında bulununca birlik, bağlılık kendiliğinden oluşuveriyor. Birine karşı girişilen bir eylem ötekini uyarıyor, girişime geçiriyor.

Çağımızda uluslararası ilgilerin, bağlaşımların doğmasına, kurulmasına düşünceleri hızla yayan basın araçlarının, öteki buluşların (radyo, televizyon) büyük ölçüde yardımcı olduğu açıktır. Hızlı etkilenmelerin, tepkilerin, ilgilenmelerin başlıca kaynağı budur. Bu konu-

da bilginin, onun ışığında aydınlanmanın da ayrı bir önemi vardır. Bilgi aydınlığının alanı genişledikçe ilgi de büyüyor, birliği yaratan koşullar artıyor. Bu nedenle çağdışı bir tutum, bir davranış, karşısında çağdaş olanı buluyor. Bu çağımızın bir iyiliği, bir güzelliğidir kuşkusuz. Uygarlıkla araçlar karşılıklı olarak birbirini geliştiriyor, etkiliyor. Bundan başka, uluslar, kişiler arasında hızla gelişen bir birlik, bir yaklaştırma oluşturuyor. Çağımızda uygar olmak araç kullanmaktır bir bakıma. Kullanılan araçların niteliği, görünüşte de olsa, uygarlığa karşı duyulan ilginin, ondan yararlanmanın bir kanıtıdır. Düşünce bakımından en geri kalan, en geriye dönük olan, eskiye bağlanan bile yeni araçlardan yararlanmada ilericilerden geri kalmıyor. Karanlık düşüncelerini aydınlık asaçan araçlarla yayma yolunu arıyor, buluyor da. Uygarlık ışığı akı da aydınlatır karayı da. Kimi yerlerde, düşüncelerin katılığı yüzünden, uygarlık sıcaklığı karanın kabuğunu birden eritemiyorsa da yavaş yavaş inceltiyor, ağır ağır özüne, katılaşan içeriğine giriyor. İşte katı, karanlık başların çok ağır yürüyen değişmesi bundandır. Yeni araçları çağdışı bilgilerin, geçerliği kalmamış düşünce ürünlerinin yayılması yolunda kullanmak çağdaş bir yaşama görüşünü benimseme anlamına gelmez. Sözgelişi: evrenin yoktan yaratıldığını, ölümden sonra dirilmenin, yargılanmanın gerçek olduğunu, kişisoyunun «Adem ile Havva» ikilisinden türediğini, o günden beri suçluluk taşıdığını kapsayan görüşlerin yayılmasında çağdaş araçlardan yararlanmak uygarlığın gelişimi karşısında akıntıya kürek çekmek, çağdaş buluşları kötüye kullanmaktır.

Çağın kişisi olmak çağın bilgileriyle donmayı gerekli kılar. Çağın bilgileri de kaynağını çağdaş olaylarda bulan, yaşanan bilgilerdir. Geçmişten bir süstakısı gibi aktarılan, birer kavram olmaktan öteye geçemeyen, ya-

şama uygulanamayan bilgilerin çağdaş anlayışla ilgisi yoktur. Çağdaş bilgi yaşama yararlı olan, kişiye yeni bir düşünme olanağı sağlayan, düşünme yeteneğini geliştiren, geçerli bir yöntem öğreten, aydınlatıcı, geliştirici bilgidir. Sözün kısası olayların, yaşamın bilgisidir. Bu bilgi, içinde yaşadığımız evrenle bağlantılıdır, yaşama düzen veren bir niteliktedir, ölümden sonra başlayacağı söylenen başka türden bir yaşamı düzene koymak bu evrende yaşayanın görevi değildir artık.

Çağın bilgisi bir yerde duran, devinim gücünü yalnız öğretim yoluyla aktarmalarda bulan, gerektiğinde başvurulan bir bilgi değildir. Onun eski nesneler gibi sandıkta yeri yoktur, müzeyi de gerektirmez. Çağın bilgisi sürekli bir yenileşme içinde olan, doğurucu, yeniden yeniyi türetici, üretici bilgidir. O, ne olayların ardından koşar, ne de olayların önünde gider. Olayların içinde oluşturucu bir öz olarak bulunur. O özü kavrayan olayı da anlar, oluşun kaynağına varır, olayları kavradıkça kendini de tanır. Bir kişi olarak olayların neresinde bulunduğunu görür. Çağın bilgisi bir gözlük değil bir ışıktır, bakmaya değil aydınlatmaya, karanlığı, bilinmeyeni ortaya çıkarmaya yarar. Çağın kişisi olmak bu bilgiyi edinmeye dayanır. Bu bilgi uygulamak içindir, atalardan kalan değerli bir andaç, sevgiliden gelen güzel bir gönderme gibi evde saklamak için değil. Saklanan, gerektiğinde ortaya konan bilginin çağımızla ilgisi yoktur, o bir ortaçağ ürünüdür. Bildiğini uygulamayan bir kimsenin bildiğine inanmak da doğru olmasa gerek. Bilgi bileni değiştirmezse, ona yeni bir davranış biçimi getirmezse neye yarar? Çağın kişisi çağın bilgisiyle kaynaşandır. Eskiden çok iyi bir ressam olan sonradan resim yapmayı bırakabilir, bir ozan şiir, bir öykücü öykü yazmayabilir, bir yontucu yontu yapmaktan vazgeçebilir. Ancak bir bilgin bilmeyi bırakamaz. Bilgi

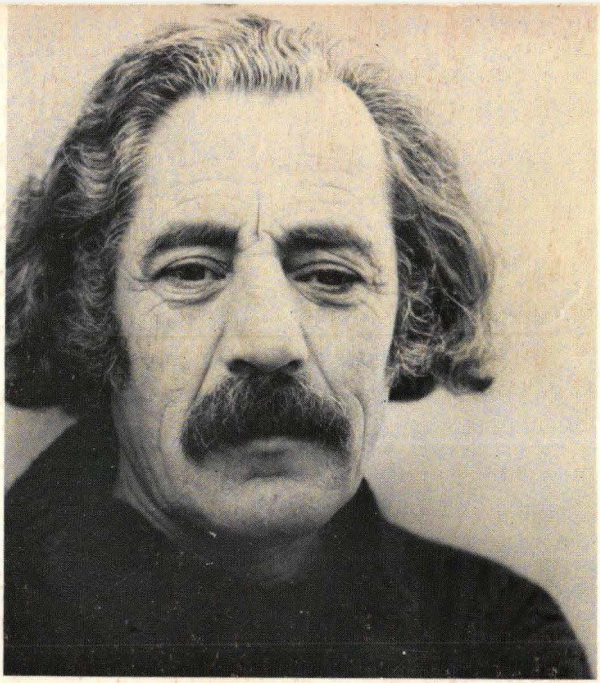
alanında, bilmede ne işbırakma vardır, ne de emekliye ayrılma. Elde olmayan nedenler yüzünden unutma ayrı bir konudur, onunla yetkili uzmanlar uğraşır.

Çağın bilgisi gelişen olaylarla birlikte yürür, çağın kişisi de bu bilgiyi olayların içinden edinir. Önceden kazanılmış soyut kavramlarla olayları tanımlamak gerçeğe aykırı düşer ... Bu aykırılık yepyeni koşullar altında oluşan bir olayı daha önceden, o olayla bağlantısı olmayan, başka bir olayın yorumundan edinilmiş izlenimlerle açıklamadan doğar. Bu konuda en çok güvenilen kanıt *David Hume*'un ileri sürdüğü «benzerlik», ya da «ardarda geliş» ilkesidir. Oysa bu bilgenin gözlemlediği olaylarla çağımızdakiler arasında, benzerlik bir yana, «oluş ortamı» ayrılığı vardır. Çok verimli olarak bilinen, verimliliği deneyle kanıtlanan bir tarlaya belli bir buğday türü ekilince birkaç yıl sonra ürünün azaldığı, buğday türünde bir gerileme olduğu görülür. Bire on veren buğdayın verim niceliği azalır, sekize, beşe düşer. Toprağı gübrelemek de yetmez, dinlendirme yoluna gidilir, ya da buğday türü değiştirilir. Bu olayda etkili olan tek neden toprağın besleyici gücünün tükenmeye başladığı, eksildiğidir. Oysa bu toprağa alışılmış gübre değil de yapay gübre karıldığında verim gücü birden yükseliyor, bilmem kaç yıl sonra bu gübre de yetersiz kalıyor. Bu olay toprakta bir değişmenin olduğunu, önceki durumun korunamadığını gösterir. Buna benzer bir örneği ormanlarda da görürüz. Toprağına el sürülmeyen, ancak ağaçları kesilen kimi ormanların bir daha eski duruma gelmediği deneylerle, gözlemlerle anlaşılmıştır.

Yukarda verilen örnekler değişmenin elle tutulur kanıtlarıdır. Bu örneklerin bize öğrettiği de doğanın hızla değiştiğidir. Biz doğada gözle görülen, elle tutulan değişmelere inanıyoruz da bir kişinin yaşam süresini çok aşan, birkaç kuşak, ya da birkaç yüzyıl boyunca uza-

yan bir değişmeye, onu açıkça görmediğimizden dolayı inanamıyoruz. Bu olay bize doğanın gerçeğinin çok mu çok üstümüzde olduğunu, anlayışgücümüzü aştığını, yaşam süremizin kısalığı nedeniyle ona yetişemediğimizi gösterir kesinlikle. Çağın kişisi bu gerçeğe inanandır, ona saygı duyandır. Doğada görülen değişme karşısında kişi olduğu gibi kalamaz, değişme akımının dışında kendi bütünlüğünü koruyamaz. Bu değişme kişinin gövdesinde bir doğal olay olarak yerini alır da kişi bunu çokluk düşünmez bile. Yaşlanma, güçten düşme, inançların gerektirdiğini yerine getirememe, inançlarla davranışlar arasında bağlantı kuramama, başka türlü inanma başka türlü davranma. Bu tür olaylar kişinin bilmeden değiştiğini kanıtlar. Oysa kişi bunları düşünmek bile istemez, özellikle düşünce düzeyinde olduğu gibi kaldığını sanır, bunu bir başarı sayar. Böyle bir kişi çağın kişisi değildir, o düşünce bakımından, bir kalıntıdır ancak.

Kişinin bilgisi, önce de söylendiği gibi, olaylarla bağlantılı olduğundan, olaylar geliştikçe gelişir. Olayların kendilerini dile getiren özlerindeki bilgi olanaklarıdır, kişi bu olanakları olaylardan edinir, bu yolla olayları anlar. Bu anlama, olayları kavrama çağın gelişimine dayanır. Bir çağın olaylarında geriye dönüş olmadığından, onlarla, daha öncekileri açıklama olanağı da yoktur. Çağdaş bir olay kendi oluş ortamı dışında düşünülemez, bir başka ortama aktarılamaz. Çağın kişisi olmak bu gerçeği de bilmeyi, ona varmada bir *özveri* gücü taşımayı gerektirir. 27. Mart. 1971

İnceleme ve araştırmalarıyla tanınmış, düşünürlüğü ağır basan bir yazar İsmet Zeki Eyuboğlu. Dil, felsefe, eski uygarlıklar ve bu alanı ilgilendiren bütün bilim dalları, onun ilgi alanının odaklarıdır. Bundan da anlaşılacağı gibi tarih boyunca insan denen saygı değer varlık onu uğraştırmaktadır. İnsan'ın gelişmesi ve uygarlıklar yaratan düşün varlığı bu yapıtının ana konusu. Etkileyici bir araştırma. "İnsanın Boyutları" adlı bu yapıtında şunu vurguluyor Eyuboğlu;

«İnsan, eylemleriyle, düşünceleriyle kurulu bir «bütün»dür. İnsanın anlaşılması, varlığını oluşturan bu boyutlarının bilinmesine bağlıdır. Eylemlerinden, düsüncelerinden soyutlanmış insan, yalnız bir kavramdır, bir beden. Davranırken, düşünürken, eylemde bulunurken vardır insan. Gelişen, evrende bir devinim varlığı olarak bulunan insandır üstünde durulması gereken.

"İnsanın Boyutları" düşüncemizi varsıllaştıran, çevrenimizi genişleten bir yapıt. Okumakla kıvanacaksınız.

[redacted]

40 lira

Kapak: S. Madan